

EEN BLOKHUIS OP BESTELLING

Een onderzoek naar het bestel- en bouwproces van door Christoph & Unmack vervaardigde prefabwoningen aan de hand van het in 1921 gebouwde 't Blokhuijs in Breda.

EEN BLOKHUIS OP BESTELLING

Een onderzoek naar het bestel- en bouwproces van door Christoph & Unmack vervaardigde prefabwoningen aan de hand van het in 1921 gebouwde 't Blokhuijs in Breda.

Auteur: dhr. A.M. (Auke) Giesbers

Apeldoorn, 27 juli 2019

Bachelorthesis ter afsluiting van het premasterprogramma
Architectuurgeschiedenis, cursus KU3V14010

BA Kunstgeschiedenis
Faculteit Geesteswetenschappen, Universiteit Utrecht
Studentnummer: 6625908

Begeleider: dhr. dr. D.R.E. (Dirk) van de Vijver

Afbeelding titelpagina: 't Blokhuijs, Breda, bewerkt door A.M. Giesbers op 26 juli 2019, bron: Stadsarchief Breda, verzameling 0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 005, NL-BdSA_VZ0010_1002_005.jpg.

Universiteit Utrecht

Voorwoord

Graag wil ik mijn dank uiten aan de heer dr. mr. P.W. Waldeck voor zijn bereidwilligheid mij te informeren over het bouwdossier dat oorspronkelijk deel uitmaakte van het archief van zijn familie. Eveneens bedank ik de heer mr. F.A.B.C. van Vlokhoven, huidige eigenaar en bewoner van 't Blokhuijs, voor zijn hartelijkheid en beschikbaarstelling van informatie over de huidige situatie van de woning en de tuin. Tevens wil ik de medewerkers van het Stadsarchief Breda bedanken voor hun behulpzaamheid en de moeite die zij voor mij gedaan hebben om het bouwdossier versneld digitaal beschikbaar te maken. Tot slot bedank ik mijn begeleider de heer dr. D.R.E. van de Vijver voor de ondersteuning van en de inhoudelijke commentaren op het onderzoeks- en schrijfproces van mijn bachelorthesis. Allen hartelijk dank.

Samenvatting

In de jaren twintig van de twintigste eeuw was er in Nederland en daarbuiten een sterke toename in de interesse voor het importeren en laten bouwen van houten prefabwoningen. Deze konden vanuit catalogi van verschillende fabrikanten besteld worden en binnen betrekkelijk korte tijd op locatie geleverd en geassembleerd worden. Eén van de grootste fabrieken was Christoph & Unmack in Niesky, Silezië (nu Oost-Duitsland). In Nederland zijn naar verluidt tussen de veertig en vijftig prefabwoningen door deze fabriek gebouwd.

Voor dit onderzoek is gericht gekeken naar één van deze woningen, namelijk de woning met de naam 't Blokhuijs aan de Burgemeester de Manlaan in Breda. Aan de hand van het overgeleverde uitvoerige bouwdoosier van deze monumentale houten villa is geanalyseerd hoe deze unieke prefabwoning tot stand is gekomen. Daarbij is bijzondere aandacht geschonken aan de wijze waarop het plaatsen van de bestelling van de woning en de bouw ervan ter plaatse verlopen zijn. Ook de andere aspecten rondom de verrijzing van dit huis komen aan de orde, om zodoende de volledige ontstaansgeschiedenis vast te leggen. Vervolgens is onderzocht in welk opzicht de bevindingen al dan niet overeenkomen met hetgeen dat over het bestel- en bouwproces in de secundaire bronnen vastgesteld is en beweerd wordt. Met deze casusstudie is beoogd de meer praktische kant van de bouw van prefabwoningen van Christoph & Unmack uit te werken en een bijdrage te leveren aan de kennis over het verloop van de daarbij betrokken processen.

Uit het bouwdoosier is gebleken dat de bewuste prefabwoning niet uit Noorwegen geïmporteerd is en uit 1908 stamt, zoals in het Rijksmonumentenregister vermeld staat. De door Christoph & Unmack vervaardigde woning is in 1921 geleverd en gebouwd. De communicatie tussen de opdrachtgever van de bouw - de heer E.L.F. Bolomey - en de fabriek heeft plaatsgevonden via de Nederlandse vertegenwoordiging van deze fabriek. Aan de Laan van Meerdervoort 168a in Den Haag had Christoph & Unmack een filiaal geopend met als doel het beter kunnen bedienen van de Nederlandse *clientèle*. Het is gebleken dat de bewuste vertegenwoordiger - jonkheer Herpert van

Foreest - een aanzienlijke invloed heeft gehad op de uitvoering van de prefabwoning in Breda. In zijn woonplaats Heiloo had hij vier houten prefabwoningen laten bouwen die hij inzette als voorbeeldwoningen voor de zich oriënterende klant. Er is vastgesteld dat na bezoek aan deze woningen in Heiloo, de heer Bolomey de woning aan de Kennemerstraatweg 41 in Heiloo als uitgangspunt heeft verkozen voor zijn woning in Breda. De catalogi van Christoph & Unmack waaruit klanten een modelwoning konden selecteren dat als basis kon dienen voor het al dan niet te personaliseren ontwerp, tonen modelwoningen die reeds gebouwd waren. Bij het onder de loep nemen van deze catalogi en secundair bronmateriaal is vastgesteld dat in ieder geval één van de vier woningen in Heiloo en het bestudeerde exemplaar in Breda als modelwoningen zijn opgenomen in zulke catalogi. Tevens is aangetoond dat de montagekosten voor de assemblage op de bouwlocatie niet inbegrepen waren in de kostprijs van de woning. Bovendien moest de klant zorgdragen voor het onderkomen en de voedselvoorziening van de door Christoph & Unmack beschikbaar gestelde monteurs. 't Blokhuis in Breda is vanwege de door de klant gewenste en uitgevoerde aanpassingen een unieke woning geworden. De klant zijn initiatief tot het laten ontwerpen en aanleggen van een doordacht vormgegeven tuin heeft geleid tot een natuurlijke verbinding tussen de woning en haar bosrijke omgeving. Daarmee is niet alleen een compositorische eenheid ontstaan van woning, tuin en directe omgeving; de uniciteit van de woning op zichzelf is er tevens door vergroot.

Inhoudsopgave

Inleiding	6
Resultaten	21
1. Aankoop van de bouwgrond: een perceel dennenbosch	21
2. Bestelproces	26
3. Voorbereidende werkzaamheden en prefabricage van de prefabwoning ...	38
4. Transport	41
5. Bouw en afwerking van de prefabwoning	45
6. Aanleg van de tuin	53
7. Stichtingskosten	61
Conclusie	64
Aanbevelingen	67
Bronnenlijst	70
Afbeeldingenlijst	74
Bijlagen	76

Inleiding

Een verschijnsel in de geschiedenis van onze gebouwde omgeving waar tot op heden relatief weinig over gepubliceerd is, zijn de vroege houten prefabwoningen die in het begin van de twintigste eeuw geïmporteerd zijn en verspreid door Nederland zijn gebouwd. Doorgaans wordt het begrip prefabwoning geassocieerd met het naoorlogse fenomeen van houten noodwoningen of zelfs met meer recente voorbeelden. Dat het fabrieksmatig vervaardigde transporteerbare huis een historie kent die terug gaat tot de negentiende eeuw is een minder bekend gegeven.

Voor dit onderzoek, dat voor de totstandkoming van deze bachelorthesis uitgevoerd is, is nader onderzoek gedaan naar zulke prefabwoningen. Daarvoor is specifiek gekeken naar de woningen die door de fabriek Christoph & Unmack in voormalig Silezië, nu Oost-Duitsland, geproduceerd zijn. De fabriek, die in 1882 in Kopenhagen opgericht is en vanaf 1887 in Niesky gevestigd was, richtte zich in de beginfase vooral op de bouw van transporteerbare barakken. Deze konden, naast de oorspronkelijke militaire functie, in uitvoeringen voor uiteenlopende functies geleverd worden.¹ De uitbreiding van het assortiment van relatief goedkope woonhuizen in combinatie met de ontwikkeling van onder andere de blokhuisstembouw, heeft geleid tot een wereldwijde levering van transportabele houten prefabwoningen: blokhuisen. Tussen 1880 en 1930 zijn in Nederland ongeveer tweehonderd tot driehonderd houten prefabwoningen gebouwd, afkomstig van verschillende fabrieken in diverse landen. Daarvan is het merendeel in de jaren twintig gebouwd. Binnen dat totale aantal zouden ongeveer veertig tot vijftig prefabwoningen afkomstig zijn uit de fabriek van Christoph & Unmack.²

Met de constatering van het bestaan van een zeer uitgebreid bouwdoossier van één van deze prefabwoningen is de onderzoeksopzet tot stand gekomen waarbij de reconstructie van de ontstaansgeschiedenis van deze woning centraal is komen te staan. De woning in Breda, die de naam 't Blokhuis draagt, vormt

¹ Wurm, "Die Industrialisierung des Holzhausbaues," 198-199.

² Beusekom, *Building in wood*, 3-4.

daarmee het subject van deze casusstudie, waarvan aan de hand van het bouwdoosje het bestel- en bouwproces geanalyseerd is. De onderzoeksresultaten zijn vervolgens geplaatst naast datgene wat over deze processen is vermeld en beweerd wordt in studies en literatuur. De beschikbare studies en literatuur over de vroege prefabwoningen en over Christoph & Unmack belichten het onderwerp van bovenaf; geen van deze stelt het onderzoek naar een woning centraal en benadert vanuit die analyse de meer universele kant van het verhaal. Daarnaast zijn de meer praktische processen rondom de prefabwoningen, van het bestellen tot aan de oplevering, aspecten die te weinig aan bod komen. Bij dit onderzoek is getracht te breken met de gebruikelijke invalshoek om zodoende doormiddel van de casusstudie naar de woning in Breda bij te dragen aan de kennis op het gebied van het bestel- en bouwproces van prefabwoningen van Christoph & Unmack.

Om inzicht te verkrijgen in het verschijnsel van de import en bouw van houten prefabwoningen in Nederland in het eerste kwart van de twintigste eeuw, is er begonnen met het kijken naar de omvang ervan; hoeveel zijn er geïmporteerd, van welke fabriek zijn ze afkomstig, hoeveel bestaan er op dit moment nog en waar staan deze. Al spoedig kon vastgesteld worden dat deze vragen niet gemakkelijk te beantwoorden zijn vanwege het ontbreken - of onvindbaar zijn - van een centrale inventarisatie van deze categorie bouwwerken uit de genoemde periode. Een enkele lijst die voorkomt uit het onderzoek van bouwhistoricus Johan Doornenbal geeft een opsomming van de in Nederland gebouwde houten prefabwoningen van uitsluitend de Noorse fabriek Strømmen Traevare.³ Een algehele inventarisatie van vooroorlogse prefabwoningen lijkt niet te bestaan, noch een specifieke inventarisatie van prefabwoningen van Christoph & Unmack, de Duitse fabriek waarvan samen met die van de Strømmen Traevarefabrik de meeste woningen geïmporteerd zijn.⁴ Dat leidde tot een focus op de prefabwoningen van Christoph & Unmack.

³ 'Registratie van huizen van de,'. Website Lokalhistoriewiki.no.

⁴ Beusekom, *Building in wood*, 3.

Een groot gedeelte van de prefabwoningen in Nederland, waaronder die van Christoph & Unmack, is de afgelopen decennia op de Rijksmonumentenlijst of op regionale monumentenlijsten geplaatst.⁵ Bij de verificatie van de gegevens van één van deze prefabwoningen is vastgesteld dat bij de duiding van enkele basisgegevens tegenstrijdige informatie gepresenteerd wordt. Het betreft de prefabwoning aan de Burgemeester de Manlaan 6 in Breda, die in het Rijksmonumentenregister is opgenomen onder het monumentnummer 519019 **(afb. 1)**. In de monumentomschrijving staat vermeld dat deze woning met de naam De Blokhut uit Bergen (Noorwegen) geïmporteerd is en dat zij gebouwd is in 1908 **(Bijlage 1)**.⁶ De controle van deze gegevens leidde tot het aantreffen van een interessant commentaar waarin deze informatie wordt tegengesproken. In een bericht, geplaatst op de niet aan de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed gelieerde website www.rijksmonumenten.nl, wijst de heer dr. mr. P.W. Waldeck stellig aan dat een aantal fundamentele gegevens in de monumentomschrijving onjuist is. Als nazaat van de familie waar de oorspronkelijke opdrachtgever van de bouw van de betreffende prefabwoning toe behoorde, geeft hij aan de beschikking te hebben over het bouwdoosier dat zich in zijn familiearchief bevindt. Daaruit zou blijken dat de herkomst, bouwperiode en naamgeving, zoals is vastgelegd in het Rijksmonumentenregister, onjuist is en de woning door Christoph & Unmack gefabriceerd zou zijn, in 1921 gebouwd is en 't Blokhuijs heet.⁷ Sinds het najaar van 2018 is dit bouwdoosier door de familiestichting van de familie Waldeck overgedragen aan het Stadsarchief van Breda, alwaar dit nu in te zien is.⁸

Met de aanwezigheid én beschikbaarheid van zowel dit bouwdoosier als ander bronmateriaal uit het familiearchief is de mogelijkheid tot stand gekomen om vast te stellen wat de werkelijke achtergrond is van deze prefabwoning. Bovendien biedt de exceptionele volledigheid van het dossier en de uitgebreide vastlegging van met name het bestelproces een unieke gelegenheid om zowel het bestel- als bouwproces van deze woning te analyseren, uit te werken en

⁵ Beusekom, *Building in wood*, 4.

⁶ 'Monumentnummer: 519019'. Website Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

⁷ 'De Blokhut in Breda'. Website Rijksmonumenten.nl.

⁸ Vernomen uit persoonlijk contact met de heer dr. mr. P.W. Waldeck op 19 mei 2019.

vervolgens te vergelijken met wat reeds bekend is over deze processen rondom de prefabwoningen van Christoph & Unmack binnen en buiten Nederland.

Omdat uit het bronmateriaal onomstotelijk blijkt dat de oorsprong niet in Noorwegen ligt, maar bij de fabriek van Christoph & Unmack in Niesky, wordt op dit moment van de verslaglegging vermeld dat dit het geval is. Daarmee wordt verantwoord dat de mogelijkheid tot het vergelijken van de verkregen resultaten met de bestaande kennis over andere prefabwoningen van deze fabriek in de nu volgende inleidende onderzoeksstappen valide is, wat een belangrijk onderdeel vormt van dit onderzoek.⁹

Afb. 1. 't Blokhuijs in Breda. (foto: China Crisis, 11 juni 2011.)

Met het constateren van de tegenstrijdige informatie over de bewuste prefabwoning in Breda en het beschikken over het originele bouwdoossier is de volgende onderzoeksopzet tot stand gekomen; de doelstelling van het onderzoek

⁹ Bouwdossier: BD#023, BD#030-BD#035, BD#067-BD#086.

is het verkrijgen van meer inzicht over de het bestel- en bouwproces van de prefabwoning aan de Burgemeester de Manlaan 6 in Breda en het vergelijken van het verloop van deze processen met de huidige kennis over het bestel- en bouwproces van prefabwoningen van Christoph & Unmack. Daarmee wordt getracht de kennis over deze specifieke prefabwoning uit te breiden en een bijdrage te leveren aan de algehele kennis over de prefabwoningen van Christoph & Unmack in Nederland en daarbuiten.

Om het doel van het onderzoek te borgen zijn er een hoofdvraag en twee deelvragen geformuleerd. De deelvragen zullen met de behandeling van de Onderzoeksresultaten beantwoord worden, toewerkend naar de beantwoording van de hoofdvraag in de Conclusie.

Hoofdvraag:

- *Welke inzichten verschaft de analyse van het bestel- en bouwproces van de prefabwoning aan de Burgemeester de Manlaan 6 in Breda ten opzichte van wat reeds bekend is over deze processen bij prefabwoningen van Christoph & Unmack die in het eerste kwart van de twintigste eeuw gebouwd zijn?*

Deelvragen:

- *Hoe is het bestelproces van de prefabwoning aan de Burgemeester de Manlaan 6 in Breda verlopen?*
- *Hoe is het bouwproces van de prefabwoning aan de Burgemeester de Manlaan 6 in Breda verlopen?*

Christoph & Unmack was begin twintigste eeuw Europa's grootste producent van geprefabriceerde houten bouwwerken.¹⁰ Het moge dan ook niet verrassend zijn dat internationaal, en zeker in Duitsland, er de nodige studie naar heeft plaatsgevonden en erover gepubliceerd is. Over de prefabwoningen van deze fabriek die in Nederland gebouwd zijn is naar verhouding weinig gepubliceerd.

¹⁰ *Holzbauten der Moderne*, 83-88.

Er zijn twee Nederlandse onderzoekers die zich de afgelopen twee decennia het meest op de voorgrond begeven hebben wat betreft het bestuderen van en publiceren over vooroorlogse geprefabriceerde houten woningen in Nederland.

Jan Willem van Beusekom is een architectuurhistoricus die uitgebreid studie heeft gedaan naar houten huizen in Nederland, met de focus op de geprefabriceerde houten woonhuizen van Christoph & Unmack. Zo heeft hij naar aanleiding van de afronding van het Monumenten Inventarisatie Project (MIP) en de instelling van een werkgroep aangaande het behoud van houten woningen in het Jaarboek Monumentenzorg uit 2002 een artikel geschreven over houten prefabwoningen in Nederland, "Blokhuizen in Nederland".¹¹ Het geeft in de kern een compleet beeld van het fenomeen, maar is betrekkelijk bondig. Uitvoeriger spreekt hij over het onderwerp in een presentatie die hij voor de bijeenkomst van het ICOMOS International Wood Committee heeft gehouden onder de titel "Building in wood in the Netherlands. From early medieval times until World War II, problems and possibilities of preservation" uit 2006. Hierin wordt onder meer de Nederlandse houtbouwtraditie besproken, als wel de aanloop naar en context van de import van prefabwoningen, de historie van Christoph & Unmack en de verschillende constructiewijzen van deze fabriek. Zoals de titel doet vermoeden wordt er ook aandacht geschonken aan de conservering van houten woningen en het authenticiteitsvraagstuk daaromtrent.¹² Hoewel de opzet van deze presentatie breed is, ontbreekt over de hele linie de diepgang. Uiteraard is het de vraag in hoeverre een presentatie dat toelaat en is dit de opsteller niet kwalijk te nemen. Van Beusekom schrijft dat hij door zijn betrokkenheid bij het Monumenten Inventarisatie Project in samenwerkingsverband een compleet overzicht van houten prefabwoningen heeft samengesteld.¹³ Echter, intensief speurwerk naar dit overzicht heeft niets opgeleverd. Het zal zeker bestaan, maar is - mits openbaar - slecht vindbaar of toegankelijk.

Een andere onderzoeker naar geprefabriceerde houten woningen is bouwhistoricus Johan Doornenbal. Hij deed onderzoek naar en heeft gepubliceerd over de prefabwoningen afkomstig van de Noorse Strømmer

¹¹ Beusekom, "Blokhuizen in Nederland" 126-127.

¹² Beusekom, *Building in wood*, 1-10.

¹³ Beusekom, *Building in wood*, 3.

Traevarefabrik. Voor dit onderzoek zijn deze publicaties minder relevant, maar vermelding is op deze plek zeker terecht.

Een uitgebreider overzichtswerk dat zich specifiek richt op deze categorie woningen in Nederland ontbreekt. Internationaal is er zoals gezegd meer gepubliceerd over prefabwoningen uit de bewuste periode. Studies die zich richten op prefabricage in meer algemene zin, tot studies die specifieke fabrieken behandelen of een deelaspect van zo'n fabriek nader onderzoeken. Zo is er een zeer uitgewerkt onderzoek door Heinrich Wurm naar de bedrijfshistorie van Christoph & Unmack. In zijn artikel "Die Industrialisierung des Holzhausbaues: Christoph und Unmack" uit 1969 doet hij uitgebreid verslag van het ontstaan van de fabriek en behandelt hij op chronologische wijze de bedrijfskundige en -economische ontwikkelingen die het heeft doorgemaakt in een roerige bestaansperiode waarin zich onder andere een economische crisis en twee wereldoorlogen voordeden. Daarnaast wordt uitgebreid stilgestaan bij de evoluties die Christoph & Unmack doormaakt wat betreft het aanbod van houten bouwwerken en de omgang met de ontwikkelingen in de wereld en de vertaling daarvan in het aanbod. Voor dit alles heeft Wurm uitvoerig gebruik gemaakt van primair bronmateriaal uit de bedrijfsarchieven van Christoph & Unmack in Niesky en ander historisch bronmateriaal.¹⁴ Het geeft een degelijk en feitelijk beeld van het bedrijf, hoewel het donkere hoofdstuk over de collaboratie met het nationaalsocialistische regime in de jaren dertig en leveringen van barakken ten tijde van de Tweede Wereldoorlog onderbelicht blijft. Dat zou verklaard kunnen worden vanuit de Duitse nationaliteit van de auteur en de tijd waarin het gepubliceerd is; een tijd waarin het nog relatief verse, pijnlijke verleden lastig bespreekbaar was.

In Niesky, de plaats gelegen in deelstaat Saksen in het oosten van Duitsland, was de fabriek van Christoph & Unmack gevestigd en bevindt zich het Konrad-Wachsmann-Haus.¹⁵ Na een grondige restauratie van deze houten

¹⁴ Wurm, "Die Industrialisierung des Holzhausbaues," 198-211.

¹⁵ Nog altijd bevindt zich op de fabriekslocatie van Christoph & Unmack in Niesky een afgeleide van deze fabriek die zich heeft toegelegd op de wagonbouw. De afdeling 'Waggonbau' is in 1917 al opgericht, naast andere afdelingen waaronder de afdeling 'Holzbau'. (bron: Wurm, "Die Industrialisierung des Holzhausbaues," 202-203, 207.)

prefabwoning uit 1927, die door Wachsmann ontworpen en door Christoph & Unmack gefabriceerd is, is hier sinds 2014 een tentoonstellings-, informatie- en onderzoekscentrum in gevestigd. Er wordt onder meer de permanente tentoonstelling *Holzbauten der Moderne, Entwicklung des industriellen Holzhausbaus* getoond. Deze tentoonstelling besteedt uitgebreid aandacht aan zowel Konrad Wachsmann, de hoofdarchitect van Christoph & Unmack in de periode 1926-1929, als wel aan de bedrijfshistorie van Christoph & Unmack. Naar aanleiding van deze tentoonstelling is in 2015 de gelijknamige catalogus uitgebracht waarin de onderdelen van de tentoonstelling de revue passeren en toegelicht worden. De rijk geïllustreerde uitgave is een waardevol document dat een breed scala aan aspecten van Christoph & Unmack belicht, evenals een biografische beschrijving van Wachsmann en zijn betrokkenheid bij het bedrijf. De vele en zeer uiteenlopende gebouwtypen en andere bouwwerken die leverbaar waren worden in woord en beeld toegelicht en ook wordt er aandacht geschonken aan de plek die houtbouw inneemt in de huidige tijd.¹⁶

Een publicatie van het museum dat geheel in het teken staat van Christoph & Unmack en alles dat met deze fabriek, betrokken personen en systeembouw in algemene zin te maken heeft, vraagt om een kritische blik. Vanuit die invalshoek valt op dat naast de talrijke onderwerpen en onbeladen documentatie, de eerdergenoemde zwarte bladzijden uit de bedrijfshistorie niet vluchtig behandeld worden. Er is een speciaal hoofdstuk gewijd aan de morele solidariteit aan het nationaalsocialistische regime en materiële betrokkenheid gedurende de Tweede Wereldoorlog. Het wordt relatief prominent bij de behandeling van de fabriek uiteengezet. Van minder aangrijpende aard, maar exemplarisch voor de brede behandeling van het onderwerp, is dat het boek de met name Duitse concurrerende bedrijven behandelt die ten tijde van Christoph & Unmack actief waren. De brede opzet van het werk is te waarderen, hoewel de diepgang op sommige terreinen te wensen overlaat. Er is bijvoorbeeld vrijwel niets in opgenomen over het proces van bestellen, de mogelijkheden tot het doorvoeren van persoonlijke wensen of aanpassingen aan een bestaand ontwerp, welke voorbereidende werkzaamheden door lokale aannemers uitgevoerd dienden te worden voorafgaand aan de bouw, het productieproces in

¹⁶ *Holzbauten der Moderne*, 6-19.

de fabriek, het transport naar de bouwplaats en meer van dit soort praktische zaken. Ook de meer brede kant van het verhaal laat te wensen over, zoals de sociaaleconomische achtergrond van de *clientèle* ten opzichte van het type gebouw dat besteld werd of de verhoudingen daartussen ten opzichte van de geografische spreiding van de afzetmarkt. Desondanks biedt het overzichtelijk en objectief beeld van de geschiedenis van de fabriek in de context van de perioden waarin zij operationeel was.

In het boek *Mobile Architektur. Geschichte und Entwicklung transportabler und modularer Bauten* uit 1998 behandelt Matthias Ludwig uiteenlopende onderwerpen binnen het thema van verplaatsbare modulaire bouw. Hij wijdt een paragraaf over Christoph & Unmack die in omvang niet opvalt maar daarentegen wel enkele benaderingswijzen bevat die in andere publicaties niet aangetroffen zijn. Met name de passages over de gevolgen van het gewicht van een prefabwoning voor de hoogte de transportkosten en de invloed daarvan op de aantrekkelijkheid van zo'n woning als kostenbesparend alternatief op de reguliere woningbouw is een interessante uitspraak.¹⁷

Een artikel dat eveneens informatie bevat over de meer procedurele kant van Christoph & Unmack is "Antiker Katalog - analoge Kopien" dat in het tijdschrift *Blockhome* in 2014 geplaatst is. Dit tijdschrift is volledig gericht op houten blokhuisen en benoemt helaas niet de auteur(s) van dit stuk. Noch wordt duidelijk welk bronmateriaal geraadpleegd is bij de totstandkoming van dit artikel, met uitzondering van één catalogus van Christoph & Unmack. Desondanks maakt het artikel een degelijke en betrouwbare indruk. Het vormt een bijzonder nuttige bron vanwege aanvullende informatie over bijvoorbeeld de oorsprong en doelstelling van de in de woningcatalogi van Christoph & Unmack staande modelwoningen en de termijnindeling van de betaling na het plaatsen van een bestelling.¹⁸

De analyse van het bouwdoosje voor de reconstructie van het bestel- en bouwproces van de prefabwoning in Breda behoeft in directe zin geen theoretische ondersteuning. Het is een kwestie van het nauwgezet analyseren en

¹⁷ Ludwig, *Mobile Architektur*, 58.

¹⁸ "Antiker Katalog - analoge Kopien" 10-11.

uitwerken van de opeenvolgende ontwikkelingen die uit de documenten zijn op te maken. Daarbij is het juist van groot belang dat er met een neutrale blik naar gekeken wordt en dat de theoretische kennis op dit gebied niet de leidraad vormt.

Bij de daarop volgende onderzoeksstap, namelijk de plaatsing van het uitgewerkte bestel- en bouwproces van de bewuste woning naast hetgeen dat hier reeds over bekend is, is dit wel belangrijk. Om te kunnen beoordelen wat vanuit de vergelijking al dan niet als afwijkend kan worden bestempeld, is het noodzakelijk om op de hoogte te zijn van wat er vastgesteld is over de bestelprocedure en het bouwproces van prefabwoningen van Christoph & Unmack. Voor het verkrijgen van dat inzicht zijn met name de internationale studies en literatuur van belang. Er is namelijk relatief weinig gepubliceerd over houten prefabwoningen die in het eerste kwart van de twintigste eeuw in Nederland geïmporteerd en gebouwd zijn. Op zichzelf ligt dat in lijn met de kwantitatieve plaats die deze categorie woningen inneemt binnen het geheel van woningen uit deze periode. In verhouding tot de vergelijkbare categorie uit steen opgetrokken woningen is dit aantal namelijk klein.¹⁹

Veel van de geraadpleegde bronnen behandelen het praktische aspect van het bestel- en bouwproces niet volledig of zelfs uiterst summier. Geen enkele daarvan presenteert een beschrijving van het volledige verloop zoals dat in deze verslaglegging uiteengezet is. Het combineren van informatie en beweringen uit verschillende studies en literatuur heeft voor de meeste deelonderwerpen binnen het bestel- en bouwproces geleid tot een theoretisch referentiepunt. De theoretische inbedding zal per deelonderwerp, na de uiteenzetting van de onderzoeksgegevens over de woning in Breda, aan de orde komen. Door die volgorde aan te houden kan, aan de hand van de verspreide inhoudelijke behandeling van de bestaande kennis, veel duidelijker vastgesteld worden in hoeverre de bevindingen uit het onderzoek naar de prefabwoning in Breda tot nieuwe inzichten leiden.

Om de doelstelling van het onderzoek te behalen en gericht tot antwoorden te komen op de deelvragen en uiteindelijk de hoofdvraag, is bij de afbakening van

¹⁹ Beusekom, *Building in wood*, 3-4.

het onderzoek de focus gelegd op de behandeling van aspecten en onderwerpen die hier inhoudelijk mee verbonden zijn. Centraal staat daarbij het onderzoek naar het bestel- en bouwproces van de prefabwoning in Breda. Daarbij kan de vraag gesteld worden wat onder deze processen verstaan wordt en welke delen uit het bouwdoos voor de uitwerking daarvan relevant zijn. Naast de archiefstukken die direct betrekking hebben op het bestel- en bouwproces, bevinden zich in het bouwdoos ook stukken die daar niet direct mee te maken hebben. Zo is er bijvoorbeeld een aantal documenten dat over de aankoop van de bouwgrond gaat, maar zijn er ook stukken over de aanleg van de tuin rondom de woning. Omdat het bouwdoos dusdanig compleet is en de totstandkoming van deze bijzondere woning voor het eerst op deze wijze belicht wordt, zou het een gemiste kans zijn om deze deelonderwerpen niet aan de orde te laten komen. Niet alleen vormt zich daardoor een completer beeld van de ontstaansgeschiedenis, ook wordt daarmee gebroken met de tot dusver gefractioneerde informatievoorziening over de meer praktische kant van de bouw van een prefabwoning. Bovendien vragen het ontwerpproces en de aanleg van de tuin om betrokkenheid bij dit onderzoek, omdat de tuin als verbinding tussen de woning en haar omgeving dient. Het versterkt tegelijkertijd de uniciteit van de woning als *gesamtkunstwerk* ten opzichte van de andere door Christoph & Unmack gefabriceerde exemplaren.

De begrenzing van het onderzoek is daarmee niet komen te liggen bij uitsluitend de bestelling en bouw van de woning. Wel is besloten om de stedelijke ontwikkeling van Breda en de villawijk waarin de woning zich bevindt niet te betrekken bij dit onderzoek. Deze lijn is getrokken om de focus op de woning en haar directe omgeving scherp te houden.

Voor het verkrijgen van een volledig beeld van de ontstaansgeschiedenis van de woning, is het doorgronden van ieder archiefstuk uit het bouwdoos essentieel. Het door het Stadsarchief Breda verstrekte digitale bouwdoos, dat afkomstig is vanuit het familiearchief van de familie Waldeck, bevat 136 gescande archiefstukken. Het overgrote deel, dat relevant is voor dit onderzoek, is op grond van de inhoud gerubriceerd en gebundeld in een aantal categorieën. Met uitzondering van de laatste twee van de nuvolgend genoemde categorieën, zijn

deze aangehouden bij de behandeling van de onderzoeksresultaten: perceelaankoop, bestelproces, transport, bouw, tuinaanleg, financiën, foto's en overigen. In deze verslaglegging zijn de voorbereidende werkzaamheden op de bouwlocatie eveneens als categorie onderzocht en gedocumenteerd.

Naast de genoemde archiefstukken zijn er drie aanvullende archiefstukken geraadpleegd die ook via het Stadsarchief Breda verkregen zijn. Deze documenten zijn niet afkomstig uit het bouwdossier uit het familiearchief en hebben allen betrekking op de bouwvergunning van de bewuste woning. Via de aanvraagmogelijkheid op de website van het Stadsarchief Breda, die specifiek voor de aanvraag van bouwdossiers van vóór 1997 in werking is gesteld, is hier de hand op gelegd.

Vrijwel alle handgeschreven documenten zijn getranscribeerd om de inhoud goed te kunnen beoordelen. Een aantal was goed leesbaar en transcriptie was daardoor niet noodzakelijk. Om het verloop van alle processen die de totstandkoming van de woning goed te kunnen volgen zijn alle binnen de onderzoekscategorieën gebundelde archiefstukken op chronologische wijze geordend. Vanwege de omvang van het ontstane dossier is een tabel opgesteld waarin per onderzoekscategorie de basisgegevens van ieder archiefstuk zijn vastgelegd, als wel een korte vermelding van de inhoud, het type bron en de datering (**Bijlage 2, tabellen A-1 en A-2**). Tevens is aan ieder document een referentiecode toegewezen, waarmee de bronverwijzing in deze verslaglegging overzichtelijk blijft. De codering is in de meest linker kolom weergegeven en wordt gevormd door de afkorting van 'bouwdossier' gevolgd door een volgnummer. De codering van het eerste archiefstuk begint daarmee met de code BD#001, het tweede met BD#002, het derde met BD#003, enzovoorts. In **tabel 1** zijn de referentiecodes van de gebundelde archiefstukken en daarbij de corresponderende onderzoekscategorieën weergegeven.

Referentiecode	Onderzoekscategorie
BD#001 - BD#005	Fotografisch materiaal
BD#006 - BD#014	Perceelaankoop
BD#015 - BD#045	Bestelproces
BD#046 - BD#048	Bouw
BD#049 - BD#063	Transport
BD#064 - BD#107	Financiën
BD#108 - BD#118	Tuinaanleg
BD#119 - BD#121	Bouwvergunning

Tabel 1. De referentiecodering met de corresponderende onderzoekscategorieën.

Deze referentiecodes corresponderen niet met de volgnummers die het Stadsarchief Breda aan de archiefstukken heeft toegewezen. Om de koppeling aan de volgnummers mogelijk te maken, zijn deze eveneens in de **tabellen A-1** en **A-2** opgenomen. In de Bronnenlijst, Archivalia wordt toegelicht hoe de referentiecodering en de oorspronkelijke volgnummers omgezet worden tot de gangbare bronverwijzing.

Een toegepaste methode voor de verificatie van de aangetroffen gegevens of om tot aanvullende, nieuwe informatie te komen is de raadpleging van het online digitale archief Delpher. Het samenbrengen van verschillend primair bronmateriaal - het bouwdoossier, catalogi van Christoph & Unmack en uiteenlopende publicaties uit de bewuste periode - heeft geleid tot een aantal inzichten dat in deze verhandeling uiteengezet is. De wijze van behandeling van de onderzoeksresultaten is gebaseerd op de volgorde van de processen die bij de verrijzing van de prefabwoning plaatsgevonden hebben. Deze zijn gebundeld in de vastgestelde onderzoekscategorieën. Elke categorie bestaat uit twee gedeelten. Allereerst worden de bevindingen met betrekking tot de woning in Breda op chronologische wijze uiteengezet. Vervolgens zullen deze beoordeeld en bevraagd worden en worden de constatering vergeleken met hetgeen dat erover in de geraadpleegde studies en literatuur vermeld en beweerd wordt. Door dit per categorie te doen is getracht een zo logisch mogelijke indeling te bewerkstelligen en het overzicht te behouden. Het onderzoek naar de woning in Breda vormt de leidraad in dit onderzoek aan de hand waarvan vervolgens geanalyseerd wordt hoe dit zich verhoudt tot hetgeen dat reeds over deze

processen bekend is. Voor het vergelijken van enkele constatering uit het onderzoek met de huidige situatie in en om de woning is dankbaar gebruik gemaakt van de bereidwilligheid van de huidige eigenaar en bewoner, de heer mr. F.A.B.C. van Vlokhoven, om hierover informatie en beeldmateriaal te delen.

De grondslag van het onderzoek naar het bestel- en bouwproces van de prefabwoning in Breda is het bouwdoos dossier afkomstig uit het archief van de familie Waldeck. Deze set documenten is de centrale bron van informatie die is geanalyseerd om die processen en meer te kunnen reconstrueren en analyseren. Het bouwdoos dossier is samengesteld uit uiteenlopende typen documentatie. Bij de inventarisatie ervan, vastgelegd in **Bijlage 2, tabellen A-1 en A-2**, is per archiefstuk vastgesteld tot welk brontype het behoort. Onderstaand zijn de verschillende brontypen die voorkomen weergegeven. Tevens is het andere primaire bronmateriaal genoemd dat voor dit onderzoek toegepast is. Het secundaire bronmateriaal dat voor het onderzoek geraadpleegd is op de volgende pagina weergegeven.

Primair bronmateriaal:	Brontype:
<ul style="list-style-type: none">• Bouwdoos dossier archief familie Waldeck ► (in beheer van Stadsarchief Breda)	<ul style="list-style-type: none">• Correspondentie• Contracten• Laadlijsten• Vrachtbrieven• Begrotingen• Prijsopgaven• Rekeningen• Kwitanties• Financiële overzichten• Ontwerptekeningen• Fotografisch materiaal
<ul style="list-style-type: none">• Bouwdoos dossier Stadsarchief Breda ►	<ul style="list-style-type: none">• Correspondentie• Bouwvergunning
<ul style="list-style-type: none">• De prefabwoning te Breda• Originele catalogi Christoph & Unmack• Historische krantenartikelen• Bevolkingsregister, Burgerlijke Standregister en Overlijdensregister	

Secundair bronmateriaal:

- Literatuur
- Studies
- Tijdschriftartikelen
- Jaarboeken
- Tentoonstellingscatalogus
- Websites

De reconstructie van de processen en bouwfases die bij de stichting van de prefabwoning aan de orde zijn gekomen vindt grotendeels plaats op basis van het bouwdoosier. Door het combineren van de informatie uit de vele en uiteenlopende typen primaire bronnen uit het dossier, wordt getracht om tot een zo objectief en coherent mogelijk beeld te komen. Eventuele beïnvloeding door de huidige stand van kennis over de deelonderwerpen is gepoogd gescheiden te houden van de neutrale blik op de totstandkoming van de woning in Breda.

Aan de hand van die synthese wordt vervolgens wél de connectie gelegd met de secundaire bronnen. Zodoende zal geanalyseerd worden in hoeverre de verkregen bevindingen overeenkomen of verschillen met hetgeen dat hierover beweerd wordt en vastgesteld is. Veel van de relevante literatuur over Christoph & Unmack belicht de bestel- en bouwpraktijk helaas vrij summier en niet zelden onvolledig. De publicaties van Van Beusekom en Ludwig en het artikel in het tijdschrift *Blockhome* besteden hier wel enige aandacht aan.²⁰ De behandeling van de actuele inzichten over het bestel- en bouwproces van prefabwoningen van deze fabriek vindt vrijwel uitsluitend plaats vanuit een meer algemene benadering. Reflectie hierop vanuit de reconstructie en analyse van deze processen bij een individuele woning wordt zelden gedaan; dat blijkt in ieder geval niet uit de verzamelde studies en literatuur.

Het naast elkaar plaatsen en combineren van de verspreide informatie en theorieën biedt redelijkerwijs voldoende basis om naast het bestel- en bouwproces in Breda te leggen. De constatering zullen geverifieerd en aangevuld worden door de inzet van ander primair bronmateriaal, zoals

²⁰ "Antiker Katalog - analoge Kopien" 10-11; Beusekom, *Building in wood*, 1-10; Ludwig, *Mobile Architektur*, 57-60.

originele catalogi van Christoph & Unmack en historische krantenartikelen. Op deze wijze wordt de woning in Breda als toetssteen gebruikt, hetgeen zoals eerder gezegd weinig gedaan is tot dusver. Het van begin tot eind reconstrueren en analyseren van het bestel- en bouwproces zal, naast de opheldering over de ontstaansgeschiedenis van deze woning, een bijdrage leveren aan de onderbelichte praktische kant van de prefabwoningen van Christoph & Unmack als fenomeen.

Resultaten

1. Aankoop van de bouwgrond: een perceel dennenbosch

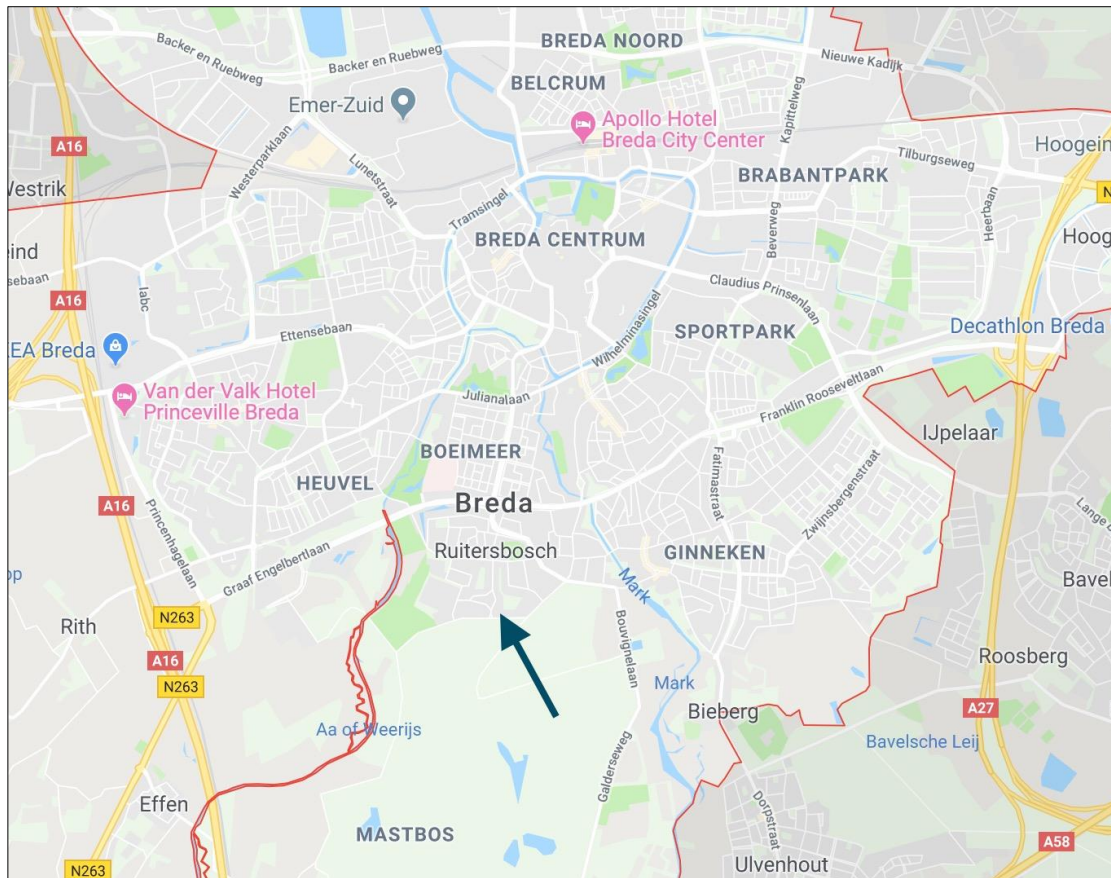
De prefabwoning aan de Burgemeester de Manlaan in Breda ligt aan de rand van de bebouwde gemeentegrond in de groene buurt Ruitersbosch, ten zuiden van het stadscentrum in de wijk Breda Zuid (**afb. 2**).²¹ Tot 1942 behoorde het adres tot het dorp Ginneken en bevond het zich binnen de toen nog bestaande gemeente Princenhage.²² Echter, het perceel bestond tot 1907 niet en de buurt waarin de woning gebouwd zou worden bevond zich in het begin van haar ontwikkeling. In 1907 was het grondgebied als onderdeel van de Houtvesterij Breda in eigendom van het Staatsbosbeheer.²³ In dat jaar werd door haar besloten een stuk grond aan de Burgemeester de Manlaan te verkopen met als doel het beschikbaar te maken voor de bouw van villa's. Het vormde de noordelijke grens van het Mastbos en was begroeid met dennenbomen.²⁴

²¹ 'Buurten'. Website Gemeente Breda.

²² Bouwdossier: BD#007-BD#012; 'Tweede, 'grote' annexatie. 1942.' Website Erfgoedweb.

²³ Bouwdossier: BD#011, BD#013.

²⁴ Otten, "Het villalandschap rond het Markdal," 264-266.

Afb. 2. Locatie van 't Blokhuis aan de Burgemeester de Manlaan 6, 4837BN in Breda.
(bron: Google Maps, Map data © 2019.)

Een krantenbericht uit de Bredasche Courant van 29 juni 1907 bevat de aankondiging van deze verkoop in de vorm van een veiling op 8 juli 1907 (**afb. 3**). Er is te lezen dat het ter veiling aangeboden grondgebied in drie kavels was ingedeeld, die afzonderlijk geveild zouden gaan worden. De kavels hadden ongeveer gelijke oppervlakten, van respectievelijk (1) 0,2260 hectare, (2) 0,2080 hectare en (3) 0,2550 hectare. Tevens staan de prijzen vermeldt, die in gelijke volgorde van behandeling 2.275,- gulden, 2.655,- gulden en 2.725,- gulden bedragen.²⁵

²⁵ "Staatsboschbeheer. Houtvesterij „Breda”."

Afb. 3. Aankondiging uit De Bredasche Courant van 29 juni 1907 van de verkoop van drie kavels 'bouwterrein'. (bron: Delpher, Koninklijke Bibliotheek.)

De documenten uit het bouwdoos met de vroegste datering gaan over de aan- en verkoop van de grond, het latere bouwterrein, met verwijzingen naar deze veiling. Zo is op een kwitantie van 7 juli 1913 een aantal details beschreven die meer loslaten over de eerste particuliere aankoop van kavel 3. Dit bewijs van betaling bevat de verklaring dat de heer mr. H.R. van Maasdijk uit 's-Gravenhage het laatste van totaal zes termijnen heeft betaald, ter hoogte van 679,50 gulden plus de aan de crediteur verschuldigde rente ter hoogte van 27,25^{1/2} gulden.²⁶ Daarmee wordt de koop bekrachtigd van 'kavel 3 der veiling van 8 juli 1907'.²⁷ Aan wie deze betaling is gedaan is niet duidelijk; de kwitantiezegel is wel voorzien van de signatuur van de ontvanger, maar deze naam is slecht leesbaar.

Een financieel overzicht dat als onderdeel van het bouwdoos is overgeleverd werpt enig licht op hoe het met de andere twee kavels die op 8 juli 1907 geveild zijn is verlopen: kavel 1 en kavel 2. Onderaan het overzicht is genoteerd dat heer E.L.F. Bolomey, de opdrachtgever van de latere bouw van de prefabwoning, de

²⁶ De heer mr. Henri Robert van Maasdijk is geboren op 27 november 1866 te Katwijk en overleden op 18 november 1942 te 's-Gravenhage. Hij was advocaat en procureur van beroep. (bron: NL-HaHGA, 0335-01, inv.nr. 1639; 'Stamboom van de familie Menso'. Website Geneanet; BD#009.)

²⁷ Bouwdoos: BD#006.

koper was van kavel 2.²⁸ Daarvoor heeft hij 3.325,- gulden betaald. Bij de vermelding van kavel 1 staan zowel de namen de heer Van Maasdijk als de heer Bolomey geschreven.²⁹ De duiding bij kavel 2 'Bolomey alleen' zou kunnen impliceren dat zij tezamen kavel 1 hebben aangekocht. Dat kan vanuit het bouwdoosier verder niet worden bevestigd.

De opsteller van het overzicht met alle kosten die gemaakt zijn onder andere bij de bouw van de prefabwoning is niet bij naam bekend. De documenten met bronreferenties BD#064, BD#065 en BD#066 vormen samen dit overzicht, waarvan er één lijkt te zijn gesigneerd met het initiaal 'S.' en daarbij de datum 'juli '41'.³⁰ Wanneer deze datering juist is, zal het overzicht niet van de hand van de heer Bolomey zijn, aangezien hij op 22 juni 1935 is overleden.³¹ Vanwege de toegang tot de financiële afhandeling van de bouw en de gedetailleerde duiding van de gemaakte kosten zal het vrijwel zeker iemand uit zijn directe omgeving zijn geweest, mogelijk zijn vrouw Elisabeth Maria Waldeck.

Op 5 januari 1917 verstuurt Woningbureau Van den Berg & Co. uit Breda het eigendomsbewijs van de heer Van Maasdijk met de volmacht tot de verkoop van 'perceel K 729' naar notaris de heer L.F.G. Bode uit Ginneken. Erbij is vermeld dat deze 22,50 aren groot is.³² In documenten uit het bouwdoosier, waaronder het Uittreksel van den Perceelsgewijzen Kadastralen Legger der gemeente Princenhage, wordt het grondoppervlak van kavel 1 in tegenstelling tot de bij de veiling vermelde grootte van 0,2260 hectare, uitsluitend vermeldt als zijnde 0,2250 hectare (of 22,50 aren) groot.³³ In aanmerking nemende dat van de drie kavels kavel 1 deze grootte had, kan daarmee worden vastgesteld dat de heer

²⁸ De heer Ernest Louis Frederik Bolomey is geboren op 23 september 1867 te Breda en overleden op 22 juni 1935 te Breda. Hij was gehuwd met mevrouw Elisabeth Maria Waldeck en van beroep oud-zeeofficier en directeur van de Ginnekensche Tramweg Maatschappij. (bron: NL-BdSA, Bevolkingsregister Ginneken en Bavel 1900-1911 deel 02 letter B, inv.nr. 1609; NL-BdSA, Burgerlijke Standregister, Overlijdensregister 1935, aktenr. 275; 'De Blokhut in Breda'. Website Rijksmonumenten.nl.)

²⁹ Bouwdoosier: BD#065.

³⁰ Bouwdoosier: BD#066.

³¹ NL-BdSA, Burgerlijke Standregister, Overlijdensregister 1935, aktenr. 275.

³² Bouwdoosier: BD#007.

³³ Bouwdoosier: BD#009, BD#065.

Van Maasdijk deze kavel in eigendom had. Dat wordt bevestigd in het Uittreksel van den Perceelsgewijzen Kadastralen Legger der gemeente Princenhage.³⁴

Drie dagen later is het perceel verkocht aan de heer Bolomey, zo blijkt uit een kwitantie van notaris de heer Bode van 8 januari 1917. De beschrijving van de grond als 'een perceel dennenbosch' toont aan dat de heer Van Maasdijk het onbebouwd heeft gelaten. De kwitantie bevestigt een betaling van 227,20 gulden, maar uit het financiële overzicht blijkt dat de heer Bolomey hiervoor in totaal 6.975,- gulden heeft betaald. Vanaf 8 januari 1917 is hij eigenaar van kavels 1 en 2. In het overzicht worden tevens de groottes van de twee kavels vermeld en opgeteld, waarmee tezamen een grondoppervlak van 0,4330 hectare (of 43,30 aren) bereikt wordt.³⁵ Dat is de grond waarop een aantal jaar later de prefabwoning van Christoph & Unmack zal verrijzen.

Ter verduidelijking zijn de basisgegevens en het verloop van de eigendoms-overdracht in **tabel 2** op chronologische wijze weergegeven.

³⁴ Bouwdossier: BD#009-BD#010.

³⁵ Bouwdossier: BD#008, BD#065.

Kavel ▶	1 ▼	2 ▼	3 ▼
Eigenaar vóór veiling 8 juli 1907	Staatbosbeheer, Houtvesterij Breda	Staatbosbeheer, Houtvesterij Breda	Staatbosbeheer, Houtvesterij Breda
Grootte vermeld bij veiling 8 juli 1907 (hectare) *volgens Uittreksel van den Perceelsgewijzen Kadastralen Legger der gemeente Princenhage	0,2260 (werkelijk: 0,2250*)	0,2080	0,2550
Minimumprijs veiling 8 juli 1907 (gulden)	2.275,-	2.655,-	2.725,-
Geregistreerd eigenaar na veiling 8 juli 1907	dhr. mr. H.R. van Maasdijk	dhr. E.L.F. Bolomey	dhr. mr. H.R. van Maasdijk
Kosten na veiling 8 juli 1907 (gulden)	onbekend	3.325,-	onbekend
Geregistreerd eigenaar na 8 januari 1917	dhr. E.L.F. Bolomey	dhr. E.L.F. Bolomey	dhr. mr. H.R. van Maasdijk (?)
Kosten van overname 8 januari 1917 (gulden)	6.975,-	n.v.t.	n.v.t.

Tabel 2. Basisgegevens en verloop van eigendomsoverdracht van kavels 1, 2 en 3 aan de Burgemeester de Manlaan tussen 1907-1917. (bron: BD#006-BD#012.)

2. Bestelproces

Als de heer Bolomey ongeveer twee en een half jaar in het bezit is van de bouwgrond, blijkt dat hij het plan heeft om er een woning op te plaatsen. In het bouwdoossier uit het archief van de familie Waldeck is een uitvoerige briefwisseling bewaard gebleven tussen jonkheer Herpert van Foreest uit Heiloo en de heer Bolomey, die getuigt van zijn intentie. Van deze correspondentie bevinden zich in het bouwdoossier uitsluitend de brieven die jonkheer Van Foreest aan de heer Bolomey heeft verstuurd. Deze eenzijdige beschikbaarheid is niet verwonderlijk, aangezien het bouwdoossier afkomstig is van de nazaten van de heer Bolomey en zijn vrouw. Gelukkig valt veel van de heer Bolomey zijn

vragen, opmerkingen, overpeinzingen en wensen op te maken uit de reacties die jonkheer Van Foreest hem heeft toegezonden.³⁶

Uit het vroegste schrijven binnen deze correspondentie, in een brief afkomstig van jonkheer Van Foreest daterend van 1 november 1920, blijkt dat de heer Bolomey op 28 oktober 1920 bij hem heeft geïnformeerd over de geprefabriceerde houten woningen van Christoph & Unmack.³⁷ Als voorbeeld van de mogelijkheden verstuurt hij aan de heer Bolomey, naast twee catalogi van de fabriek, de gegevens van drie projecten met de projectnummers 1805, 1806 en 1792. Hiervan geeft hij een benadering van de totale kosten weer, neerkomend op 13.800,- à 14.200,- gulden. De genoemde levertermijn benoemt hij eveneens, dat circa drie maanden is voor de fabricage, circa tien dagen voor het transport en circa drie weken voor de montage. De prefabwoningen van Christoph & Unmack worden door monteurs van de fabriek op de bouwlocatie opgebouwd. Volgens jonkheer Van Foreest zijn deze voortdurend in Nederland aanwezig. Daarnaast benadrukt hij de mogelijkheid tot het naar wens aanpassen van elk ontwerp. Bovendien voegt hij er een foto toe aan zijn brief van één van de prefabwoningen die in Heiloo gebouwd worden. Opvallend is dat hij in het *post scriptum* nog een vierde prefabwoning als voorbeeld aanhaalt, waarvan hij eveneens de gegevens bijvoegt. Dit project met nummer 1606 is op dat moment in Heiloo reeds gebouwd en te bezichtigen. Hij nodigt de heer Bolomey uit om de prefabwoningen in Heiloo te komen bekijken.³⁸

Op 4 december 1920 stuurt de heer Dassel, een Duitse architect die werkzaam is voor Christoph & Unmack, vanuit Den Haag een brief aan de heer Bolomey. Daarin informeert hij hem over het filiaal van Christoph & Unmack dat in die stad is opgericht om de *clientèle* beter te kunnen bedienen. De stempel onder aan de brief toont het adres van het filiaal: Laan van Meerdervoort 168a in Den Haag. Hij deelt mee dat hij de heer Bolomey woensdagmorgen zal bezoeken om één en ander door te nemen.³⁹ Of deze ontmoeting plaatst heeft gevonden wordt uit de correspondentie niet duidelijk. Wel schrijft jonkheer Van Foreest in een brief van

³⁶ Bouwdossier: BD#015-BD#029 (016), BD#036-BD#045.

³⁷ Bouwdossier: BD#015-BD#016.

³⁸ Bouwdossier: BD#015-BD#016.

³⁹ Bouwdossier: BD#017.

9 december 1920 aan de heer Bolomey dat hij samen met de heer Dassel, een Duitse architect, voor de fabriek werkt en van hem vernomen heeft dat de heer Bolomey eerst de prefabwoningen in Heiloo wil komen bezichtigen alvorens de onderhandelingen over zijn woning voortgezet worden.⁴⁰

Op 11 december 1920 hebben de heer Bolomey en zijn vrouw jonkheer Van Foreest ontmoet in Heiloo. Zij hebben interesse getoond in één van de prefabwoningen aldaar, blijkens een brief van 17 december 1920 van de hand van jonkheer Van Foreest. Naar aanleiding van de ontmoeting en bezichtiging stuurt hij hem een set tekeningen van de bewuste prefabwoning met nummer 1653, zoals het in Heiloo op dat moment voor de heer mr. C.J. de Lange gebouwd wordt. Met enkele aanpassingen ten opzichte van dat in Heiloo zou de woning de heer Bolomey Mark 300.000,- kosten, wat neer komt op 13.200,- gulden. Op grond van zijn ervaring benoemt jonkheer Van Foreest welke aanvullende kosten daar nog bij komen. Onder andere betreffen dat de kosten voor het metselen van het niet inbegrepen fundament en de schoorstenen, de dakbedekking, licht- en waterleidingwerk, riolering, de afwerking van het huis, maar ook de kosten van zaken als het transport, in- en uitvoerrecht en de montage.⁴¹ Voor de algehele projectleiding plus de aanleg van het fundament en de schoorstenen, adviseert jonkheer Van Foreest dit uit te laten voeren door zijn vriend, meester timmerman en aannemer J. Rus.⁴² Al met al zou de woning in kant en klare staat de heer Bolomey 24.000,- gulden gaan kosten, is zijn prognose. De montage zou op acht weken neerkomen.⁴³ Saillant detail is de reductie op de kostprijs van de woning waarop jonkheer Van Foreest de heer Bolomey in een vertrouwelijke mededeling wijst; de heer De Lange uit Heiloo heeft voor dezelfde woning Mark 380.000,- betaald, maar de heer Bolomey wordt voor een iets grotere woning Mark 80.000,- minder in rekening gebracht.⁴⁴

Op zondag 2 januari 1921 laat de heer Bolomey mondeling aan jonkheer Van Foreest weten dat hij de prefabwoning wil bestellen.⁴⁵ Vermoedelijk hebben

⁴⁰ Bouwdossier: BD#018.

⁴¹ Bouwdossier: BD#019-BD#021.

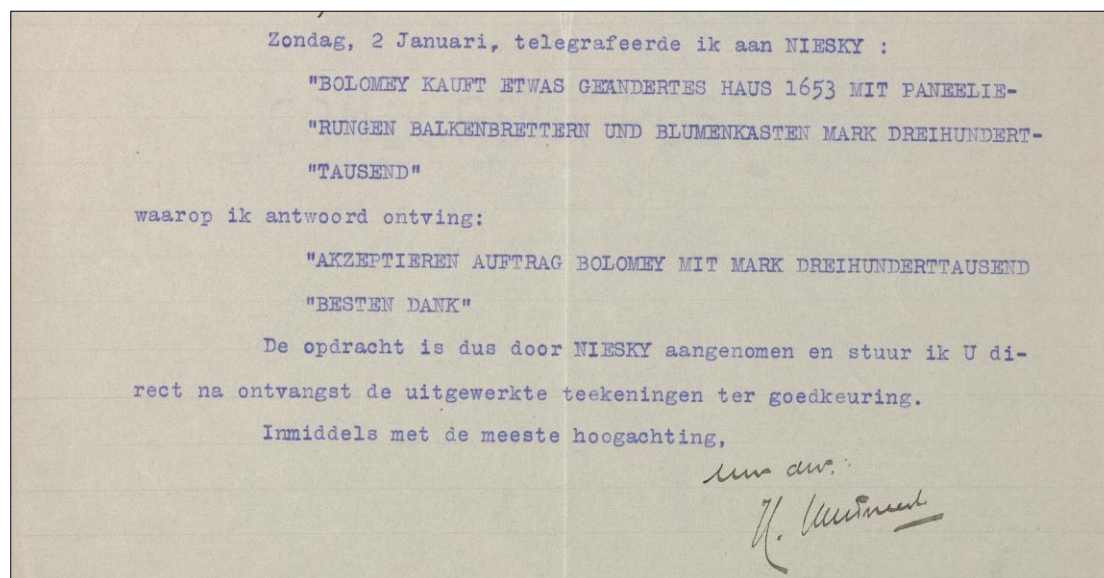
⁴² Bouwdossier: BD#022, BD#028-BD#029.

⁴³ Bouwdossier: BD#019-BD#021.

⁴⁴ Bouwdossier: BD#022.

⁴⁵ Bouwdossier: BD#024.

hij en zijn vrouw deze dag jonkheer Van Foreest tijdens een ontmoeting dit medegedeeld, zo blijkt uit een brief van 29 januari 1921.⁴⁶ Diezelfde dag nog plaatst jonkheer Van Foreest per telegraaf de bestelling bij de fabriek van Christoph & Unmack in Niesky. De fabriek aanvaardt de opdracht (**afb. 4**).⁴⁷

Afb. 4. Brieffragment met de mededeling van het plaatsen van de bestelling door jonkheer Van Foreest en de acceptatie van de opdracht door Christoph & Unmack. (bron: BD#023.)

Naast de bestelling van de woning wordt Christoph & Unmack tevens gevraagd op verzoek van de heer Bolomey om een houten 'inrijhek' te maken dat aan de straatzijde toegang zal geven tot het terrein. Op 29 januari 1921 komt dit voor het eerst ter sprake in een brief waarin jonkheer Van Foreest de heer Bolomey enkele ontwerpen mee stuurt. Uit zijn schrijven blijkt de vrouw van de heer Bolomey, mevrouw Waldeck, bij hun ontmoeting op 2 januari 1921 hiervoor enkele ideeën voor het ontwerp heeft gedeeld, als gevolg waarvan jonkheer Van Foreest enkele ontwerpen maakte en naar de fabriek zond.⁴⁸

Toegevoegd aan dezelfde brief is de *Kostenanschlag und Baubeschreibung*, de begroting en bouwbeschrijving van Christoph & Unmack van de woning voor de heer Bolomey. Hierin staat een uitgebreide beschrijving van het bouwproject:

⁴⁶ Bouwdossier: BD#028.

⁴⁷ Bouwdossier: BD#023.

⁴⁸ Bouwdossier: BD#028.

een gedetailleerde uiteenzetting van de projectopdracht, details over de constructie en de bouwmaterialen, de door de heer Bolomey verzochte aanpassingen en toevoegingen, omvang en afbakening van de inbegrepen materialen en diensten, de kosten van het project en een toelichting op de uiteindelijke kostenberekening en op de betalingswijze. Daaraan toegevoegd is de kennisgeving dat de heer Bolomey als opdrachtgever voor de bouw en klant van Christoph & Unmack garant moet staan voor de accommodatie en maaltijdvoorziening van de monteurs van de fabriek die de woning ter plaatse zullen opbouwen. De bijgevoegde projecttekeningen ontbreken, maar de nummering staat wel vermeld: 1864 tot en met 1870. Het document is ondertekend door vermoedelijk twee personen, waaronder de naam van de heer Abel al enige leesbaar is. De opdracht voor de vervaardiging van de houten toegangspoort wordt er eveneens in vermeld, maar een definitieve keuze voor de uitvoering ervan moet, blijkens de verschillende genoemde opties, nog doorgegeven worden.⁴⁹ Uit een brief van 2 februari 1921 blijkt er een keuze voor het ontwerp van de toegangspoort te zijn gemaakt. Jonkheer Van Foreest deelt daarin mee dat hij de bestelling ervan bij de fabriek zal plaatsen, voor de som van Mark 1.300,-.⁵⁰ De uitgebreide begroting en bouwbeschrijving dient naast de vastlegging van alle genoemde projectgegevens ook als verkoopsbevestiging van de fabriek.⁵¹

De bestelling en bouw van een houten prefabwoning was in de tijd dat de heer Bolomey hiervoor koos een bijzonderheid. Vóór de Tweede Wereldoorlog werd in Nederland hoofdzakelijk in steen gebouwd.⁵² De hoge kosten die hiermee gemoeid waren maakte het bouwen van een woning ontoegankelijk voor een groot deel van de bevolking. Ook in Duitsland was vóór de Eerste Wereldoorlog een houten woning nog vrij uitzonderlijk, omdat de traditionele bouwtechnieken en het handwerk arbeidsintensief en kostbaar waren. Om een houten woning als goedkoop alternatief aantrekkelijk te maken waren fabrikanten genoodzaakt om de kosten van de bouw te reduceren. Met de voorziening tot een seriematige

⁴⁹ Bouwdossier: BD#030-BD#035.

⁵⁰ Bouwdossier: BD#038.

⁵¹ Bouwdossier: BD#024.

⁵² Bosma, *Bouwen in Nederland*, 573.

productie van houten woningen in fabrieken werd het mogelijk om een goedkopere uitvoering op de markt te brengen.⁵³

Vanwege de woningnood en het gebrek aan bouwmaterialen na de Eerste Wereldoorlog steeg de vraag naar betaalbare woningen van hout.⁵⁴ Christoph & Unmack presenteerde haar houten prefabwoningen als een goedkoop maar kwalitatief gelijkwaardig - en vanwege het gezonde leefklimaat binnenshuis zelfs beter - alternatief voor de reguliere huizenbouw. Bovendien was de lever- en bouwtijd veel korter dan bij een stenen equivalent.⁵⁵ In behandelde correspondentie benadrukt jonkheer Van Foreest dat een vergelijkbare woning in steen meer dan tweemaal zoveel zou kosten.⁵⁶

De blokbouwconstructiewijze die ook bij de prefabwoning in Breda is toegepast, wordt in 1913 voor het eerst gepresenteerd in de vorm van een compleet woonhuis, een *Nordisches Blockhaus*.⁵⁷ Vanaf 1914 worden deze Scandinavisch ogende blokhuizen als onderdeel van het assortiment commercieel aangeboden.⁵⁸ Klanten konden vanuit catalogi met uiteenlopende ontwerpen van prefabwoningen, zoals jonkheer Van Foreest de heer Bolomey ook twee exemplaren had toegezonden, een model selecteren. Vanaf 1912 bracht Christoph & Unmack regelmatig een geactualiseerde catalogus uit, waarin van alle modelwoningen zowel foto's van de buitenaanzichten, plattegronden van alle verdiepingen als toelichtingen op de constructiewijze waren opgenomen. Deze modelwoningen droegen veelal de naam van de plaats waar deze gebouwd waren.⁵⁹ In het artikel uit het tijdschrift *Blockhome* wordt gezegd dat in deze catalogi uitsluitend modelwoningen waren opgenomen die op het moment van uitgave reeds gebouwd waren en daardoor ook fotografisch konden worden weergegeven.⁶⁰ Dat verklaart tegelijkertijd waarom de modelwoningen in de catalogi een plaatsnaam als modelnaam toegewezen kregen; deze zal hebben gecorrespondeerd met de standplaats van de bewuste woning. In de briefwisseling tussen jonkheer Van Foreest en de heer Bolomey worden de

⁵³ Ludwig, *Mobile Architektur*, 58.

⁵⁴ *Holzbauten der Moderne*, 106.

⁵⁵ *Deutsche Holzhauser. Katalog XXIII*, V-VI; *Holzbauten der Moderne*, 106.

⁵⁶ Bouwdossier: BD#020.

⁵⁷ Wurm, "Die Industrialisierung des Holzhausbaues," 206; *Holzbauten der Moderne*, 194.

⁵⁸ Ludwig, *Mobile Architektur*, 58.

⁵⁹ *Holzbauten der Moderne*, 112-121; "Antiker Katalog - analoge Kopien" 10.

⁶⁰ "Antiker Katalog - analoge Kopien" 10.

modelwoningen bij hun project- of modelnummer genoemd. Geen enkel ontwerp wordt met een modelnaam aangeduid. De tentoonstellingscatalogus van het Konrad-Wachsmann-Haus in Niesky bevat een afbeelding van de prijslijst uit een catalogus uit 1929. Daarop is voor de prijs van Mark 12.445,- de modelwoning opgenomen die de naam Blockhaus Heiloo draagt.⁶¹ Helaas ontbreekt een afbeelding, dus kan niet uitgemaakt worden welke van de vier prefabwoningen die jonkheer Van Foreest heeft laten bouwen het betreft, maar het illustreert wel de opname van gebouwde woningen als modelwoning binnen het aanbod van ontwerpen. In het artikel uit *Blockhome* is eveneens een interessante constatering gedaan. In dit artikel wordt onder meer een catalogus met blokhuisen van Christoph & Unmack uit 1925 beschreven. Tevens is dit bescheiden artikel van verschillende illustraties van modelwoningen voorzien. Daartussen staat ook een afbeelding van een bekend voorkomende modelwoning met het bijschrift 'Modell 'Ginneken' bei Breda, 25.035 Goldmark, 60 Tonnen'.⁶² Het is de woning van de heer Bolomey, die als modelwoning onder de naam Ginneken in de genoemde catalogus is opgenomen.⁶³ De getoonde afbeelding is hetzelfde als de foto die zich in het bouwdoosje bevindt (**afb. 6**).⁶⁴ Blijkbaar heeft de fabriek hier de beschikking over gehad.

In de catalogi stond per modelwoning naast de genoemde gegevens en de prijs tevens het totaalgewicht vermeld van het hout dat nodig was voor het betreffende ontwerp.⁶⁵ De prijs van de woning werd namelijk vastgesteld aan de hand van het gewicht van het benodigde hout, waarvoor de meest actuele houtprijs aangehouden werd.⁶⁶ Het artikel in *Blockhome* voegt daaraan toe dat het hout als bouw materiaal toentertijd duur was en de bewerking en montage ervan relatief goedkoop. In het artikel wordt eveneens beweerd dat de montage van de woning op de bouwlocatie inbegrepen was in de prijs die voor de woning gerekend werd.⁶⁷ Echter, uit de begroting en bouwbeschrijving die Christoph & Unmack voor de heer Bolomey opgesteld heeft, blijkt dat niet het geval te zijn. De

⁶¹ *Holzbauten der Moderne*, 109.

⁶² "Antiker Katalog - analoge Kopien" 10.

⁶³ Bij het artikel staat vermeld dat het betreft: Christoph & Unmack AG, Nordische Blockhäuser, Katalog XIV, 4. Auflage, 1925, nadruk.

⁶⁴ Bouwdoosje: BD#005.

⁶⁵ "Antiker Katalog - analoge Kopien" 11.

⁶⁶ *Holzbauten der Moderne*, 112.

⁶⁷ "Antiker Katalog - analoge Kopien" 11.

fabriek levert de monteurs die de woning ter plaatse opbouwen, maar de montagekosten en kosten voor het verblijf van de monteurs zijn voor rekening van de klant.⁶⁸ Dit punt wordt bij de behandeling van de bouw van de woning nader besproken (zie pagina 45). De transportkosten waren ook niet inbegrepen in de prijs.⁶⁹ Wat naast het transport evenmin behoorde tot de levering van een prefabwoning en de dienstverlening van Christoph & Unmack was de bouw van het fundament van de woning. Ook de aanleg van riolering, leidingwerk, elektrische installatie, verwarming en het schilderwerk dienden door plaatselijke vaklieden uitgevoerd te worden en waren niet inbegrepen.⁷⁰ Bij de bouw van de woning in Breda adviseerde jonkheer Van Foreest om de bouw van het fundament en de schoorstenen plus de algehele leiding over de bouw door aannemer de heer J. Rus uit Heiloo te laten uitvoeren.⁷¹

Het contact tussen de klant en de fabriek kon direct plaatsvinden. Bovendien had Christoph & Unmack onder andere in Nederland vertegenwoordigers die zich richtten op de lokale verkoop van prefabwoningen.⁷² Het contact tussen klant en fabriek kon ook via zo'n tussenpersoon plaatsvinden. Geraadpleegde studies en literatuur diepen dit aspect niet verder uit. Wat uit de analyse van de correspondentie tussen jonkheer Van Foreest en de heer Bolomey duidelijk wordt is dat eerstgenoemde werkzaam is voor Christoph & Unmack.⁷³ Een stuk dat Jan van Baar heeft geschreven over de vier prefabwoningen van Christoph & Unmack in Heiloo is het enige artikel dat jonkheer Van Foreest als werknemer koppelt aan Christoph & Unmack. Van Baar stelt dat jonkheer Van Foreest enige tijd als commissaris in functie is geweest voor de fabriek. In die zin is het dan ook niet toevallig dat in Heiloo, waar jonkheer Van Foreest op landgoed Nijenburg woonde, zich vier van deze prefabwoningen bevinden. Deze zijn gebouwd op stukken van zijn landgoed die hij als bouwgrond beschikbaar had gemaakt.⁷⁴

⁶⁸ Bouwdossier: BD#034.

⁶⁹ "Antiker Katalog - analoge Kopien" 11.

⁷⁰ Bouwdossier: BD#020.

⁷¹ Bouwdossier: BD#020, BD#022, BD#028-BD#029.

⁷² Beusekom, *Building in wood*, 3; "Antiker Katalog - analoge Kopien" 10.

⁷³ Bouwdossier: BD#018.

⁷⁴ Baar, 'De houten parels van Heiloo'. Website Oneindig Noord-Holland.

Ook de in de correspondentie aanwezige brief van de Duitse architect die voor Christoph & Unmack in Den Haag kantoor houdt, de heer Dassel, verschaft enige details over de in Nederland actief zijnde vertegenwoordigers die niet in de studies en literatuur zijn aangetroffen.⁷⁵ Van Beusekom vermeldt in zijn artikel wel dat naast de aanwezigheid van vertegenwoordigers van Christoph & Unmack ook kantoren van de fabriek in onder meer Nederland gevestigd waren. Echter, de benoeming van concrete namen en locaties blijft uit.⁷⁶ In de brief van de heer Dassel wordt duidelijk een reden gegeven voor de oprichting van een filiaal in Nederland; klanten kon beter bediend worden door de Nederlands sprekende vertegenwoordigers die vanwege de meer nabije vestiging geïnteresseerden persoonlijk konden bezoeken.⁷⁷ Andere bronnen die meer licht op dit onderwerp werpen zijn enkele krantenartikelen uit deze periode. In een antwoord op een ingezonden vraag in *Het Vaderland, Extra-Weekblad ter bestrijding der Woningcrisis* van 19 februari 1921 staat vermeld dat de houtfabriek Padox in Warmond prefabwoningen van Christoph & Unmack invoert.⁷⁸ Of zij dit in dienst van Christoph & Unmack deed wordt uit deze korte mededeling niet duidelijk. In twee artikelen uit datzelfde weekblad worden enkele vertegenwoordigers genoemd. In een artikel van 31 juli 1920 wordt verslag gedaan van een bezoek aan twee houten villa's met de namen De Terp en Zonnehoek die de heer Oskar Leijden in Wassenaar door Christoph & Unmack heeft laten bouwen.⁷⁹ In het artikel van 6 augustus 1921 wordt de heer Leijden genoemd als voormalig vertegenwoordiger van Christoph & Unmack. Verder in dat artikel staat dat de huidige vertegenwoordiging door jonkheer H. van Foreest en architect de heer K. Dassel wordt gevormd.⁸⁰ Het is niet helder vanaf wanneer zij deze taak op zich hebben genomen, maar vanuit de correspondentie uit het bouwdoossier wordt wel duidelijk dat dit reeds het geval was op 4 december 1920.⁸¹ In het geval van de prefabwoning in Breda verliep het contact tussen de fabriek en de opdrachtgever via deze vertegenwoordigers. Overigens zijn ook de twee

⁷⁵ Bouwdossier: BD#017.

⁷⁶ Beusekom, *Building in wood*, 3.

⁷⁷ Bouwdossier: BD#017.

⁷⁸ "Antwoord op ingezonden stuk "Houten huizen" door T.M."

⁷⁹ "Prachtige Houtbouw te Wassenaar."

⁸⁰ "Een houten paleis aan den Hoek van Holland. Blokbouw van Christoph und Unmack."

⁸¹ Bouwdossier: BD#017-BD#018.

woningen in Wassenaar van de heer Leijden als modelwoningen in tenminste één catalogus uit circa 1926 opgenomen, de modelnamen Wassenaar I en Wassenaar II dragend.⁸²

Op zijn landgoed had jonkheer Van Foreest vier prefabwoningen laten bouwen door Christoph & Unmack. De uitnodiging aan de heer Bolomey om deze te komen bezichtigen, wijst op de inzet ervan als etalage van de woningen die hij als vertegenwoordiger van Christoph & Unmack aan de man probeerde te brengen. Eenzelfde fenomeen blijkt uit het artikel van 31 juli 1920 uit *Het Vaderland, Extra-Weekblad ter bestrijding der Woningcrisis* waarin de verslaggever uitvoerig schrijft over het bezoek aan de twee prefabwoningen van vertegenwoordiger de heer Leijden in Wassenaar. Het is een interessant gegeven, dat in lijn ligt met wat Christoph & Unmack zelf in Niesky had gedaan. Daar had de fabriek zogenaamde *Musterhaussiedlungen* ingericht; wijken met uitsluitend prefabwoningen uit het productieaanbod die enerzijds bewoond werden door fabrieksmedewerkers en anderzijds dienden als voorbeeld voor potentiële klanten.⁸³ In het geval van het bestelproces van de prefabwoning in Breda heeft het haar vruchten afgeworpen, zo blijkt uit de interesse die één van de vier woningen in Heiloo heeft gewekt bij de heer Bolomey. De prefabwoning met het nummer 1653 dat daar voor de heer De Lange gebouwd werd vormde zelfs de basis voor het ontwerp van de prefabwoning dat de heer Bolomey naar aanleiding van het bezoek in Heiloo besteld heeft. De twee woningen vertonen dan ook grote overeenkomsten **(afb. 5 en 6)**.⁸⁴

⁸² *Deutsche Holzhauser. Katalog XXIII*, 10-11.

⁸³ *Holzbauten der Moderne*, 128-137.

⁸⁴ 'Monumentnummer: 515999'. Website Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Afb. 5. Het blokhuis aan de Kennemerstraatweg 41 in Heiloo, omstreeks 1920 gebouwd voor de heer mr. C.J. de Lange. (foto: G.J. Drukker, RCE, 1993.)

Afb. 6. Het blokhuis 't Blokhuijs aan de Burgemeester de Manlaan 6 in Breda, in 1921 gebouwd in opdracht van de heer E.L.F. Bolomey. (bron: BD#005.)

De mogelijkheid bestond voor de klant om, na het selecteren van een modelwoning, het gekozen ontwerp naar wens aan te laten passen door de architecten van Christoph & Unmack.⁸⁵ De heer Bolomey heeft in het bestelproces ook meerdere wensen door laten voeren wat betreft de uitvoering van prefabwoning 1653 dat hij als uitgangspunt gekozen had. Zo heeft hij onder andere het verzoek om ook in de gang en in de veranda door Christoph & Unmack parketvloer aan te laten brengen; wil hij de voordeur breder hebben, deze laten voorzien van een glasluikje met een ijzeren kruis en erboven een bovenlicht laten plaatsen; de uitvoering van een boekenkast in de herenkamer aangepast zien worden **(afb. 7)**.⁸⁶

Afb. 7. De westelijke zijde van 't Blokhuis te Breda, met de voordeur met bovenlicht en glasluikje met ijzeren kruis. (bron: BD#001.)

⁸⁵ Beusekom, *Building in wood*, 3; "Antiker Katalog - analoge Kopien" 10.

⁸⁶ Bouwdossier: BD#023, BD#036-BD#038, BD#040.

Jonkheer Van Foreest nam een actieve rol aan in de advisering over in zijn ogen wenselijke aanpassingen aan het ontwerp, als gevolg van zijn concrete ervaringen met het grotendeels gelijke ontwerp van de prefabwoning in Heiloo. Zo pleit hij in zijn schrijven aan de heer Bolomey van 17 december 1920 voor aanpassingen leidend tot 'een ruimere gang (hetgeen zeer noodig is; een handiger keldertrap; een ietwat ruimere dienkamer met provisie-kast en een ietwat betere aanbreng van de beide W.C.'s beneden (een W.C. is voor de dienstbode); terwijl daarenboven de hall ½ M. dieper wordt, hetgeen mij lijkt dat zeer gewenscht is'.⁸⁷ Hiervan stuurt hij een schets mee, welke helaas niet in het bouwdoossier bewaard is gebleven. In hoeverre deze wijzigingen ten opzichte van de uitvoering van de prefabwoning in Heiloo zijn doorgevoerd wordt vanuit het bouwdoossier niet duidelijk. Het vergelijken van plattegronden - mits beschikbaar - van de twee woningen of de observatie en vergelijking van de grondplannen in situ zou hier wellicht antwoord op kunnen geven. Dat is voor dit onderzoek niet gedaan, omdat er binnen deze analyse geen vergelijking wordt gemaakt met de prefabwoning in Heiloo. De connectie tussen deze twee woningen is een constatering die voortkomt uit dit onderzoek en zou kunnen dienen als onderwerp voor een vervolgonderzoek.

3. Voorbereidende werkzaamheden en prefabricage van de prefabwoning

Na het plaatsen van de bestelling van de prefabwoning voor de heer Bolomey op 2 januari 1921, verstrijken er enige weken waarin men in de fabriek de ontwerptekeningen aanpast en uitwerkt. In de brief van 22 januari 1921 deelt jonkheer Van Foreest mede dat de heer Bolomey, na afronding door de fabriek, de uitgewerkte tekeningen zal ontvangen tezamen met de officiële begroting en bouwbeschrijving ter bevestiging van de koop.⁸⁸ Enige dagen later, op 27 januari 1921, stuurt jonkheer Van Foreest hem de eerste tekeningen toe en oppert de mogelijkheid om deze te gebruiken bij de aanvraag van de bouwvergunning bij

⁸⁷ Bouwdossier: BD#019.

⁸⁸ Bouwdossier: BD#024-BD#025.

de gemeente Princenhage.⁸⁹ Dat is ook wat de heer Bolomey gedaan heeft, zo blijkt uit documenten omtrent deze aanvraag die van het Stadsarchief Breda zijn verkregen. Waarschijnlijk nog dezelfde dag als de dag van ontvangst van de tekeningen verstuurt hij op 28 januari 1921 deze per post aan de burgemeester en wethouders van de gemeente Princenhage ter toelichting van zijn bouwplan. Ter ondersteuning van zijn aanvraag vult hij het volgende aan:

'Ik hoop u & a zich met de plannen zullen kunnen vereenigen en als er zich misschien eenige afwijkingen voordoen zullen willen bedenken dat deze huizen toch goed voldoen en nu in deze dure tijden met succes de steenen kunnen vervangen. Ik zag dat zelfde huis te Heilo staan en voldeed het in een omgeving van boschen heel goed en zal dit ook zeker doen op het terrein dat ik nu reeds jaren in bezit heb'.⁹⁰

De aanvraag van de bouwvergunning heeft hij op 20 januari 1921 reeds ingediend. Op 3 februari 1921 verleent de gemeente Princenhage de vergunning voor de bouw van de houten prefabwoning.⁹¹

Jonkheer Van Foreest uit op 29 januari 1921 zijn vermoeden dat, op basis van de snelle levering van andere prefabwoningen van Christoph & Unmack in Nederland op dat moment, de woning vroeger dan 1 april dat jaar geleverd zal worden. De fabriek is op dat moment al bezig met de fabricage van de heer Bolomey zijn woning. Hij wijst de heer Bolomey erop dat hij aan aannemer de heer Rus de tekeningen voor de aanleg van het fundament, de schoorstenen en andere werkzaamheden verstuurt en dat de heer Bolomey hem vanwege de mogelijk vervroegde levering tot spoed moet aanmanen.⁹²

Uit de correspondentie tussen de heer Bolomey en de heer Rus blijkt deze laatste al op 20 december 1920 een begroting voor de werkzaamheden gemaakt en verstuurd te hebben.⁹³ In februari 1921 wordt het werkcontract van de heer Rus door zowel hem als de heer Bolomey ondertekend. Een nauwkeuriger datum staat er niet op vermeld. Hierin zijn alle door de heer Rus uit te voeren werkzaamheden uiteengezet, de werkzaamheden en diensten die de heer Rus zal

⁸⁹ Bouwdossier: BD#026.

⁹⁰ Bouwdossier: BD#119.

⁹¹ Bouwdossier: BD#121.

⁹² Bouwdossier: BD#028-BD#029.

⁹³ Bouwdossier: BD#046.

aanbesteden en een toelichting van de vier termijnen waarin de heer Bolomey de heer Rus voor de werkzaamheden zal betalen. De totale aannemingsom bedraagt 8.500,- gulden.⁹⁴ In de opsomming van de werkzaamheden in het werkcontract staan alle noodzakelijke voorbereidende activiteiten benoemd.⁹⁵ Het bouwdoossier bevat geen stukken die verklaren hoe de voorbereidende werkzaamheden op de bouwlocatie verlopen zijn. Wel valt uit een kwitantie van 24 maart 1921 op te maken dat de heer Bolomey twee betalingstermijnen aan de heer Rus betaalt, met het bijschrift dat het voor de onderbouw is.⁹⁶ In de betalingsvoorwaarden uit het werkcontract van de heer Rus staat dat na het metselen van zowel de fundering als het trasraam een betaling dient plaats te vinden; het bedrag dat de heer Bolomey in één keer betaald komt overeen met de som van deze twee termijnen.⁹⁷ Daarmee kan worden aangenomen dat deze werkzaamheden op 24 maart 1921 gereed zullen zijn geweest.

Op 14 maart 1921 bericht jonkheer Van Foreest dat drie dagen daarvoor de fabriek hem heeft laten weten dat zij hoopt de wagons met de prefabwoning voor de heer Bolomey in het midden van die week richting Breda te laten vertrekken. Zijn vermoeden is dat deze tussen 23 en 30 maart aan zullen komen.⁹⁸

De prefabwoningen werden op een betonnen of bakstenen basis gebouwd die gereed moest zijn wanneer de prefabwoning voor opbouw aangeleverd werd. Daaronder kon eventueel, als dat in het ontwerp was opgenomen, een kelder aangelegd worden. In het geval van de woning in Breda is er een kelder aanwezig, die in deze fase van de bouw aangelegd is. Het werk diende door plaatselijke ambachtslieden voorbereid en uitgevoerd te worden.⁹⁹ Jonkheer Van Foreest zijn aanbeveling van de heer Rus voor de uitvoering van de genoemde werkzaamheden is geen toeval. In het artikel van Van Baar is te lezen dat deze aannemer eerder betrokken was in een gelijke rol bij de bouw van de vier

⁹⁴ Bouwdoossier: BD#047-BD#048.

⁹⁵ Bouwdoossier: BD#047-BD#048.

⁹⁶ Bouwdoossier: BD#092.

⁹⁷ Bouwdoossier: BD#048.

⁹⁸ Bouwdoossier: BD#042.

⁹⁹ Beusekom, *Building in wood*, 4.

prefabwoningen in Heiloo.¹⁰⁰ De werkzaamheden werden uitgevoerd op grond van de bouwgegevens die op door de fabriek geleverde bouwtekeningen vermeld waren. Dat blijkt ook uit een brief van jonkheer Van Foreest van 29 januari 1921 waarin hij schrijft dat hij de heer Rus een compleet stel tekeningen heeft toegezonden vanwege de planning van deze werkzaamheden.¹⁰¹

Tegelijkertijd met de voorbereidende werkzaamheden op de bouwplaats, was men in de fabriek bezig met de vervaardiging van de woning. Bij de fabricage van elk bouwwerk werd in de fabriek ieder exemplaar volledig opgebouwd om de productie en kwaliteit te controleren.¹⁰² Het gebruikte grenenhout was afkomstig uit eigen bossen in het gedeelte van voormalig Silezië dat nu tot Polen behoort, zo vermeldt Van Beusekom.¹⁰³ Voordat het machinaal bewerkt werd, lag het eerst opgeslagen en werd het vervolgens in drooginstallaties gedroogd om gecontroleerd het juiste vochtpercentage te bereiken.¹⁰⁴ Als de prefabricage van de woning afgerond was, werden de onderdelen gecodeerd en gedemonteerd. Voor de verplaatsing naar de bouwlocatie werden deze vervolgens verpakt in pakketten die transportabel waren.¹⁰⁵

4. Transport

Het is 23 maart 1921 als de heer Christian Ferdinand Christoph in hoogst eigen persoon de heer Bolomey vanuit Niesky schrijft dat de bouwdelen van de woning per spoor vertrokken zijn naar Breda. Hij bericht dat deze over drie wagons verdeeld zijn en heeft de laadlijsten toegevoegd.¹⁰⁶ Daarop is per wagon exact aangegeven welke onderdelen zich daarin bevinden, hoeveel ervan aanwezig zijn en wat het totaalgewicht is van de lading. De wagons dragen de namen 'Halle 21

¹⁰⁰ Baar, 'De houten parels van Heiloo'. Website Oneindig Noord-Holland.

¹⁰¹ Bouwdossier: BD#028-BD#029.

¹⁰² *Holzbauten der Moderne*, 107.

¹⁰³ Beusekom, *Building in wood*, 7.

¹⁰⁴ Tomlow, "Industrialized log building," 1993.

¹⁰⁵ Beusekom, *Building in wood*, 7.

¹⁰⁶ Bouwdossier: BD#049.

258', 'Halle 23 266' en 'Sächs.Sts.E.B. 59 848'.¹⁰⁷ In de documentatie wordt de laatste wagon ook wel benoemd met de naam 'Sachsen 59 848'.¹⁰⁸

In het bouwdoossier bevinden zich de Duitse vrachtbrieven van het *Internationaler Eisenbahntransport*. Voor elk van de wagons is zo'n brief opgesteld waarop de afzender en de geadresseerde zijn genoteerd, als wel de inhoud van de wagon, het gewicht en de gegevens die gemoeid zijn met de kosten van de verzending.¹⁰⁹ Aan de Bijlagen is als voorbeeld van een vrachtbrief het exemplaar toegevoegd van de wagon met de naam 'Halle 21 258' (**Bijlage 5**). Naast deze vrachtbrieven bevat het bouwdoossier voor ieder van deze exemplaren een duplicaat-vrachtbrief. Deze zijn identiek aan de vrachtbrieven die bij het transport betrokken waren, maar waren bestemd voor de bank ter confirmatie van de ontvangst van de woning en de inning van de betaling.¹¹⁰ Dit punt komt nader aan de orde bij de behandeling van de bouw van de woning.

Aan de hand van de handgeschreven route binnen Duitsland die bij het invullen van de vrachtbrieven in Niesky is genoteerd en de gedateerde stempels van de stations die in Duitsland en Nederland gedurende het transport gepasseerd zijn, is te reconstrueren wat de route moet zijn geweest die de trein met de lading heeft afgelegd. In **tabel 3** is deze routing chronologisch weergegeven, met als vertrekpunt Niesky op 22 maart 1921 en als eindbestemming Breda op 1 april 1921. De tussenstations zijn op volgorde van passeren geplaatst. Voor deze reconstructie zijn alle drie de vrachtbrieven geanalyseerd, vanwege het feit dat de leesbaarheid van met name de stempels per formulier verschilt. Het combineren van de informatie van deze stempels op de vrachtbrieven is mogelijk doordat de wagons tezamen dezelfde route hebben afgelegd.¹¹¹

¹⁰⁷ Bouwdoossier: BD#050-BD#051.

¹⁰⁸ Bouwdoossier: BD#070.

¹⁰⁹ Bouwdoossier: BD#052-BD#059.

¹¹⁰ Bouwdoossier: BD#034.

¹¹¹ Bouwdoossier: BD#052-BD#059.

Plaatsnaam station	Land	Notatiewijze	Vermelde datum
Niesky	Duitsland	Handgeschreven + stempel	22-03-1921
Falkenberg		Handgeschreven	-
Rothensee		Handgeschreven	-
Magdeburg-Rothensee		Stempel	23-03-1921
Lehrte		Handgeschreven	-
Seelze		Stempel	24-03-1921
Löhne		Handgeschreven	-
Rheine		Handgeschreven	-
Salzbergen		Handgeschreven	-
Bentheim		Kontrollstempel Reichs-Ausfuhr	29-03-1921
Gildehaus 'Grenze'		Handgeschreven	-
Oldenzaal	Nederland	Stempel	30-03-1921
Hengelo		Stempel	30-03-1921
Lochem		Handgeschreven op Nederlands label	-
Zutphen		Stempel	31-03-1921
Elst		Stempel	31-03-1921
Nijmegen		Handgeschreven op Nederlands label	-
's Hertogenbosch		Stempel	31-03-1921
Breda		Stempel	01-04-1921

Tabel 3. Op de vrachtbrieven vermelde routing van de drie wagons 'Halle 21 258', 'Halle 23 266' en 'Sächs.Sts.E.B. 59 848'. (bron: BD#052-BD#057.)

Hieruit valt op te maken dat het transport - conform de prognose van jonkheer Van Foreest - tien dagen in beslag heeft genomen.¹¹² Op het traject Gildehaus-Oldenzaal is het de landsgrens overgegaan. Het frankeerkenmerk van afzender Christoph & Unmack toont de franco verzending tot aan de Nederlandse grens. In Oldenzaal heeft de inklaring plaatsgevonden en is het invoerrecht betaald, zo getuigen de van 30 maart 1921 daterende 'nota's van onkosten' die door de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij aan iedere vrachtbrief toegevoegd zijn.¹¹³ In de brief van 14 maart 1921 informeert jonkheer Van Foreest de heer Bolomey over dit proces. Hij licht toe dat de spoorwegmaatschappij deze kosten voorschiet en dat bij aankomst in Breda deze de vrachtbrieven aan de heer Bolomey zal aanbieden tegen betaling van deze kosten plus de vrachtkosten voor het transport in Nederland. Hij adviseert de heer Bolomey om zich erop voor te

¹¹² Bouwdossier: BD#016.

¹¹³ Bouwdossier: BD#053, BD#055, BD#057.

bereiden en de contanten alvast paraat te hebben voor de transactie, waarvoor jonkheer Van Foreest een bedrag van 1.600,- gulden beraamt.¹¹⁴

Naast dit transport getuigt de aanwezigheid van nog twee vrachtbrieven in het bouwdoosier van twee naleveringen. Het transport met wagon 'Erfurt 19 997', die op 30 maart 1921 vanuit Niesky vertrekt en op 8 april 1921 aankomt in Breda, en het transport met wagon 'Breslau 10 719', welke vertrekt op 31 maart 1921 vanuit Niesky en in Breda arriveert op 10 april 1921. Aan de hand van de notities en stempels kan worden vastgesteld dat deze beiden dezelfde route hebben afgelegd als de drie wagons van het eerste transport. Op het handgeschreven Nederlandse label dat op de vrachtbrief van wagon 'Erfurt 19 997' geplakt is, wordt nog een station vermeld die op de andere vrachtbrieven ontbreekt, te weten station Tilburg. Echter spreekt voor zich dat, gezien het traject, elk transport na 's Hertogenbosch via Tilburg Breda bereikte.¹¹⁵

De levertermijn van de woning wordt in de brief van jonkheer Van Foreest van 1 november 1920 geschat op circa drie maanden.¹¹⁶ In praktijk heeft het van het moment van bestellen op 2 januari 1921 tot het moment van de eerste verzending op 22 maart 1921 ongeveer elf weken (79 dagen) in beslag genomen. Van het bestelmoment tot het moment van de laatste verzending op 31 maart 1921 zijn er ongeveer twaalf en een halve week (88 dagen) verstreken. Daarmee blijkt de schatting van drie maanden vrij nauwkeurig te zijn geweest.

De vrachtkosten waren niet inbegrepen in de prijs die door Christoph & Unmack voor een woning gerekend werd, zo wordt beweerd in het artikel uit het tijdschrift *Blockhome*.¹¹⁷ De analyse van de vrachtbrieven en rekeningen, waaruit blijkt dat Christoph & Unmack de woning 'franco Nederlandse grens' verzonden heeft en deze kosten later in rekening heeft gebracht, bevestigt dit.¹¹⁸ Het invoerrecht en de vrachtkosten voor het transport in Nederland zijn zoals toegelicht bij de inklaring door de spoorwegmaatschappij voorgeschoten en door de heer Bolomey afbetaald bij de ontvangst van de goederen in Breda. Ludwig

¹¹⁴ Bouwdoosier: BD#042.

¹¹⁵ Bouwdoosier: BD#058-BD#059, BD#061-BD#062.

¹¹⁶ Bouwdoosier: BD#016.

¹¹⁷ "Antiker Katalog - analoge Kopien" 11.

¹¹⁸ Bouwdoosier: BD#067-BD#070, BD#052-BD#063.

maakt in zijn publicatie hierover nog een interessante opmerking. Hij stelt dat deze kosten afhankelijk waren van het te vervoeren gewicht en dat de klant daarom gebaat was bij een lichte bouwconstructie. Volgens hem zijn de meeste prefabwoningen in Oost-Duitsland verkocht en is dat met zekerheid te herleiden naar korte afstand tot de fabriek en daarmee de lage transportkosten.¹¹⁹ Op zichzelf is het verband dat Ludwig legt tussen het hoge aantal woningen in Oost-Duitsland en de transportkosten geen vreemde beredenering, maar hij onderbouwt het helaas niet met cijfers of andere gegevens. In de andere geraadpleegde publicaties en literatuur wordt de koppeling tussen de aantrekkelijkheid en verspreiding van houten prefabwoningen als kostenbesparend alternatief en de transportkosten niet gelegd, maar wordt er *überhaupt* weinig aandacht geschonken aan het transport van prefabwoningen.

5. Bouw en afwerking van de prefabwoning

Net als de beperkte informatie over het verloop van de uitvoering van de voorbereidende werkzaamheden, bevindt zich in het bouwdoosier weinig concrete informatie over de bouw van de woning zelf. Op grond van de gedateerde arbeidsurenverantwoording die bij zowel de uiteindelijke montagerekening van aannemer de heer Rus als bij de montagerekeningen van Christoph & Unmack zijn gevoegd, is dit verloop wel in grote lijnen in te vullen.

Zoals gezegd komen de eerste drie wagons met bouwdelen van de prefabwoning op 1 april 1921 aan op station Breda. Uit de montagerekening van de heer Rus is op te maken dat zijn werklieden op 2 april 1921 de wagons hebben gelost. Of zij hier meerdere dagen voor nodig hebben gehad blijkt niet uit deze bron.¹²⁰ De bouwdelen zullen met een vrachtrijder naar de bouwlocatie zijn vervoerd.¹²¹ De montagerekening van Christoph & Unmack toont aan dat de monteurs op 6 april 1921 met de assemblage van de prefabwoning gestart zijn.

¹¹⁹ Ludwig, *Mobile Architektur*, 58.

¹²⁰ Bouwdoosier: BD#088.

¹²¹ Bouwdoosier: BD#038.

In deze verantwoording van de werkdagen worden per monteur de werkte periode vermeld.¹²² In **tabel 4** zijn deze werkperiodes weergegeven.

Naam monteur Christoph & Unmack	Gewerkte periode
Wenke	06-04-1921 tot en met 12-06-1921
Herrmann	06-04-1921 tot en met 12-06-1921
Bürgel	03-06-1921 tot en met 10-06-1921
	04-08-1921 tot en met 06-08-1921

Tabel 4. Werkperiodes van de monteurs van Christoph & Unmack voor de assemblage van de prefabwoning in Breda. (bron: BD#085.)

Christoph & Unmack brengt in het overzicht 135 werkdagen in rekening en vermeldt daarbij dat dit inclusief zondagen is. Dat suggereert dat alle per monteur genoemde werktijdintervallen volledige perioden van arbeid zijn. Doch wordt dit nergens bevestigd. De werkzaamheden worden verder niet gespecificeerd. Wel kan vastgesteld worden dat de woning in elk geval na 6 augustus 1921 gereed zal zijn geweest, conform de leverings- en bouwafspraken die in de *Kostenanschlag und Baubeschreibung* vastgesteld waren.¹²³ Het is zeer aannemelijk dat dit na 12 juni 1921 al het geval was en dat monteur Bürgel in augustus dat jaar - gezien de geringe werkperiode in die maand - nog aan de afwerking heeft gewerkt, alleen is hier geen concreet bewijs voor.

Voor een aantal werkzaamheden aan de woning heeft de heer Rus conform de afspraken in het werkcontract lokale bedrijven in de arm genomen. De in het bouwdoosier aanwezige rekeningen en kwitanties van verschillende ondernemingen tonen aan welke werkzaamheden aanbesteed zijn. Om te beginnen is er de nota van de heer C. de Raak uit Breda die als vrachtvervoerder tussen 29 april en 24 mei 1921 per paard en wagen diverse keren ladingen heeft vervoerd. Onder andere dakpannen, zand en grind. Of hij ook de bouwdeelen van de woning na aankomst op het station naar de bouwplaats heeft gebracht is niet bekend, aangezien dit niet op deze nota, noch op andere documenten staat

¹²² Bouwdossier: BD#085.

¹²³ Bouwdossier: BD#085.

vermeld.¹²⁴ Een andere nota van de Eerste Bredasche Dekkleeden- en Tentenfabriek gericht aan de heer Rus toont de kosten die in rekening worden gebracht voor de huur van drie kleden van 9 april tot en met 19 mei 1921.¹²⁵ Het vaststellen van de toepassing van deze kleden is giswerk, maar het is voor te stellen dat hiermee bouwmaterialen of een dak zonder pannen konden worden afgedekt.

De nu volgende rekeningen en kwitantie zijn aan de heer Bolomey gericht en zullen dus niet onder de aanbesteding van de heer Rus zijn gevallen. Desalniettemin schetsen zij een beeld van de verdere afwerking van de woning en de partijen die hierbij betrokken waren. Zo zijn er twee rekeningen van Th. Jacobs & Zonen uit Ginneken met een aanzienlijke verantwoording van de werkzaamheden die zij uitgevoerd hebben. Zij zijn verantwoordelijk geweest voor de aanleg van de elektrische installatie in de woning, waaronder de binnen- en buitenverlichting, stopcontacten en een 'electrische schelinstallatie', oftewel een deurbel. De aanleg hiervan heeft volgens de rekening plaatsgevonden in juli 1921.¹²⁶ Het tweede deel van deze rekening toont aan dat zij eveneens verantwoordelijk zijn geweest voor de aanleg van een warmwatervoorziening, het leveren en plaatsen van het sanitair waaronder een bad, koudwaterleidingen naar en waterafvoeren van het bad en de gootsteen en het maken van de aansluiting op de hoofdwatervleiding.¹²⁷ Op 30 juli 1921 is de woning aangesloten op het 'electrische kabelnet', zo getuigt de kwitantie van het Gemeentelijke Water- en Electriciteitsbedrijf Ginneken en Bavel van augustus 1921.¹²⁸ Bijzondere aandacht lijkt er te zijn geweest voor een lamp in de hal. Uit een aan de heer Bolomey gerichte nota afkomstig van de heer A. Duimelaar, een timmerman uit Teteringen, blijkt dat hij houtdraaiwerk voor deze lamp heeft verricht en dat hij hier in totaal 42 uur aan gewerkt heeft.¹²⁹

Over de afwerking van het hout van de woning wordt in de correspondentie tussen jonkheer Van Foreest en de heer Bolomey gesproken in de brief met de

¹²⁴ Bouwdossier: BD#091.

¹²⁵ Bouwdossier: BD#089.

¹²⁶ Bouwdossier: BD#095.

¹²⁷ Bouwdossier: BD#096.

¹²⁸ Bouwdossier: BD#097.

¹²⁹ Bouwdossier: BD#098.

jongste datering die in het bouwdoosje bewaard is gebleven. Op 10 mei 1921 antwoordt jonkheer Van Foreest op de vragen van de heer Bolomey over de afwerking heeft gesteld. Hij adviseert om de buitenwanden van de woning 'heel eenvoudig tweemaal heel dun in lichte Zweedsche teer' te laten zetten en benadrukt de lage kosten, gunstige invloed op het hout en de eenvoud bij een latere nabehandeling. Voor de kozijnen, deuren en luiken raadt hij aan deze in de kleuren wit, groen en rood te laten schilderen. Over de behandeling van het hout aan de binnenzijde van de woning raadt hij aan om dit doormiddel van beits, olie of verf te behandelen en beaamt hij een opmerking van de heer Bolomey om alleen het in het zicht vallende hout te behandelen. Tevens oppert jonkheer Van Foreest het aardige effect dat verkregen kan worden door het boven de lambriseringsbedoecken van de wanden met cretonne.¹³⁰ Hij werpt zelfs nog een tip op: 'Soms zijn bij magazijnen, als Vroom & Dreesman, heel goedkoop licht beschadigde cretonnes te verkrijgen die daarvoor uitstekend dienst kunnen doen'.¹³¹

In praktijk is het schilderwerk aan de woning uitgevoerd door de onderneming van de heer B. Klunne, die in Breda zijn 'Atelier voor Decoratieve Kunst' had, zo blijkt uit de prijsopgaaf, rekening en kwitanties. Deze onderneming bood een breed scala aan kunstzinnige diensten aan; van het maken van 'wand-, plafond- en toneelschilderingen', het vervaardigen van reclame-afbeeldingen en beeldende kunst tot aan het 'restaureeren van oude vertrekken en huisschilderwerk'.¹³² In de prijsopgaaf van de heer Klunne zijn hand van 20 mei 1921 worden, naast de vermelding van de kosten, de wijzen van afwerking toegelicht. De buitenzijden van de woning zullen geteerd worden en de frontons, luiken en bloemhekjes geschilderd.¹³³ Binnenshuis wordt het hout gebeitst en gevernist.¹³⁴ Dat ligt in lijn met de adviezen die jonkheer Van Foreest gegeven had. De rekening en kwitanties bevestigen de voltooiing van dit werk. Echter, de rekening bevat een kostenpost die niet in de prijsopgaaf is opgenomen

¹³⁰ Cretonne is bedrukt katoen dat als bespanningsstof voor wanden of meubels gebruikt werd. (bron: Smit, "Interieurtextiel in het museum Willet-Holthuysen," 79-80.)

¹³¹ Bouwdossier: BD#045.

¹³² Bouwdossier: BD#102.

¹³³ Vermoedelijk worden met de bloemhekjes de eveneens door Christoph & Unmack vervaardigde en geleverde houten bloembakken bedoeld die onder een groot aantal raamkozijnen zijn bevestigd.

¹³⁴ Bouwdossier: BD#099.

en waar zeer waarschijnlijk op een later moment voor gekozen is. Het betreft namelijk het schilderen van een 'kroon met versiering' in de hal.¹³⁵

In het bouwdoossier bevindt zich nog een rekening *annex* kwitantie die mogelijk in verband te brengen is met het schilderen van de woning. Hierbij dient enige terughoudendheid in acht te worden genomen omdat de verantwoording van de gemaakte kosten niet eenduidig vermeldt dat het om schilderwerk gaat. Deze rekening, die is gericht aan de heer Bolomey, is afkomstig van A.C. Zwang Azn., een muziekhandel uit Breda. Op het eerste oog lijkt dit geen verband te hebben met de werkzaamheden aan de woning, hoewel de rekening spreekt van 237,5 bestede arbeidsuren en het gebruik van 'lappen, schuurpapier en een borstel'.¹³⁶ In theorie kunnen deze materialen gebruikt worden bij de restauratie van bijvoorbeeld een piano, pianola of een ander instrument, maar dat ligt niet voor de hand gezien de periode waarin de arbeid is verricht - juni 1921 - en de context waarin deze rekening zich bevindt.

Het is onduidelijk in hoeverre de werklieden van de heer Rus hebben geassisteerd aan het uitvoeren van het aanbestede schilderwerk. De montagerekening die hij heeft opgesteld schept hierin geen duidelijkheid. Bovendien wordt in de documenten uit het bouwdoossier niet expliciet vermeld wanneer de schilderwerkzaamheden hebben plaatsgevonden. Afgaande op het moment van opstelling van de prijsopgaaf door de heer Klunne en de rekening van A.C. Zwang Azn. kan worden aangenomen dat dit grotendeels in de periode juni-juli 1921 moet hebben plaatsgevonden. Indien de heer Rus en zijn werklieden hierbij betrokken waren, wordt deze afbakening ondersteunt door de laatste werkactiviteiten die volgens de bewuste montagerekening in juli 1921 hebben plaatsgevonden.¹³⁷

Het artikel in *Blockhome* bevat de bewering dat de montagekosten van een prefabwoning waren inbegrepen in de aankoopsom van een door Christoph & Unmack geleverde woning. Hiervoor werden geen additionele kosten in rekening gebracht.¹³⁸ In de correspondentie tussen jonkheer Van Foreest en de heer

¹³⁵ Bouwdoossier: BD#102.

¹³⁶ Bouwdoossier: BD#104.

¹³⁷ Bouwdoossier: BD#088.

¹³⁸ "Antiker Katalog - analoge Kopien" 11.

Bolomey komen de montagekosten meer dan eens aan de orde. Zo worden deze kosten in een brief van 17 december 1920 door jonkheer Van Foreest in een taxatie van alle kosten genoemd als bijkomende kostenpost, voorafgaand aan de bestelling van de woning voor de heer Bolomey.¹³⁹

De *Kostenanschlag und Baubeschreibung*, het document met de begroting en bouwbeschrijving dat tevens als verkoopsbevestiging fungeerde, werpt meer licht op de diensten die wel en niet inbegrepen waren in de kostprijs. Hierin staat onomstotelijk vermeld dat de montagekosten voor rekening van de klant zijn. Daarbij staat bovendien omschreven dat de klant zorg moet dragen voor de reiskosten, accommodatie en maaltijdvoorziening van de door Christoph & Unmack ter beschikking gestelde monteurs.¹⁴⁰ Ter aanvulling hiervan wordt in een brief van 13 april 1921 - ten tijde van de assemblage van de woning - door jonkheer Van Foreest een instructie gegeven die de facturatie van de montagekosten bevestigt:

'Beleefd verzoek ik u vooral geen betalingen aan de monteurs te doen; de monteurs worden door of vanwege de fabriek betaald terwijl u naderhand met de fabriek afrekent, waarvoor u te zijner tijd een montage-rekening ontvangt in overeenstemming met wat in de "Kostenanschlag & Baubeschreibung" is bepaald'.¹⁴¹

In het bouwdoosier zijn twee montagerekeningen van Christoph & Unmack aanwezig. Daarin is, naast de vermelding van de namen van de monteurs en hun werkperioden, aan de hand van de hoeveelheid werkdagen een kostenberekening opgesteld. De twee montagerekeningen zijn beiden van 12 augustus 1921 en de gerapporteerde werkperioden van de monteurs zijn, evenals de vastgestelde hoeveelheid werkdagen, gelijk. Daarentegen verschillen de rekeningen ook in een aantal opzichten. Wat het eerst opvalt is de valuta waarin de bedragen vermeld staan; bij de ene in Duitse Mark (**Bijlage 10**) en bij de andere in Nederlandse gulden (**Bijlage 11**). Waar eveneens verschil in zit is de toelichting van enkele andere kosten die gemaakt zijn, te weten de reiskosten, bagagetoeslagen en visumkosten van de monteurs. De in Duitse valuta opgestelde montagerekening benoemt de kosten die voor deze posten in

¹³⁹ Bouwdossier: BD#020.

¹⁴⁰ Bouwdossier: BD#034.

¹⁴¹ Bouwdossier: BD#044.

Duitsland gemaakt zijn. De in Nederlandse valuta opgestelde montagerekening behandelt de kosten die hiervoor in Nederland gemaakt zijn. Een aantal kostenposten, waaronder de visumkosten, worden op de laatstgenoemde montagerekening niet vermeld. De totale optellingen komen neer op respectievelijk Mark 5.999,60 en 1.008,10 gulden.¹⁴²

Het is niet geheel duidelijk in hoeverre de twee montagerekeningen gelijke kosten behandelen die slechts in verschillende valuta weergegeven worden of dat het wel degelijk twee separate rekeningen zijn. In hetzelfde financiële overzicht zijn bij de berekening van de totale kosten voor de oprichting van de woning de bedragen van beide montagerekeningen opgenomen.¹⁴³ Dat zou impliceren dat het twee separate rekeningen zijn. Een in het overzicht doorgestreepte opmerking met bijschrift 'niet juist' over de gelijkstelling van de twee montagerekeningen lijkt dat te bevestigen.¹⁴⁴ Eveneens suggereert de opname van beide montagerekeningen in de berekening van de stichtingskosten van de woning dat deze montagerekeningen door de heer Bolomey betaald zijn. Helaas bevinden zich in het bouwdoossier geen kwitanties die dit al dan niet bevestigen. Vreemd is wel dat de 135 werkdagen die op beide rekeningen vermeld staan naar het zich laat aanzien dubbel in rekening gebracht zijn. Hiervoor is geen verklaring gevonden.

Terugkomend op de bewering in *Blockhome* dat de montagekosten inbegrepen waren in de aankoopssom voor de woning, biedt het bouwdoossier overtuigend bewijs dat dit niet het geval was bij de woning in Breda. Echter, de mogelijkheid bestaat dat deze kosten vroeger of later dan het moment van de bouw van de woning in Breda wel bij de kostprijs waren inbegrepen. In het artikel wordt geen specificatie van de periode genoemd waarop de bewering van toepassing zou zijn, voor zover deze voorgekomen is. Het artikel in *Blockhome* is het enige waarin de volgens dit onderzoek weerlegde bewering over de bij de kostprijs van de woning inbegrepen montagekosten gedaan wordt. De andere geraadpleegde studies en literatuur doen hier geen uitspraken over, wellicht

¹⁴² Bouwdoossier: BD#085-BD#086.

¹⁴³ Bouwdoossier: BD#066.

¹⁴⁴ Bouwdoossier: BD#065.

mede omdat deze het onderwerp vanuit andere invalshoeken dan de meer procesmatige en financiële kant belichten.

Wat tot de verbeelding spreekt is de bijzondere aandacht die geschonken is aan de vervaardiging van een lamp voor in de hal. Naast de nota van de heer Duimelaar wordt ook in het financiële overzicht uit het bouwdoossier melding gemaakt van deze lamp. Verder zijn er geen archiefstukken in het bouwdoossier die zich hierover uitlaten.¹⁴⁵ Uit contact met de huidige bewoner, de heer Van Vlokhoven, is vernomen dat zich in de hal op de eerste staander van de houten trapleuning een karakteristieke lamp bevindt. Op de foto's die hij aangereikt heeft is te zien dat deze lamp, naast uit geslepen glas, uit messing en koper vervaardigd is (**afb. 8 en 9**).¹⁴⁶ Aangezien uit de documentatie naar voren komt dat voor de constructie houtdraaiwerk toegepast is, lijkt het onwaarschijnlijk dat dit de lamp is die de heer Bolomey heeft laten produceren. Het is onbekend hoe deze lamp eruit gezien heeft.

Niet alleen de speciaal vervaardigde lamp, maar ook de beschildering van een kroon met versiering is een opmerkelijk gegeven. Het duidt mogelijk aan dat er bewust aandacht is geschonken is aan de representativiteit van de hal als indrukwekkende entree van de woning. Afgezien van de vermelding in het financiële overzicht, bevat het bouwdoossier ook hierover geen nadere informatie of ontwerptekeningen.¹⁴⁷ Volgens de heer Van Vlokhoven bevindt zich momenteel geen zichtbare afbeelding van iets dergelijks in de hal.¹⁴⁸ In hoeverre dit al dan niet door recenter behang of schilderwerk bedekt is, is onbekend.

¹⁴⁵ Bouwdoossier: BD#066.

¹⁴⁶ Vernomen uit persoonlijk contact met de heer mr. F.A.B.C. van Vlokhoven op 22 juli 2019.

¹⁴⁷ Bouwdoossier: BD#066.

¹⁴⁸ Vernomen uit persoonlijk contact met de heer mr. F.A.B.C. van Vlokhoven op 22 juli 2019.

Afb. 8. De lamp in de hal op de eerste staander van de trapleuning, huidige situatie. (foto: F.A.B.C. van Vlokhoven, 22 juli 2019.)

Afb. 9. De lamp in de hal op de eerste staander van de trapleuning, huidige situatie. (foto: F.A.B.C. van Vlokhoven, 22 juli 2019.)

6. Aanleg van de tuin

In de behandeling van het bestelproces van de prefabwoning in Breda is aangetoond dat er voor de heer Bolomey de nodige aanpassingen en wensen zijn doorgevoerd aan het ontwerp. Ten opzichte van de door hem bezochte prefabwoning in Heiloo, welke als uitgangspunt werd verkozen voor zijn woning, heeft de woning in Breda een persoonlijk accent gekregen dat mogelijksterwijs uniek is in de configuratie daarvan.

Het bouwdoossier bevat naast alle tot dusver aan bod gekomen documentatie een aantal archiefstukken dat het unieke karakter van de woning in Breda versterkt. Het betreft de correspondentie tussen de heer Bolomey en de heer W.N. Lindeman, een tuinarchitect uit Arnhem. Net als het geval bij de correspondentie tussen de heer Bolomey en jonkheer Van Foreest, is bij deze

correspondentie om dezelfde voor de hand liggende redenen uitsluitend de berichtgeving van de heer Lindeman aanwezig.¹⁴⁹

De eerste brief van de heer Lindeman dateert van 15 september 1921. Daarin reageert hij op het verzoek van de heer Bolomey om een ontwerp te maken voor de tuin rondom zijn woning in Breda. Hij schrijft dit graag te willen doen en vermeldt de voorwaarden waaronder hij kan ingaan op dit verzoek. Deze houden in dat hij voor het maken van een 'schets' een vergoeding van 10% vraagt van de totale begrotingskosten, met een minimum van 100,- gulden en inclusief een reis naar Ginneken (Breda) voor een bespreking en om de situatie ter plaatse in zich op te nemen.¹⁵⁰ Uit een niet van datum voorziene brief van de heer Lindeman is op te maken dat deze ontmoeting heeft plaatsgevonden.¹⁵¹

Bij de chronologische behandeling van de overgeleverde documentatie volgt op de laatstgenoemde brief een nauwkeurige potloodtekening van de hand van de heer Lindeman, daterend van oktober 1921 (**afb. 10**). In de Bijlagen is deze tekening in groter formaat toegevoegd (**Bijlage 6**). Het is een ontwerptekening voor de tuin die zeker niet de indruk van een schets maakt. In schaal 1:100 is een bovenaanzicht van het perceel van de heer Bolomey weergegeven met centraal daarop de woning. Binnen de contouren van de woning zijn in woord de locaties van enkele vertrekken weergegeven. Om de woning heen heeft de heer Lindeman een lineaire loop van paden en de positionering van de beplanting getekend, als wel in beeld en tekst de locaties van borders, zaaibloemen, snijbloemen en kweekbedden. Ook zijn de afmetingen van paden en beplante tuingedeelten genoteerd. De locaties van specifieke plantensoorten worden niet vermeld.¹⁵²

Op 28 december 1921 stuurt de heer Lindeman de heer Bolomey een lijst toe met plantensoorten die voor de tuin gebruikt zullen gaan worden. Naast de Latijnse benaming geeft hij eveneens de aantallen aan en in sommige gevallen een schatting van de hoogte van de te plaatsen exemplaren. Een opgaaft met de

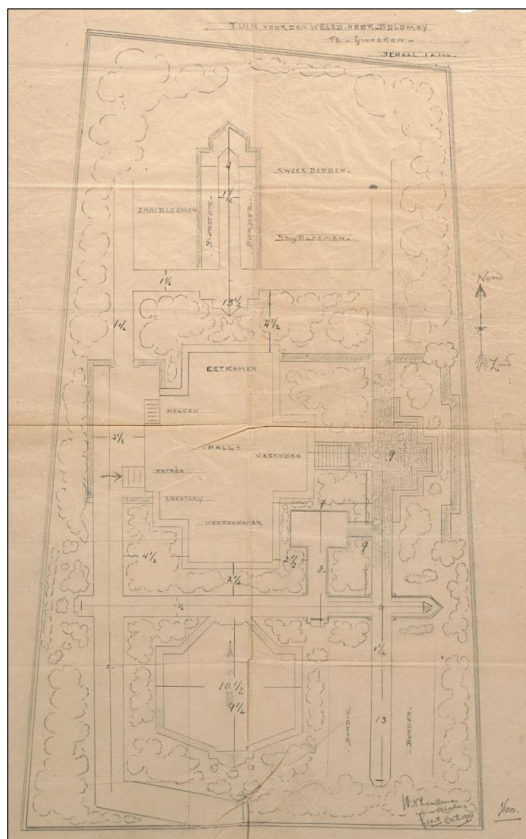
¹⁴⁹ Bouwdossier: BD#108-BD#118.

¹⁵⁰ Bouwdossier: BD#108-BD#109.

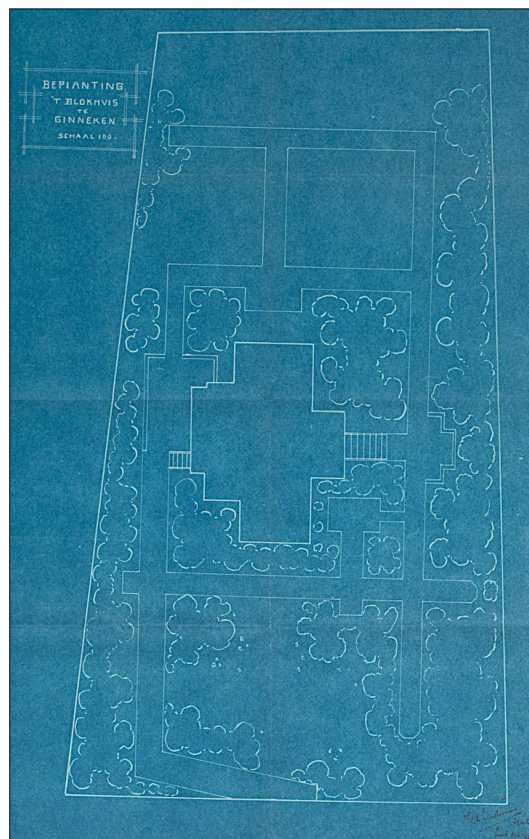
¹⁵¹ Bouwdossier: BD#109.

¹⁵² Bouwdossier: BD#110.

'vaste bloemplanten' houdt de heer Bolomey van hem tegoed; deze zal hij in het voorjaar van 1922 verstrekken.¹⁵³

Afb. 10. Tuinontwerp voor de heer Bolomey door de heer W.N. Lindeman, daterend van oktober 1921. (bron: BD#110.)

Afb. 11. Blauwdruk met de locaties van de beplanting door de heer W.N. Lindeman, daterend van 1921-1922. (bron: BD#118.)

Een brief van 8 mei 1922 heeft als bijlage een voorlopige onkostenberekening voor de geleverde plantensoorten. Deze recentere lijst bevat dezelfde plantensoorten als de lijst van 28 december 1921 en zal daarom niet de lijst met 'vaste bloemplanten' zijn die de heer Lindeman nog zou aanleveren. Naast de plantensoorten, hoeveelheden en enkele hoogtes, staan er eveneens de prijs per plantensoort en de prijs van alle planten tezamen genoteerd. De transcriptie van deze lijst is als bijlage aan deze verslaglegging toegevoegd (**Bijlage 8**). Een berekening op de laatste pagina toont de optelling van alle kosten, waaronder de

¹⁵³ Bouwdossier: BD#111-BD#112.

geraamde kosten voor de 'arbeidsloon, vrachten, enz.'. Ook wordt hier een bedrag voor 'vaste planten' bij opgeteld. Deze planten worden niet nader gespecificeerd, zoals bij de plantensoorten die wel op de lijst vermeld staan. uiteindelijk komt het totaalbedrag neer op 1.272,- gulden, waarvan de heer Bolomey reeds 180,- gulden betaald heeft.¹⁵⁴ In de eraan verbonden brief maakt de heer Lindeman nog een opmerking over de kostenberekening. Hij schrijft dat 75% van de kosten wordt bepaald door de geleverde, zeer zeldzame en slecht te verkrijgen plantensoorten. Hij vermeldt dat de meeste daarvan tegen 50% van de catalogusprijs zijn ingekocht. Uit zijn advies over het onderhoud van de planten kan worden vastgesteld dat op het moment van schrijven - 8 mei 1922 - de tuin reeds beplant is.¹⁵⁵ Op 16 mei 1922 stuurt de heer Lindeman nogmaals een tekening naar de heer Bolomey en voegt daaraan toe dat hij in de loop van de zomer op bezoek komt om op de bewuste tekening de plantensoorten aan te geven.¹⁵⁶ Het bouwdoossier bevat inderdaad nog een tekening van de tuin, een blauwdruk welteverstaan, die volgens het onderschrift dateert van 1921-1922 **(afb. 11)**. Ook deze tekening is in de Bijlagen in groter formaat toegevoegd **(Bijlage 7)**. Het is niet onomstotelijk vast te stellen of dit de tekening is waar de heer Lindeman aan refereert, maar de titel ervan doet dit wel vermoeden; 'Beplanting 't Blokhuis te Ginneken'. Desondanks zijn er geen plantensoorten op aangegeven.¹⁵⁷ Opvallend is dat het ontwerp van met name het verloop van de paden aan de noordelijke zijde van de woning - in de achtertuin - op de blauwdruk afwijkt van de potloodtekening van oktober 1921. Aan de zuidelijke zijde van de woning - in de voortuin - bevindt zich op de potloodtekening een gehoekte open plek omsloten door beplanting waar mogelijk een gazon of lage beplanting voor opvulling kan hebben gezorgd. Op de blauwdruk is dit gedeelte van het ontwerp afwezig, hoewel de opening behouden lijkt te zijn.

Wat op beide tekeningen opvalt is dat er binnen het lineaire, bijna symmetrische ontwerp duidelijk met zichtlijnen is gewerkt. De duiding van de vertrekken binnen de woning op de potloodtekening laten zien dat er bewust rekening is gehouden met het uitzicht vanuit de meer voorname kamers. In het

¹⁵⁴ Bouwdoossier: BD#113-BD#116.

¹⁵⁵ Bouwdoossier: BD#113.

¹⁵⁶ Bouwdoossier: BD#117.

¹⁵⁷ Bouwdoossier: BD#118.

verlengde van de centraal aan de voorzijde van de woning aanwezige herenkamer is de open plek in de voortuin geplaatst. Aan de achterzijde is in lijn met het zicht vanuit de eetkamer een naar het noorden lopend pad getekend, met aan weerszijden borders en bloemvakken. Door het perspectivische effect ontstaat een gevoel van diepte; een visuele slimmigheid die ook bekend is van tuinontwerpen voor paleizen en buitenplaatsen. In wezen loopt de denkbeeldige as van het axiale ontwerp midden door de woning, met een noord-zuidelijke oriëntatie.¹⁵⁸

Over de door Christoph & Unmack vervaardigde houten toegangspoort - of 'inrijhek', zoals jonkheer Van Foreest het noemt - wordt, afgezien van de benoeming in de correspondentie rond het bestelproces en de rekeningen, geen melding meer gemaakt.¹⁵⁹ Noch over de levering, noch over de plaatsing ervan aan de straatzijde. Echter, in het bouwdossier bevinden zich drie foto's waarop de toegangspoort zichtbaar is (**afb. 12, 13 en 14**). Zoals op de rekening van Christoph & Unmack omschreven is betreft het een *zweiflügliges Einfahrtstor*, een toegangspoort bestaande uit twee vleugeldeuren.¹⁶⁰ Het ontwerp van beide vleugeldeuren is identiek, maar gespiegeld ten opzichte van elkaar. Op basis van de visuele beoordeling van de foto's lijkt het enige verschil te zijn dat op de bovenste ligger van de rechter deur in kapitalen de naam van de woning is aangebracht: 'T BLOKHUIJS'.¹⁶¹ Of dit verdiept in het hout is aangebracht of op het oppervlak geschilderd is kan op basis van de foto's niet vastgesteld worden.

¹⁵⁸ Bouwdossier: BD#110, BD#118.

¹⁵⁹ Bouwdossier: BD#028, BD#038, BD#069.

¹⁶⁰ Bouwdossier: BD#069.

¹⁶¹ Bouwdossier: BD#004.

Afb. 12. Uitsnede van een foto met de toegangspoort. (bron: BD#002.)

Afb. 13. Uitsnede van een foto met de toegangspoort. (bron: BD#003.)

Afb. 14. Uitsnede van een foto met de toegangspoort. Het opschrift 'T BLOKHUIJS' is duidelijk zichtbaar. (bron: BD#004.)

Zichtbaar is dat de houten poort uitsluitend het gedeelte van de omheining vormt dat toegang geeft tot het terrein. Rechts en links ervan is geen gelijkvormig houten hekwerk aanwezig dat de tuin omsluit. Desalniettemin is de tuin wel van een omheining voorzien. Een rekening uit het bouwdoos van A. Bakkeren van 1 mei 1921, een Electriche Grof-, Huis- en Kachelsmederij uit

Ginneken, beschrijft de levering van maar liefst 118 meter hekwerk dat naar verluid in april 1921 rond de tuin is geplaatst.¹⁶² Met name op afbeelding 13 en 14 is goed te zien dat vanaf de houten staanders waar de vleugeldeuren op scharnieren metalen gaas gespannen is dat ondersteund wordt door op gelijke afstand geplaatste smalle metalen afrasteringspaaltjes.

De aanleg van een tuin en het ervoor inschakelen van een tuinarchitect zijn zaken die op initiatief van de klant, de heer Bolomey, zijn ondernomen. Hierin heeft Christoph & Unmack geen rol gespeeld. Zoals gezegd bij de inleiding van dit onderwerp wordt de uniciteit van de woning in Breda gevormd door de persoonlijke wensen en accenten die de heer Bolomey heeft laten doorvoeren aan het ontwerp. Uit de bestudering van de documentatie over de tuinaanleg is gebleken dat de tuin zó duidelijk in verbinding staat met de woning, dat er niet alleen van een ensemblewaarde sprake is, maar dat tevens de uniciteit van de woning op zichzelf erdoor versterkt wordt. De tuin vormt de verbinding tussen de woning en haar bosrijke omgeving. De plantensoorten die tuinarchitect de heer Lindeman op zijn lijst vermeld heeft versterken die connectie **(Bijlage 8)**. Vanuit de documentatie blijkt niet wat de overwegingen zijn geweest bij de keuze van deze plantensoorten. Op de schrale bosgrond gedijt niet iedere soort even goed. Dat zal zeker van invloed zijn geweest op de selectie. Daarnaast moeten de soorten zijn opgewassen tegen het Nederlandse klimaat. De lijst toont een omvangrijke selectie, zoals onder meer verschillende sparsoorten, coniferen en soorten zuurbes. Het is interessant om in de correspondentie te lezen dat zich onder de selectie de nodige zeer zeldzame plantensoorten bevinden die lastig verkrijgbaar waren in het Nederland van de twintiger jaren van de twintigste eeuw.¹⁶³ Welke soorten het betreft is onduidelijk, maar het gegeven dat deze maar liefst 75% van de kosten van alle planten in beslag nemen geeft aan dat ook hier welbewust voor gekozen is. Een andere constatering die het vermelden waard is zijn de diverse fruitsoorten die op de lijst staan, zoals peersoorten, appelsoorten, maar ook braam, framboos en rode en witte aalbes.

¹⁶² Bouwdossier: BD#106.

¹⁶³ Bouwdossier: BD#113.

Op grond van de vergelijking van de twee ontwerptekeningen van tuinarchitect de heer Lindeman met de huidige situatie, heeft de huidige eigenaar en bewoner van 't Blokhuis kunnen constateren dat er weinig van deze ontwerpen resteert. Afgezien van de locaties van de beplanting langs de oostelijke en westelijke perceelsgrenzen, zijn er geen herkenbare elementen bewaard gebleven. In de achtertuin hebben de bloemenperken en borders plaats gemaakt voor een gazon.¹⁶⁴

Hetgeen waar Christoph & Unmack, naast de fabricage van de woning, wel voor verantwoordelijk is geweest, is de vervaardiging van de toegangspoort. Het is niet verwonderlijk dat in de studies en literatuur geen melding wordt gemaakt van dit soort kleinere randproducten die niet direct in verband staan met de prefabwoningen. Noch is het verbazingwekkend dat de fabriek deze poort heeft gemaakt, aangezien de grote diversiteit aan houten bouwwerken dat zij aanbood getuigt van voldoende kundigheid en flexibiliteit om dat te doen.¹⁶⁵ Een toegangspoort zal geen probleem zijn geweest, wat vanzelfsprekend blijkt uit de levering ervan. In het geval van deze poort is het een *custom order* geweest, op basis van de wensen van de heer Bolomey en zijn vrouw en het daaruit voortgekomen ontwerp van de hand van jonkheer Van Foreest.¹⁶⁶ Waar de gazen afrastering een bescheiden indruk achterlaat, is de poort robuust uitgevoerd. Momenteel is oorspronkelijke toegangspoort niet meer aanwezig en is er een ander exemplaar voor in de plaats gekomen. De heer Van Vlokhoven heeft kunnen aanvullen dat de oorspronkelijke poort wegens houtrot vervangen is voor de huidige poort.¹⁶⁷

Een gelijk exemplaar, al dan niet met naamvermelding, is niet op beeldmateriaal van andere woningen van Christoph & Unmack aangetroffen. Veel woningen zijn wel door een houten hek met poort omsloten, maar het is onduidelijk of deze door de fabriek zijn geleverd. De bouwdoosiers van deze woningen, voor zover beschikbaar, zullen moeten worden geraadpleegd om te achterhalen of dat het geval is.

¹⁶⁴ Vernomen uit persoonlijk contact met de heer mr. F.A.B.C. van Vlokhoven op 22 juli 2019.

¹⁶⁵ *Holzbauten der Moderne*, 84-87; Wurm, "Die Industrialisierung des Holzhausbaues," 205-206.

¹⁶⁶ Bouwdossier: BD#028, BD#038.

¹⁶⁷ Vernomen uit persoonlijk contact met de heer mr. F.A.B.C. van Vlokhoven op 22 juli 2019.

7. Stichtingskosten

Tot besluit van de behandeling van de onderzoeksgegevens komt de financiële kant van de bouw en aanleg aan bod. Het bouwdoossier bevat bijzonder gedetailleerde financiële overzichten, rekeningen en kwitanties. Ook in de correspondentie tussen onder meer jonkheer Van Foreest en de heer Bolomey is het nodige over dit aspect geschreven.

Op het moment van het plaatsen van de bestelling is de fabriek voor de bouw van de woning akkoord gegaan met het bedrag van Mark 300.000,-, ongeveer 13.200,- gulden.¹⁶⁸ De toevoegingen van de parketvloer en toegangspoort brengen een toeslag van Mark 6.896,- met zich mee waardoor het totaal op Mark 306.896,- neerkomt.¹⁶⁹

Voor de betaling wordt de heer Bolomey door jonkheer Van Foreest op 2 februari 1921 verzocht om voor drie maanden een geconfirmeerd accreditief ten gunste van Christoph & Unmack te openen bij de bank Mendelssohn & Co., die op dat moment aan de Kloveniersburgwal 113 in Amsterdam was gevestigd.¹⁷⁰ De toepassing van deze betaalwijze is eveneens vastgelegd in de *Kostenanschlag und Baubeschreibung*.¹⁷¹ Er wordt op dit accreditief naar advies van jonkheer Van Foreest een krediet van Mark 307.350,- gezet. De betaling daarvan aan de fabriek zal plaatsvinden na de overdracht van de duplicaat-vrachtbrieven die na aankomst van het transport van de woning in Nederland aan de bank overhandigd worden.¹⁷² Op 7 april 1921 bericht jonkheer Van Foreest dat, na de levering van de woning op 1 april 1921, aan de betaling is voldaan. Hij attendeert hem op het voldoen van de betaling van het resterende bedrag van Mark 26.054,30 dat nog open staat vanwege de bijgekomen Duitse vrachtkosten. De meegezonden rekeningen van Christoph & Unmack werpen meer licht op de totstandkoming van dit bedrag en de berekening ervan is in **tabel C in Bijlage 13** uitgewerkt.¹⁷³ In het bouwdoossier bevindt zich geen bewijs van betaling van

¹⁶⁸ Bouwdoossier: BD#019, BD#023.

¹⁶⁹ Bouwdoossier: BD#069.

¹⁷⁰ Bouwdoossier: BD#028, BD#037-BD#038.

¹⁷¹ Bouwdoossier: BD#034.

¹⁷² Bouwdoossier: BD#034, BD#037-BD#038.

¹⁷³ Bouwdoossier: BD#043.

dit restbedrag. Er kan vanuit worden gegaan dat deze betaling via het accreditief bij Mendelssohn & Co. is voldaan, omdat uit geen enkel archiefstuk blijkt dat dit niet of op een andere wijze afgehandeld is.

Het inmiddels meermaals genoemde persoonlijke, handgeschreven financiële overzicht, daterend van juli 1941, geeft een overzicht van alle gemaakte kosten die op dat moment bekend waren. Hierin is tevens een berekening gemaakt van de zogenoemde stichtingskosten van de woning. De daarin meegenomen kostenposten en rekeningen tonen de interpretatie van wat volgens de anonieme opsteller tot de stichting beschouwd werd. Daarin zijn bijvoorbeeld wel de kosten van de perceelaankoop en het hekwerk rond de tuin opgenomen en niet die van de vervaardiging van de lamp in de hal.¹⁷⁴ Op basis van de beschikbare documentatie in het bouwdoosier in beheer van het Stadsarchief van Breda en de verstrekte financiële informatie in deze verslaglegging kan een ieder hier een eigen oordeel over vormen. Voor dit onderzoek naar het bestel- en bouwproces van deze woning worden de stichtingskosten uit dit overzicht à 42.409,92^{1/2} gulden aangehouden. In **tabel D in Bijlage 14** is de berekening van de stichtingskosten van de woning, zoals dit in het financiële overzicht opgesteld is, overzichtelijk weergegeven.

Niet meegenomen in de berekening van de stichtingskosten zijn de provisie van Mendelssohn & Co. en de rekeningen van A.C. Zwang Azn. en A. Duimelaar en de aanlegkosten voor de tuin.¹⁷⁵ De totstandkoming en hoogte van de provisie is met de informatie uit het bouwdoosier niet voldoende overtuigend vastgesteld kunnen worden.¹⁷⁶ De rekening van A.C. Zwang Azn. is door de opsteller van het financiële overzicht niet meegenomen in de optelling vanwege de onduidelijkheid over de werkzaamheden die deze uitgevoerd heeft.¹⁷⁷ Het houtdraaiwerk voor de lamp in de hal dat A. Duimelaar in rekening heeft gebracht zal niet tot de stichting van de woning gerekend zijn en daarom niet meegenomen zijn in de berekening.

¹⁷⁴ Bouwdoosier: BD#064-BD#066.

¹⁷⁵ Bouwdoosier: BD#064-BD#066.

¹⁷⁶ Bouwdoosier: BD#083-BD#084.

¹⁷⁷ Bouwdoosier: BD#065.

Wat betreft de aanlegkosten van de tuin is het onduidelijk of de geraamde kosten, zoals vermeld op de voorlopige onkostenberekening van tuinarchitect W.N. Lindeman, uiteindelijk ook aangehouden zijn bij de definitieve rekening. Deze bevindt zich niet in het bouwdoossier, evenmin een kwitantie die dit al dan niet bevestigen kan. De onbekendheid van de hiervoor gerekende kosten heeft geleid tot het niet opnemen ervan in de berekening van de stichtingskosten.¹⁷⁸ Deze kosten zijn, voor zover deze vastgesteld konden worden, in **tabel E** in **Bijlage 15** weergegeven.

De betaling aan Christoph & Unmack voor de bouw van een prefabwoning is als onderdeel van de meer praktische kant van de wisselwerking tussen opdrachtgever en fabriek een aspect dat net als eerder genoemde praktijkprocessen vrijwel onbelicht blijft in studies en literatuur. Ook voor dit deelonderwerp is het artikel in *Blockhome* een bron waarin wel aandacht hieraan besteed wordt. In het artikel wordt inzicht gegeven in de voorwaarden die Christoph & Unmack verbond aan de betaling van een woning. Wanneer het definitieve ontwerp vastgesteld was en men in de fabriek met de prefabricage kon starten, kwam de betaling aan de orde. Het verschuldigde bedrag werd volgens de auteur(s) door de fabriek in drie termijnen ontvangen; het eerste deel op het moment van de bestelling, het tweede deel na de prefabricage in de fabriek en het laatste deel na de bouw ter plaatse.¹⁷⁹

Als er gekeken wordt naar dit proces bij de woning in Breda kan er een betalingsverloop geconstateerd worden dat hiervan afwijkt. Drie weken na het plaatsen van de bestelling wordt de heer Bolomey door jonkheer Van Foreest geïnformeerd over de aanvang van de bouw in de fabriek en over de betalingswijze doormiddel van het openen van het accreditief bij de bank Mendelssohn & Co. Hij noemt hierbij niet de termijndeling die in *Blockhome* beschreven wordt. Evenmin vermeldt hij andere voorwaarden waaraan de betaling zou moeten voldoen.¹⁸⁰ Als de wagons met de woning in Breda aankomen, wordt bij de overhandiging van duplicaat-vrachtbrieven aan Mendelssohn & Co. het door de heer Bolomey op het accreditief geplaatste

¹⁷⁸ Bouwdoossier: BD#066.

¹⁷⁹ "Antiker Katalog - analoge Kopien" 11.

¹⁸⁰ Bouwdoossier: BD#028.

krediet door Christoph & Unmack geïnd. De fabriek schrijft op 5 april 1921 dat dit voldaan is.¹⁸¹ Deze transactie besloeg, los van het tegoed dat nog open stond vanwege de voorgeschoten transportkosten binnen Duitsland, het gehele bedrag voor de woning. Met dat verloop tekent zich een heel ander betaalproces af. Het is gissen waarom dit zo verschilt ten opzichte van datgene wat in *Blockhome* beweerd wordt. Wellicht houdt het verband met dat het een internationale transactie was of dat de termijnindeling pas op een later moment is ingevoerd. Om hier meer inzicht in te verkrijgen zou het betaalproces bij andere woningen in Nederland en in andere landen uit dezelfde bouwperiode bestudeerd moeten worden.

Conclusie

Het onderzoek naar de ontstaansgeschiedenis van 't Blokhuijs in Breda heeft aangetoond dat deze prefabwoning niet afkomstig is uit het Noorse Bergen en in 1908 gebouwd is, zoals geformuleerd is in de monumentomschrijving in het Rijksmonumentenregister (**Bijlage 1**).¹⁸² De woning is door Christoph & Unmack gefabriceerd en in april tot en met juli 1921 op haar standplaats opgebouwd.¹⁸³

Voor de reconstructie van onder meer het bestel- en bouwproces is het bewaard gebleven bouwdossier nauwgezet geanalyseerd. Deze uitgebreide en complexe verzameling van primair bronmateriaal vormt een gedegen fundament op grond waarvan met de toegepaste methodiek de validiteit van de onderzoeksresultaten gewaarborgd is. Bij de spiegeling van de constatering aan de beweringen en stellingen uit de geraadpleegde secundaire bronnen is op een aantal opvallende zaken gestuit. Zaken die op zichzelf opmerkelijk zijn, maar ook zaken die bij het verloop van de totstandkoming van de woning afwijkend zijn ten opzichte van wat hierover in de secundaire literatuur beweerd en vermeld wordt. Deze zijn verspreid in de behandeling van de onderzoeksresultaten al uitvoerig aan de orde gekomen, maar zullen in het kader

¹⁸¹ Bouwdossier: BD#067.

¹⁸² 'Monumentnummer: 519019'. Website Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

¹⁸³ Bouwdossier: BD#023, BD#040-BD#045, BD#067-BD#071, BD#083-BD#086.

van de beantwoording van de hoofdvraag van dit onderzoek collectief, overzichtelijk en bondig gepresenteerd worden.

Uit de analyse van het bouwdoosier van de prefabwoning in Breda is naar voren gekomen dat gedurende het bestelproces, maar ook ten tijde van de bouw, de communicatie tussen de koper van de woning - de heer Ernest Louis Frederik Bolomey - en de fabriek van Christoph & Unmack verlopen is via de Nederlandse vertegenwoordiging van deze fabriek.¹⁸⁴ Vastgesteld is dat Christoph & Unmack, op het moment van mededelen in december 1920, aan de Laan van Meerdervoort 168a in Den Haag een filiaal heeft opgericht met als doel het beter kunnen bedienen van de Nederlandse *clientèle*. De vertegenwoordiging werd ten tijde van de bestel- en bouwperiode van de woning in Breda op zich genomen door jonkheer Herpert van Foreest en de Duitse architect de heer K. Dassel.¹⁸⁵ Doormiddel van historische krantenartikelen is achterhaald dat deze functie vóór hen bekleed werd door de heer Oskar Leijden.¹⁸⁶

Jonkheer van Foreest heeft als betrokken vertegenwoordiger een aanzienlijke invloed gehad op de uiteindelijke uitvoering van de woning in Breda. In zijn woonplaats Heiloo had hij vier houten prefabwoningen laten bouwen door Christoph & Unmack, die hij als etalage inzette voor de zich oriënterende klant, de heer Bolomey. Deze inzet is ook vastgesteld bij de heer Leijden, die in Wassenaar twee woningen had laten bouwen en verslaggevers van *Het Vaderland* uitnodigde voor een bezichtiging.¹⁸⁷ Christoph & Unmack deed hetzelfde in hun vestigingsplaats Niesky, alwaar hele wijken met prefabwoningen dienden als onderkomen voor het personeel en tegelijkertijd als showroom fungeerden.¹⁸⁸ Vanuit de correspondentie is vastgesteld dat de heer Bolomey als gevolg van een bezoek aan Heiloo één woning aldaar als uitgangspunt heeft verkozen voor zijn eigen te bouwen woning. De uitvoering van de woning in Breda is tot stand gekomen door de bezichtiging van én gebaseerd op de prefabwoning aan de Kennemerstraatweg 41 in Heiloo, die

¹⁸⁴ Bouwdoosier: BD#015-BD#045.

¹⁸⁵ Bouwdoosier: BD#017-BD#018.

¹⁸⁶ "Een houten paleis aan den Hoek van Holland. Blokbouw van Christoph und Unmack."

¹⁸⁷ "Prachtige Houtbouw te Wassenaar."

¹⁸⁸ *Holzbauten der Moderne*, 128-137.

omstreeks 1920 gebouwd is voor de heer mr. C.J. de Lange.¹⁸⁹ De uiterlijke overeenkomst van deze beide nog bestaande woningen is overduidelijk.

Christoph & Unmack bracht vanaf 1912 regelmatig catalogi uit waarin modelwoningen opgenomen waren. De getoonde modelwoningen waren reeds gebouwde exemplaren welke als voorbeeld dienden voor geïnteresseerden die deze naar wens konden laten aanpassen. De modelwoningen droegen de naam van de plaats waar deze gebouwd waren.¹⁹⁰ Uit bestudering van de beschikbare catalogi is gebleken dat zowel de twee prefabwoningen in Wassenaar van de heer Leijden (modelnamen: Wassenaar I en Wassenaar II) als in ieder geval één van de prefabwoningen in Heiloo van jonkheer Van Foreest (modelnaam: Blockhaus Heiloo) als modelwoningen zijn opgenomen in het aanbod van de fabriek.¹⁹¹ Ook 't Blokhuijs in Breda is als modelwoning in een catalogus opgenomen, zo getuigt onder andere een catalogusafbeelding van de woning in een tijdschriftartikel met als vermelde modelnaam 'Modell 'Ginneken' bei Breda'.¹⁹²

In het artikel "Antiker Katalog - analoge Kopien" uit het tijdschrift *Blockhome* wordt beweerd dat de montagekosten van een prefabwoning van Christoph & Unmack inbegrepen waren in de kostprijs van de woning.¹⁹³ Dit onderzoek heeft aangetoond dat in het geval van 't Blokhuijs de montagekosten wel in rekening zijn gebracht.¹⁹⁴ In de *Kostenanschlag und Baubeschreibung* van de woning voor de heer Bolomey is, naast hetgeen dat binnen de aankoopsom wel tot de levering en dienstverlening behoort, zwart op wit te lezen wat niet inbegrepen is in de prijs. Daaronder behoren de montagekosten. Bovendien worden aan de levering van de Duitse monteurs door Christoph & Unmack daarin de voorwaarden gesteld die de klant verplichten om deze kosteloos te voorzien van onderdak en maaltijden.¹⁹⁵ De montagekosten zijn eveneens op het financiële overzicht uit juli 1941 opgenomen binnen de berekening van de totale stichtingskosten van de

¹⁸⁹ Bouwdossier: BD#019-BD#022.

¹⁹⁰ *Holzbauten der Moderne*, 112-121; "Antiker Katalog - analoge Kopien" 10.

¹⁹¹ *Deutsche Holzhauser. Katalog XXIII*, 10-11; *Holzbauten der Moderne*, 109.

¹⁹² "Antiker Katalog - analoge Kopien" 10; *Nordische Blockhäuser. Katalog XIV*, circa 1925.

¹⁹³ "Antiker Katalog - analoge Kopien" 11.

¹⁹⁴ Bouwdossier: BD#085-BD#086.

¹⁹⁵ Bouwdossier: BD#030-BD#035.

woning.¹⁹⁶ Een kwitantie van de daadwerkelijke betaling ontbreekt, maar het mag als zekerheid worden aangenomen dat deze montagekosten door de heer Bolomey betaald zijn. Dat zal net als de andere internationale betalingen aan Christoph & Unmack via het accreditief bij Mendelssohn & Co. te Amsterdam verlopen zijn.¹⁹⁷

Naast de persoonlijke wensen die binnen het ontwerp van de woning zijn doorgevoerd, is de inzet van tuinarchitect de heer W.N. Lindeman voor het ontwerpen en aanleggen van de tuin rondom het huis een factor die de uniciteit van de woning als onderdeel van het gehele ensemble vergroot. Hoewel Christoph & Unmack niet verbonden is met de creatie van de tuin, versterkt de verbinding die erdoor tot stand gebracht wordt tussen de woning en de bosrijke omgeving het karakter van het geheel; een gepersonaliseerd karakter vanuit de visie van de heer Bolomey en een uniek karakter tegenover de andere prefabwoningen van Christoph & Unmack.

Aanbevelingen

Gebaseerd op de constatering en opgedane ervaringen bij het uitvoeren van dit onderzoek is een aantal kwesties aan het licht gekomen dat nader onderzoek verdient. Deze aanbevelingen zijn hieronder weergegeven.

- Het is gebleken dat er nergens een compleet - of zo compleet mogelijk - overzicht te vinden is van de nog bestaande en inmiddels verdwenen prefabwoningen van Christoph & Unmack die in het eerste kwart van de twintigste eeuw in Nederland gebouwd zijn. Om een beeld te krijgen van de omvang en verspreiding van deze woningen zou doormiddel van een inventariserend onderzoek hier meer duidelijkheid over verkregen kunnen worden.

¹⁹⁶ Bouwdossier: BD#064-BD#066.

¹⁹⁷ Bouwdossier: BD#071, BD#083-BD#084.

- Vastgesteld is dat de Nederlandse vertegenwoordigers van Christoph & Unmack een aanzienlijke invloed hebben gehad op de totstandkoming van de woning in Breda. Deze functie werd in Nederland bekleed door jonkheer Herpert van Foreest en de Duitse architect de heer K. Dassel. Nader onderzoek naar andere prefabwoningen die in Nederland gebouwd zijn zou meer licht kunnen werpen op de mate van invloed die zij hebben gehad op de totstandkoming van die woningen.
- Uit het onderzoek is naar voren gekomen dat zowel de vertegenwoordiger jonkheer Herpert van Foreest als zijn voorganger de heer Oskar Leijden zelf prefabwoningen hebben laten bouwen en deze gebruikten als uithangbord voor hun werkgever Christoph & Unmack. Bij de zich oriënterende klant uit Ginneken (Breda), de heer Bolomey, zijn de woningen in Heiloo ingezet als voorbeeld voor zijn woning. Bestudeerd kan worden in hoeverre de gebouwde prefabwoningen ingezet zijn als voorbeeld voor de nog te bouwen exemplaren.
- Jonkheer Herpert van Foreest heeft volgens Van Baar zijn artikel voor de bouw van de vier prefabwoningen in Heiloo meester timmerman en aannemer de heer J. Rus ingezet.¹⁹⁸ Op aanraden van jonkheer Van Foreest is de heer Rus ook ingezet bij de bouw van de woning in Breda. Onderzocht kan worden of deze aannemer, die eveneens uit Heiloo kwam, betrokken is geweest bij de bouw van nog meer woningen.
- Het onderzoek heeft aangetoond dat de montagekosten voor de bouw van de prefabwoning in Breda voor rekening van de klant kwamen. Deze waren niet inbegrepen in de kostprijs van de woning, zoals beweerd wordt in het artikel in *Blockhome*.¹⁹⁹ Door te analyseren hoe dit bij andere prefabwoningen van Christoph & Unmack verlopen is, kan vastgesteld worden of het de regel was

¹⁹⁸ Baar, 'De houten parels van Heiloo'. Website Oneindig Noord-Holland.

¹⁹⁹ "Antiker Katalog - analoge Kopien" 10-11.

of dat er weldegelijk uitzonderingen waren. Ook kunnen er wellicht perioden hebben bestaan waarin dit anders geregeld was.

- De prefabwoning aan de Kennemerstraatweg 41 in Heiloo heeft als voorbeeld gediend voor de woning in Breda. Verder onderzoek naar deze woning zou inzichtelijk kunnen maken in hoeverre de uitvoering van de woning in Breda afwijkt van dat exemplaar.

Bronnenlijst

Archivalia:

Het 136 archiefstukken tellende bouwdoos uit het familiearchief van de familie Waldeck is in beheer van het Stadsarchief Breda. Deze organisatie heeft de archiefstukken digitaal gescand en daaraan de volgnummers 001 tot en met 136 toegewezen. Aan iedere van de totaal 118 voor dit onderzoek gebruikte archiefstukken is een referentiecode gekoppeld. Deze staan in **tabellen A-1** en **A-2** naast de corresponderende volgnummers genoteerd, zie **Bijlage 2**. Om voor elk archiefstuk tot de gangbare bronverwijzing te komen, geldt dat het volgnummer van het Stadsarchief Breda geplaatst wordt op de '___' aan het einde van de hieronder uitgeschreven verwijzing. Hiermee wordt voorkomen dat voor alle 99 geraadpleegde archiefstukken een bronverwijzing uitgeschreven dient te worden.

- Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer ___.

Voor elk van de drie archiefstukken met betrekking tot de bouwvergunning is onderstaand een bronverwijzing opgenomen. Deze zijn niet afkomstig uit het familiearchief, maar hebben vanuit dit onderzoek wel een referentiecode toegewezen gekregen. Deze staan eveneens in **tabellen A-1** en **A-2** naast de corresponderende archiefverwijzing genoteerd, zie **Bijlage 2**.

- Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, Vergunningen en tekeningen 1848-7, volgnummer 4768, Brief van E.L.F. Bolomey aan B&W gemeente Princenhage: verzoek tot goedkeuring van bouw villa, 28 januari 1921.
- Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, Vergunningen en tekeningen 1848-7, volgnummer 4769, Brief van E.L.F. Bolomey aan B&W gemeente Princenhage: inzake bouwvergunning, 3 februari 1921.
- Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, Vergunningen en tekeningen 1848-7, volgnummer 4770, Verlening bouwvergunning aan E.L.F. Bolomey door gemeente Princenhage, 3 februari 1921.

Overige archivalia:

- "Antwoord van redactie op ingezonden stuk "Houten huizen" door T.M." *Het Vaderland, Extra-Weekblad ter bestrijding der Woningcrisis*, 19 februari 1921. Delpher, Koninklijke Bibliotheek.
https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&resultsidentifier=ddd%3A010007083%3Ampg21%3Aa0046&page=6&identifier=ddd%3A010007083%3Ampg21%3Ap002&sortfield=date&cql%5B%5D=%28date+_gte_+%2218-02-1921%22%29&cql%5B%5D=%28date+_lte_+%2220-02-1921%22%29&objectsearch=padox&query=vaderland (geraadpleegd 24 juni 2019).
- *Deutsche Holzhauser. Katalog XXIII. Christoph & Unmack AG*, Niesky: Christoph & Unmack AG O/L, 1926. Catalogus met leverbare prefabwoningen volgens paneelbouwwijze (*Tafelbauweise*).
<https://archive.org/details/DeutscheHolzhuser.KatalogXxiii> (geraadpleegd 17 juni 2019).
- "Een houten paleis aan den Hoek van Holland. Blokbouw van Christoph und Unmack." *Het Vaderland, Extra-Weekblad ter bestrijding der Woningcrisis*, 6 augustus 1921. Delpher, Koninklijke Bibliotheek.
<https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?query=houten+paleis+Christoph+unmack&coll=ddd&identifier=ddd%3A010007366%3Ampg21%3Aa0172&resultsidentifier=ddd%3A010007366%3Ampg21%3Aa0172> (geraadpleegd 24 juni 2019).
- Haags Gemeentearchief, Den Haag, nummer toegang 0335-01, inventarisnummer 1639, Overlijdensakten Den Haag waarin onder aktenummer 2596 het overlijden van Dhr. Mr. Henri Robert van Maasdijk geregistreerd staat, aktedatum 19 november 1942, NL-HaHGA_0335-01_1639_2216.47.JPG.
<https://haagsgemeentearchief.nl/genealogy/personenoverzicht?mivast=59&mizig=100&miadt=59&miq=1&milang=nl&misort=an%7Casc&mibj=1860&miej=1943&mip1=maasdijk&mip2=van&mip3=henri%20robert&mif1=114&miview=tbl> (geraadpleegd 2 juni 2019).
- "Prachtige Houtbouw te Wassenaar." *Het Vaderland, Extra-Weekblad ter bestrijding der Woningcrisis*, 31 juli 1920. Delpher, Koninklijke Bibliotheek.
https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?coll=ddd&query=%28houtbouw+wassenaar%29&cql%5B%5D=%28date+_gte_+%2230-07-1920%22%29&cql%5B%5D=%28date+_lte_+%2201-08-1920%22%29&redirect=true&sortfield=date&identifier=ddd%3A010006736%3Ampg21%3Aa0134&resultsidentifier=ddd%3A010006736%3Ampg21%3Aa0134 (geraadpleegd 24 juni 2019).

- "Staatsboschbeheer. Houtvesterij „Breda”." *De Bredasche Courant*, 29 juni 1907. Delpher, Koninklijke Bibliotheek.
https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?qql%5B%5D=%28date+_gte_+%2201-01-1907%22%29&qql%5B%5D=%28date+_lte_+%2208-08-1907%22%29&facets%5Bspatial%5D%5B%5D=Regionaal%7Clokaal&facets%5BspatialCreation%5D%5B%5D=Breda&query=kavel+ginneken&coll=ddd&sortfield=date&redirect=true&identifier=MMSAB04%3A000329164%3Ampeg21%3Aa00047&resultsidentifier=MMSAB04%3A000329164%3Ampeg21%3Aa00047 (geraadpleegd 2 juni 2019).
- Stadsarchief Breda, Bevolkingsregister Ginneken en Bavel 1900-1911 deel 02 letter B, inventarisnummer 1609, Inschrijving bevolkingsregister Ernest Louis Frederik Bolomey op 30 januari 1903.
- Stadsarchief Breda, Burgerlijke Standregister, Overlijdensregister 1935, overlijdensakte, aktenummer 275, 22 juni 1935, Overlijden Ernest Louis Frederik Bolomey op 22 juni 1935 te Breda.

Literatuur:

- "Antiker Katalog - analoge Kopien." *Blockhome* 14(2014)2: 10-11.
<http://blockhome.eu/details-88/antiker-katalog-analoge-kopien/Oekologie/Tradition/Heftausgabe/2014-02/Oekonomie/Lifestyle/Rubrik/Markt%C2%A0%26%C2%A0Service.html> (geraadpleegd 14 mei 2019).
- Beusekom, Jan Willem van. "Blokhuisen in Nederland." *Jaarboek Monumentenzorg 2002. Een trapgevel in Potsdam. Monumentenzorg over grenzen*. Zwolle: Waanders, 2002: 126-127.
- Beusekom, Jan Willem van. *Building in wood in the Netherlands. From early medieval times until World War II, problems and possibilities of preservation*. Nederland: ICOMOS, 2006.
- Bosma, Koos, e.a., red. *Bouwen in Nederland. 600-2000*. Zwolle: Waanders Uitgevers, 2007.
- *Holzbauten der Moderne. Entwicklung des industriellen Holzhausbaus*, Claudia Wieltsch, Eva-Maria Bergmann, red. Niesky: Museum Niesky en Konrad-Wachsmann-Haus, 2015. Tentoonstellingscatalogus.
- Ludwig, Matthias. *Mobile Architektur. Geschichte und Entwicklung transportabler und modularer Bauten*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1998.

- Otten, Gerard. "Het villalandschap rond het Markdal te Ginneken, 1840-1940." *Jaarboek De Oranjeboom* 54(2001): 256-337.
<https://deoranjeboom.nl/wp-content/uploads/2015/02/Jb-54-2001-10.pdf>
(geraadpleegd 2 juni 2019).
- Smit, Hillie. "Interieurtextiel in het museum Willet-Holthuysen te Amsterdam. De periode Willet, circa 1857-1895." In: Gerwen, J.L.J.M. van, red. *Textielhistorische bijdragen 37: Textiel in huis: interieur- en huishoudtextiel in Nederland*. Eerste druk. Hilversum: Uitgeverij Verloren, 1997, 77-95.
- Tomlow, Jos. "Industrialized log building by the Christoph & Unmack Company in Saxony (1907-1940)." In: Huerta Fernández, Santiago, red. *Proceedings of the First International Congress on Construction History*. Madrid: Instituto Juan de Herrera Escuela Técnica Superior de Arquitectura, 2003, 1989-1999.
- Wurm, Heinrich. "Die Industrialisierung des Holzhausbaues: Christoph und Unmack." *Tradition: Zeitschrift für Firmengeschichte und Unternehmerbiographie* 14(1969)3-4: 198-211.

Websites:

- Baar, Jan van. 'De houten parels van Heiloo'. Oneindig Noord-Holland.
<https://onh.nl/verhaal/de-houten-parels-van-heiloo> (geraadpleegd 12 juni 2019).
- 'Buurten'. Gemeente Breda, Data Portaal.
<http://data.breda.nl/datasets/buurten?geometry=4.746%2C51.563%2C4.8%2C51.572> (geraadpleegd 28 juni 2019).
- 'De Blokhut in Breda'. Rijksmonumenten.nl.
<http://rijksmonumenten.nl/monument/519019/de-blokhut/breda/>
(geraadpleegd 12 mei 2019).
- 'Monumentnummer: 515999'. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Monumentenregister.
<https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/monumenten/515999>
(geraadpleegd 30 juni 2019).
- 'Monumentnummer: 519019'. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Monumentenregister.
<https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/monumenten/519019>
(geraadpleegd 12 mei 2019).

- 'Registratie van huizen van de Strømmen Trævarefabrik in Nederland'. Lokalhistoriewiki.no.
https://lokalhistoriewiki.no/wiki/Strømmen_Trævarefabrik (geraadpleegd 1 mei 2019).
- 'Stamboom van de familie Menso'. Geneanet, opgesteld door Paul Menso.
<https://gw.geneanet.org/menso?lang=en&pz=menso+johannes&nz=menso&ocz=3&p=henri+robert&n=van+maasdijk> (geraadpleegd 2 juni 2019).
- 'Tweede, 'grote' annexatie. 1942.' Erfgoedweb.
<https://erfgoed.breda.nl/erfgoed/archief/tweede-grote-annexatie/> (geraadpleegd 21 juli 2019).

Afbeeldingenlijst

Afb. 1: 't Blokhuijs, Breda, Burgemeester de Manlaan 6, prefabwoning door Christoph & Unmack (foto China Crisis, Wikipedia, 11 juni 2011; <https://nl.wikipedia.org/wiki/Bestand:DeBlokhut.Breda.jpg>, geraadpleegd 27 juli 2019).

Afb. 2: Google Maps, Map data © 2019, kaart van Breda met locatie van 't Blokhuijs, Burgemeester de Manlaan 6, uitsnede en bewerking door A.M. Giesbers, 27 juli 2019.

Afb. 3: Krantenartikel "Staatsboschbeheer. Houtvesterij „Breda”, De Bredasche Courant, 29 juni 1907 (Koninklijke Bibliotheek, Delpher, uitsnede door A.M. Giesbers, 2 juni 2019; https://www.delpher.nl/nl/kranten/view?qql%5B%5D=%28date+_gte_+%2201-01-1907%22%29&qql%5B%5D=%28date+_lte_+%2208-08-1907%22%29&facets%5Bspatial%5D%5B%5D=Regionaal%7Clokaal&facets%5BspatialCreation%5D%5B%5D=Breda&query=kavel+ginneken&coll=ddd&sortfield=date&redirect=true&identifier=MMSAB04%3A000329164%3Ampg21%3Aa00047&resultsidentifier=MMSAB04%3A000329164%3Ampg21%3Aa00047, geraadpleegd 2 juni 2019).

Afb. 4: Correspondentie, bronreferentie BD#023, 6 januari 1921, Stadsarchief Breda, verzameling 0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 010, NL-BdSA_VZ0010_1002_010.jpg, uitsnede door A.M. Giesbers, 29 juni 2019.

Afb. 5: Heiloo, Kennemerstraatweg 41, omstreeks 1920, F. Abel, prefabwoning door Christoph & Unmack (foto G.J. Drukker, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 4 april 1993, uitsnede door A.M. Giesbers op 30 juni 2019; <https://beeldbank.cultureelerfgoed.nl/alle-afbeeldingen/detail/e7ae102c-134d-6cfc-f7ad-1274b55544dd/media/419d9d08-b671-ffab-1e8a-1c50da0e28f6?mode=detail&view=horizontal&q=kennemerstraatweg%20heiloo&rows=1&page=17>, geraadpleegd 30 juni 2019).

Afb. 6: 't Blokhuijs, Breda, Burgemeester de Manlaan 6, prefabwoning door Christoph & Unmack, bronreferentie BD#005 (Stadsarchief Breda, verzameling 0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 005, NL-BdSA_VZ0010_1002_005.jpg).

Afb. 7: 't Blokhuijs, Breda, Burgemeester de Manlaan 6, prefabwoning door Christoph & Unmack, bronreferentie BD#001, uitsnede door A.M. Giesbers op 13 juli 2019 (Stadsarchief Breda, verzameling 0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 001, NL-BdSA_VZ0010_1002_001.jpg).

Afb. 8: F.A.B.C. van Vlokhoven, lamp in de hal op de begane grond, huidige situatie, 22 juli 2019, uitsnede door A.M. Giesbers op 22 juli 2019.

Afb. 9: F.A.B.C. van Vlokhoven, lamp in de hal op de begane grond, huidige situatie, 22 juli 2019, uitsnede door A.M. Giesbers op 22 juli 2019.

Afb. 10: W.N. Lindeman, Tuin voor den weled. heer Bolomey te Ginneken, oktober 1921, bronreferentie BD#110 (Stadsarchief Breda, verzameling 0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 135, NL-BdSA_VZ0010_1002_135.jpg).

Afb. 11: W.N. Lindeman, Bepanting 't Blokhuis te Ginneken, 1921-1922, bronreferentie BD#118 (Stadsarchief Breda, verzameling 0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 136, NL-BdSA_VZ0010_1002_136.jpg).

Afb. 12: 't Blokhuijs, Breda, Burgemeester de Manlaan 6, prefabwoning door Christoph & Unmack, bronreferentie BD#002, uitsnede door A.M. Giesbers op 10 juli 2019 (Stadsarchief Breda, verzameling 0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 002, NL-BdSA_VZ0010_1002_002.jpg).

Afb. 13: 't Blokhuijs, Breda, Burgemeester de Manlaan 6, prefabwoning door Christoph & Unmack, bronreferentie BD#003, uitsnede door A.M. Giesbers op 10 juli 2019 (Stadsarchief Breda, verzameling 0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 003, NL-BdSA_VZ0010_1002_003.jpg).

Afb. 14: 't Blokhuijs, Breda, Burgemeester de Manlaan 6, prefabwoning door Christoph & Unmack, bronreferentie BD#004, uitsnede door A.M. Giesbers op 10 juli 2019 (Stadsarchief Breda, verzameling 0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 004, NL-BdSA_VZ0010_1002_004.jpg).

Bijlagen

Bijlage 1	: Uittreksel van de monumentregistratie van 't Blokhuijs	77
Bijlage 2	: Tabel A-1. Geraadpleegde archiefstukken bouwdoosier uit archief van de familie Waldeck	79
	Tabel A-2. Geraadpleegde archiefstukken bouwdoosier uit het gemeentearchief	92
Bijlage 3	: Vermelding filiaal Christoph & Unmack in Den Haag	93
Bijlage 4	: <i>Kostenanschlag und Baubescheibung</i>	94
Bijlage 5	: Vrachtbrief van wagon 'Halle 21 258'	100
Bijlage 6	: Tuinontwerp W.N. Lindeman, oktober 1921	102
Bijlage 7	: Blauwdruk beplanting W.N. Lindeman, 1921-1922	103
Bijlage 8	: Tabel B. Transcriptie 'Voorlopige onkostenberekening tuin 't Blokhuijs te Ginneken', lijst beplanting	104
Bijlage 9	: Betaalbevestiging en rekeningen Christoph & Unmack	108
Bijlage 10	: Montagerekening I van Christoph & Unmack	112
Bijlage 11	: Montagerekening II van Christoph & Unmack	113
Bijlage 12	: Financiële overzicht met berekening stichtingskosten	114
Bijlage 13	: Tabel C. Berekening tegoed aan Christoph & Unmack	117
Bijlage 14	: Tabel D. Berekening stichtingskosten volgens financiële overzicht	118
Bijlage 15	: Tabel E. Kosten niet gerekend tot stichtingskosten volgens financiële overzicht	119
Bijlage 16	: Vijf foto's van 't Blokhuijs	120
Bijlage 17	: Titelpagina van <i>Deutsche Holzhauser. Katalog XXIII</i>	124
Bijlage 18	: Cataloguspagina prefabwoning Zonnehoek in Wassenaar	125
Bijlage 19	: Cataloguspagina prefabwoning De Terp in Wassenaar	126
Bronnenlijst bij Bijlagen		127

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Monumentnummer*: 519019

Smallepad 5
3811 MG Amersfoort
Postbus 1600
3800 BP Amersfoort
www.cultureelerfgoed.nl

T 033 421 74 21
F 033 421 77 99
E info@cultureelerfgoed.nl

Status: rijksmonument
Inschrijving register*: 24 juni 2002
Kadaster deel/nr: 13636/18

*Monumentnaam***

De Blokhut

*Woonplaats**

Breda

*Gemeente**

Breda

*Provincie**

Noord-Brabant

*Straat**

Burgemeester de Manlaan 6

*Nr**

*Toev.**

*Postcode**

4837 BN

*Woonplaats**

Breda

Situering

Locatie

*Kadastrale gemeente**

BREDA

*Sectie**

E

*Kad. object**

7990

Appartement

Grondperceel

*Rijksmonumentomschrijving***

Inleiding

Aan de noordelijke zijde van de Burgemeester de Manlaan staat het WOONHUIS, voorheen genaamd 'De Blokhut', daterende uit 1908. Het vrijwel geheel in hout opgetrokken huis is geïmporteerd uit Bergen (Noorwegen). In de architectuur zijn elementen van de Chaletstijl te herkennen.

Het gebouw is gaaf bewaard gebleven. Enkele van de openslaande vensters op de verdieping zijn vernieuwd. Buiten de bescherming valt de later aan de westelijke zijde van het huis gebouwde dubbele garage.

Omschrijving

Het pand heeft een globaal T-vormige plattegrond en telt twee bouwlagen plus een kapverdieping. Het huis wordt gedekt door gekruiste zadeldaken, belegd met verbeterde Hollandse pannen.

De daken hebben een fors overstek en zijn voorzien van houtsnijwerk.

Het huis staat op een bakstenen fundament annex terras, maar is geheel gebouwd uit hout. De grenen balken zijn

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

Datum van downloaden 21 juli 2019

onderling verbonden met zwaluwstaartverbindingen en afgetimmerd met gerabatte planken. Bijzonder voor dit type houtbouw zijn de uitkragende verdiepingsvloeren. Het huis is aan alle zijden voorzien van houten topgevels, die verticaal betimmerd zijn met geschulpte planken en afgezet met dito windveren. De voorgevel heeft een symmetrische opzet met op de begane grond brede T-vensters, voorzien van paneelluiken en bovenlichten met kleine roedenverdeling. Op de etage zijn openslaande vensters toegepast, eveneens voorzien van luiken en bovenlichten met roedenverdeling. In de topgevel twee kleine zesruits openslaande vensters, voorzien van luiken. Ook de overige gevels hebben een globaal symmetrische indeling met T-vensters en paneeldeuren.

Aan de westelijke zijde van het huis is onder een uitbouw onder zadeldak de ingangspartij geplaatst. De voordeur is een paneeldeur. Ook tegen de oostelijke zijde is een eenlaagse aanbouw onder afgewolfd zadeldak, belegd met verbeterde Hollandse pannen. In de gevels samengestelde openslaande vensters.

Waardering

Het object is van algemeen belang. Het heeft cultuurhistorische waarden: het is van belang als bijzondere uitdrukking van de landschappelijke, van oudsher op het buiten wonen, ontwikkeling in de omgeving van Breda. Het object heeft architectuurhistorische waarden: het is van belang voor de geschiedenis van de architectuur vanwege het gebruik van elementen van de Chaletstijl; het is van belang wegens het bijzondere materiaalgebruik, namelijk de juist in het begin van de 20ste eeuw wel vaker voorkomende systeembouw in hout. Gaafheid/herkenbaarheid: het is van belang wegens de architectonische gaafheid van het exterieur; het is van belang in relatie tot de visuele gaafheid van de landschappelijke omgeving. Zeldzaamheid: het is door materiaalgebruik en de Noorse herkomst zeldzaam.

Hoofdcategorie

Woningen en woningbouwcomplexen

Subcategorie

Woonhuis(K)

Functie

Woonhuis

* Dit gegeven is onderdeel van het rijksmonumentenregister

** Dit is een registergegeven voor zover noodzakelijk voor de identificatie van het rijksmonument

Bron: 'Monumentnummer: 519019'. Website Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, gedownload 21 juli 2019.

Tabel A-1. Geraadpleegde archiefstukken Stadsarchief Breda, behorend tot het bouwdoosier uit het archief van de familie Waldeck.

Referentiecode	Volgnummer Stadsarchief Breda	Brontype	Onderzoeks- categorie	Inhoud	Datum (dd-mm-jjjj; X = onbekend)
BD#001	001	Foto	Foto	Westelijke zijde woning	XX-XX-XXXX
BD#002	002	Foto	Foto	Zuidelijke zijde woning (straataanzicht)	XX-XX-XXXX
BD#003	003	Foto	Foto	Zuidelijke zijde woning (straataanzicht)	XX-XX-XXXX
BD#004	004	Foto	Foto	Zuidelijke zijde woning (straataanzicht)	XX-XX-XXXX
BD#005	005	Foto	Foto	Zuid-oostelijke zijde woning (straataanzicht)	XX-XX-XXXX
BD#006	032	Kwitantie	Perceelaankoop	Betaling zesde en laatste termijn aankoop kavel 3 op veiling van 8 juli 1907 door de heer mr. H.R. Maasdijk.	07-07-1913
BD#007	034	Correspondentie	Perceelaankoop	Volmacht verkoop kavel 1 door notaris de heer L.F.G. Bode.	05-01-1917
BD#008	033	Kwitantie	Perceelaankoop	Betaling aankoop kavel 1 de heer E.L.F. Bolomey aan notaris L.F.G. Bode.	08-01-1917
BD#009	035	Anders	Perceelaankoop	Uittreksel Perceelsgewijzen Kadastrale Legger gemeente Princenhage, betreffende kavel 1.	11-01-1917
BD#010	036	Anders	Perceelaankoop	Pagina 2 van BD#009, volgnr. 035.	11-01-1917
BD#011	037	Grondbelasting	Perceelaankoop	Grondbelasting Gemeente Princenhage aan H.R. van Maasdijk, betreffende nieuw perceelnummer K 729 (kavel 1, 0,2250 hectare).	01-04-1917
BD#012	038	Grondbelasting	Perceelaankoop	Pagina 2 van BD#011, volgnr. 037.	01-04-1917
BD#013	133	Grondbelasting	Perceelaankoop	Grondbelasting Gemeente Breda aan E.L.F. Bolomey, betreffende annexatie perceel K 731 gemeente Princenhage tot E 70 gemeente Breda.	12-04-1928
BD#014	134	Grondbelasting	Perceelaankoop	Pagina 2 van BD#013, volgnr. 133.	12-04-1928

Referentiecode	Volgnummer Stadsarchief Breda	Brontype	Onderzoeks- categorie	Inhoud	Datum (dd-mm-jjjj; X = onbekend)
BD#015	027	Correspondentie	Bestelproces	Jonkheer H. van Foreest aan E.L.F. Bolomey: inlichtingen op aanvraag Bolomey over prefabwoningen C&U. Toezending catalogi en foto's, ruw overzicht van kosten, uitnodiging bezoek aan prefabwoningen van Van Foreest te Heiloo. Adres Bolomey: Boschlaan 8 te Ginneken.	01-11-1920
BD#016	028	Correspondentie	Bestelproces	Pagina 2 van BD#015, volgnr. 027.	01-11-1920
BD#017	029	Correspondentie	Bestelproces	De heer Dassel schrijft aan E.L.F. Bolomey over filiaal van Christoph & Unmack in Den Haag en deelt mee dat hij 'woensdagmorgen' naar Bolomey zal komen voor een informatieve bespreking. Adres in Den Haag: Laan van Meerdervoort 168a.	04-12-1920
BD#018	030	Correspondentie	Bestelproces	H. van Foreest aan E.L.F. Bolomey: van Duitse architect Dassel en collega van Van Foreest - C&U kantoor in Den Haag - vernomen Bolomey vóór verdere onderhandelingen eerst Heiloo wil bezoeken. Van Foreest wil ter plaatse graag zelf informatie verstrekken, waarschuwen wanneer langs willen komen.	09-12-1920
BD#019	006	Correspondentie	Bestelproces	H. van Foreest aan E.L.F. Bolomey: herleidbaar dat 11-12-1920 Bolomey en zijn vrouw in Heiloo Van Foreest zijn prefabwoningen van C&U hebben bezichtigd. Van Foreest zendt tekeningen van 'huis 1653' dat in Heiloo voor de heer mr. C.J. de Lange wordt gebouwd en bijna gereed is. Bolomey heeft daar interesse in getoond. Van Foreest adviseert wijzigingen aan ontwerp, kosten vermeld. Opmerking lage kosten t.o.v. gelijksoortig huis in steen.	17-12-1920
BD#020	007	Correspondentie	Bestelproces	Pagina 2 van BD#019, volgnr. 006.	17-12-1920
BD#021	008	Correspondentie	Bestelproces	Pagina 3 van BD#019, volgnr. 006.	17-12-1920

Referentiecode	Volgnummer Stadsarchief Breda	Brontype	Onderzoeks-categorie	Inhoud	Datum (dd-mm-jjjj; X = onbekend)
BD#022	009	Correspondentie	Bestelproces	H. van Foreest aan E.L.F. Bolomey: Bolomey zou voor grotere woning t.o.v. voorbeeld in Heiloo minder hoeven te betalen. Vraag over aanvang van informatievergaring door meester timmerman en aannemer de heer J. Rus.	28-12-1920
BD#023	010	Correspondentie	Bestelproces	H. van Foreest aan E.L.F. Bolomey: Van Foreest deelt mede per telegraaf op 02-01-1921 bestelling van aangepaste woning '1653' naar C&U te Niesky verstuurd te hebben. Opdracht geaccepteerd voor Mark 300.000,-.	06-01-1921
BD#024	011	Correspondentie	Bestelproces	H. van Foreest aan E.L.F. Bolomey: naar aanleiding navraag Bolomey naar vorderingen ontwerp. Van Foreest meldt dat Bolomey 02-01-1921 mondeling bestelling heeft doorgegeven aan hem. Van Foreest doet nogmaals navraag over stand van zaken in Niesky.	22-01-1921
BD#025	012	Correspondentie	Bestelproces	Pagina 2 van BD#024, volgnr. 011.	22-01-1921
BD#026	013	Correspondentie	Bestelproces	H. van Foreest aan E.L.F. Bolomey: verzending twee stel tekeningen van ontwerp. Bouwbeschrijving en begroting volgen nog. Van Foreest benoemt toepassing van tekeningen bij bouwaanvraag gemeentebestuur.	27-01-1921
BD#027	014	Correspondentie	Bestelproces	H. van Foreest aan E.L.F. Bolomey: verzending van nog twee aanvullende stellen tekeningen. Nog altijd geen bouwbeschrijving.	28-01-1921
BD#028	015	Correspondentie	Bestelproces	H. van Foreest aan E.L.F. Bolomey: verzending bouwbeschrijving en begroting. Wijzigingen zonder prijsverhoging. Eveneens ontwerpen voor 'inrijhek', door C&U te maken. Aanwijzing mogelijk samenkomen op 02-01-1921 tussen Van Foreest en Bolomey met vrouw. Zie ook BD#024, volgnr. 011. Verzoek openen accreditief bij Mendelssohn & Co te Amsterdam ten gunste van C&U. Fabriek reeds begonnen met fabricage. Van Foreest stuurt tekeningen naar J. Rus, ter voorbereiding aanleg fundament en schoorstenen.	29-01-1921

Referentiecode	Volnummer Stadsarchief Breda	Brontype	Onderzoeks-categorie	Inhoud	Datum (dd-mm-jjjj; X = onbekend)
BD#029	016	Correspondentie	Bestelproces	Pagina 2 van BD#028, volgnr. 015.	29-01-1921
BD#030	040	Bouwbeschrijving en begroting	Bestelproces	<i>Kostenanschlag und Baubeschreibung</i> van Christoph & Unmack aan E.L.F. Bolomey betreffende overeenkomst woning. Zeer gedetailleerde toelichting op ontwerp en uitvoering van bouw, diensten die wel en niet inclusief zijn, betalingsmethode en -verloop, levering 1 april 1921, eisen aan onderkomen en verzorging monteurs.	26-01-1921
BD#031	041	Bouwbeschrijving en begroting	Bestelproces	Pagina 2 van DB#030, volgnr. 040.	26-01-1921
BD#032	042	Bouwbeschrijving en begroting	Bestelproces	Pagina 3 van DB#030, volgnr. 040.	26-01-1921
BD#033	043	Bouwbeschrijving en begroting	Bestelproces	Pagina 4 van DB#030, volgnr. 040.	26-01-1921
BD#034	044	Bouwbeschrijving en begroting	Bestelproces	Pagina 5 van DB#030, volgnr. 040.	26-01-1921
BD#035	045	Bouwbeschrijving en begroting	Bestelproces	Pagina 6 van DB#030, volgnr. 040.	26-01-1921

Referentiecode	Volnummer Stadsarchief Breda	Brontype	Onderzoeks-categorie	Inhoud	Datum (dd-mm-jjjj; X = onbekend)
BD#036	019	Correspondentie	Bestelproces	H. van Foreest aan E.L.F. Bolomey: beantwoording vragen Bolomey over uitvoering: o.a. over levering draairamen, schuiframen is 'iets specifiek Hollandsch'. Daarnaast opheldering misverstand Bolomey over positie van balkon eerste verdieping. Nog acht andere punten, zie tekst. Gemeente Princenhage laat op zich wachten aangaande bouwvergunning. Mocht zij moeilijk doen over hoogte bovenverdieping, aanpassing daarvan plus dit doorgeven aan fabriek C&U. Accredatief nog niet door Bolomey geopend: verzoek Van Foreest tot aandringen gemeente en het openen van het accreditief. Uitleg en advies over transport en aankomst woning. Ontwerp hekwerk door Van Foreest zal besteld worden, kosten Mark 1300,-. Totale kosten Mark 307.350,-.	02-02-1921
BD#037	020	Correspondentie	Bestelproces	Pagina 2 van BD#036, volgnr. 019.	02-02-1921
BD#038	021	Correspondentie	Bestelproces	Pagina 3 van BD#036, volgnr. 019.	02-02-1921
BD#039	017	Correspondentie	Bestelproces	H. van Foreest aan E.L.F. Bolomey: Van Foreest stelt Bolomey gerust over ontbrekende details in bouwbeschrijving t.o.v. tekeningen. Hij maakt tevens een opmerking over de 'gedroomde 12,5% uitvoerrechten van de Entente', waarvoor hij Bolomey eveneens gerust stelt.	03-02-1921
BD#040	018	Correspondentie	Bestelproces	H. van Foreest aan E.L.F. Bolomey: Van Foreest gaat in op wens van Bolomey over uitvoering boekenkast. Hij maakt schets en draagt de fabriek op deze zo uit te voeren. Gaat nog in op situatie uitvoerrechten Entente, wat anders in elkaar blijkt te steken. Bolomey hoeft zich geen zorgen te maken.	05-02-1921
BD#041	022	Correspondentie	Bestelproces	H. van Foreest aan E.L.F. Bolomey: reactie op telegram Bolomey over verkrijgen bouwvergunning. Van Foreest vermeldt fabriek houdt rekening met opmerkingen en wensen Bolomey betreffende uitvoering. Dringend advies aannemer J. Rus te laten starten met werkzaamheden ter plaatse.	07-02-1921

Referentiecode	Volnummer Stadsarchief Breda	Brontype	Onderzoeks-categorie	Inhoud	Datum (dd-mm-jjjj; X = onbekend)
BD#042	023	Correspondentie	Bestelproces	H. van Foreest aan E.L.F. Bolomey: mededeling dat fabriek 11-03-1921 heeft bericht wagons met huis midden deze week te verzenden. Van Foreest spreekt vermoeden uit over aankomst in Breda tussen 23/30-03-1921. Instructie over te betalen kosten inklaring (vrachtkosten en invoerrecht) bij aankomst.	14-03-1921
BD#043	024	Correspondentie	Bestelproces	H. van Foreest aan E.L.F. Bolomey: fabriek heeft bericht dat betaling Mark 307.350,- ontvangen is. Verzoek betaling van door fabriek voorgeschoten vracht- en uitvoerkosten ter hoogte van Mark 26.054,30 via Mendelssohn & Co. Zie ook BD#070 (volgnr. 082), BD#069 (volgnr. 083) en BD#067 (volgnr. 084).	07-04-1921
BD#044	026	Correspondentie	Bestelproces	H. van Foreest aan E.L.F. Bolomey: heldert onduidelijkheid op omtrent betaling van monteurs. van C&U. Kondigt bezoek aan door hemzelf of collega Dassel aan Ginneken (bij Breda).	13-04-1921
BD#045	025	Correspondentie	Bestelproces	H. van Foreest aan E.L.F. Bolomey: Ingaand op vraag van Bolomey in brief van 04-05-1921 over behandeling buitenwanden en afwerking kozijnen/deuren/luiken. Tevens advies over afwerking binnen. Van Foreest nog niet langs geweest wegens drukte, wil snel komen kijken. Adres Bolomey (nog altijd): Boschlaan 8 te Ginneken.	10-05-1921
BD#046	109	Begroting	Bouw (+ financiën)	Begroting onderbouw en schoorstenen van blokhuis voor E.L.F. Bolomey, zo luidt de titel. Echter, zeer gedetailleerde onderverdeling van de begrootte kosten voor alle door aannemer J. Rus uit te voeren werkzaamheden.	XX-12-1920
BD#047	048	Contract	Bouw	Officiële contract van aannemer J. Rus en uitvoerige omschrijving van de aangenomen uit te voeren werkzaamheden. Werkzaamheden door Rus, werkzaamheden die hij uitbesteedt worden aan derden en vastlegging betaling in termijnen.	XX-02-1921
BD#048	049	Contract	Bouw	Pagina 2 van BD#047, volgnr. 048.	XX-02-1921

Referentiecode	Volgnummer Stadsarchief Breda	Brontype	Onderzoeks- categorie	Inhoud	Datum (dd-mm-jjjj; X = onbekend)
BD#049	058	Correspondentie	Transport	Brief van Christoph & Unmack aan E.L.F. Bolomey met mededeling van het vertrek drie wagons met onderdelen van woning naar Breda. Bijgevoegd zijn twee bijlagen met laadlijsten van wagons (zie BD#050, volgnr. 059 en BD#051, volgnr. 060). [Ondertekend door de heer C.F. Christoph zelf!]	23-03-1921
BD#050	059	Laadlijst	Transport	Bijlage I bij BD#049, volgnr. 058, laadlijst met onderdelen woning geladen in wagon 'Halle 21 258' en 'Halle 23 266'.	23-03-1921
BD#051	060	Laadlijst	Transport	Bijlage II bij BD#049, volgnr. 058, laadlijst met onderdelen woning geladen in wagon 'Sachsen 59 848'.	23-03-1921
BD#052	066	Vrachtbrief	Transport	Duitse vrachtbrief betreffende wagon 'Halle 21 258'. Vertrokken uit Niesky op 22-03-1921, aangekomen in Breda op 01-04-1921.	22-03-1921
BD#053	067	Vrachtbrief	Transport	Achterzijde van BD#052, volgnr. 066, met 'nota van onkosten' van de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.	22-03-1921
BD#054	062	Vrachtbrief	Transport	Duitse vrachtbrief betreffende wagon 'Halle 23 266'. Vertrokken uit Niesky op 22-03-1921, aangekomen in Breda op 01-04-1921.	22-03-1921
BD#055	063	Vrachtbrief	Transport	Achterzijde van BD#054, volgnr. 062, met 'nota van onkosten' van de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.	22-03-1921
BD#056	064	Vrachtbrief	Transport	Duitse vrachtbrief betreffende wagon 'Sachsen 59 848'. Vertrokken uit Niesky op 22-03-1921, aangekomen in Breda op 01-04-1921.	22-03-1921
BD#057	065	Vrachtbrief	Transport	Achterzijde van BD#056, volgnr. 064, met 'nota van onkosten' van de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.	22-03-1921
BD#058	068	Vrachtbrief	Transport	Duitse vrachtbrief betreffende wagon 'Erfurt 19 997'. Vertrokken uit Niesky op 30-03-1921, aangekomen in Breda op 08-04-1921.	30-03-1921

Referentiecode	Volgnummer Stadsarchief Breda	Brontype	Onderzoeks-categorie	Inhoud	Datum (dd-mm-jjjj; X = onbekend)
BD#059	069	Vrachtbrief	Transport	Achterzijde van BD#058, volgnr. 068, met 'nota van onkosten' van de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.	30-03-1921
BD#060	070	Rekening	Transport (+ financiën)	Rekening Christoph & Unmack voor delen van woning in wagon 'Erfurt 19 997'.	31-03-1921
BD#061	089	Vrachtbrief	Transport	Duitse vrachtbrief betreffende wagon 'Breslau 10 719'. Vertrokken uit Niesky op 30-03-1921, aangekomen in Breda op 09-04-1921.	31-03-1921
BD#062	090	Vrachtbrief	Transport	Achterzijde van BD#061, volgnr. 089, met 'nota van onkosten' van de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij.	31-03-1921
BD#063	091	Rekening	Transport (+ financiën)	Rekening Christoph & Unmack voor delen van woning in wagon 'Breslau 10 719'.	31-03-1921
BD#064	096	Financieel overzicht	Financiën	Handgeschreven overzicht met alle gemaakte kosten omtrent de aankoop van de grond, stichting van de prefabwoning enz.	XX-07-1941
BD#065	095	Financieel overzicht	Financiën	Pagina 2 van BD#064, volgnr. 096.	XX-07-1941
BD#066	039	Financieel overzicht	Financiën	Pagina 3 van BD#064, volgnr. 096.	XX-07-1941
BD#067	084	Rekening	Financiën	Rekening van Christoph & Unmack gericht aan E.L.F. Bolomey: totale kosten woning Mark 306.896,- en kosten vracht en uitvoerrecht Mark 26.508,30. Het accreditief geopend door Bolomey dekt Mark 307.350,-, waarmee het bedrag van Mark 26.054,30 resteert, te betalen door Bolomey.	05-04-1921
BD#068	085	Rekening	Financiën	Pagina 2 van BD#067, volgnr. 084.	05-04-1921
BD#069	083	Rekening	Financiën	Bijlage I van BD#067, volgnr. 084: rekening Christoph & Unmack met kosten van woning en hekdeuren.	04-04-1921
BD#070	082	Rekening	Financiën	Bijlage II van BD#067, volgnr. 084: rekening Christoph & Unmack met kosten van vracht en uitvoerrecht.	04-04-1921
BD#071	088	Correspondentie	Financiën	Brief van Mendelssohn & Co. aan E.L.F. Bolomey betreffende bevestiging ontvangst duplicaat-vrachtbrieven en betaling van op accreditief staand bedrag aan Christoph & Unmack.	08-04-1921

Referentiecode	Volnummer Stadsarchief Breda	Brontype	Onderzoeks- categorie	Inhoud	Datum (dd-mm-jjjj; X = onbekend)
BD#072	072	Duplicaat- vrachtbrief	Financiën	Duplicaat-vrachtbrief van wagon 'Halle 21 258'.	22-03-1921
BD#073	071	Duplicaat- vrachtbrief	Financiën	Hetzelfde als BD#072, volgnr. 072, alleen met opengeslagen notitiebriefje.	22-03-1921
BD#074	073	Duplicaat- vrachtbrief	Financiën	Achterzijde van BD#072, volgnr. 072.	22-03-1921
BD#075	074	Duplicaat- vrachtbrief	Financiën	Duplicaat-vrachtbrief van wagon 'Halle 23 266'.	22-03-1921
BD#076	075	Duplicaat- vrachtbrief	Financiën	Achterzijde van BD#075, volgnr. 074.	22-03-1921
BD#077	076	Duplicaat- vrachtbrief	Financiën	Duplicaat-vrachtbrief van wagon 'Sachsen 59 848'.	22-03-1921
BD#078	077	Duplicaat- vrachtbrief	Financiën	Achterzijde van BD#077, volgnr. 076.	22-03-1921
BD#079	078	Duplicaat- vrachtbrief	Financiën	Duplicaat-vrachtbrief van wagon 'Erfurt 19 997'.	30-03-1921
BD#080	079	Duplicaat- vrachtbrief	Financië	Achterzijde van BD#079, volgnr. 078.	30-03-1921
BD#081	080	Duplicaat- vrachtbrief	Financiën	Duplicaat-vrachtbrief van wagon 'Breslau 10 719'.	31-03-1921
BD#082	081	Duplicaat- vrachtbrief	Financiën	Achterzijde van BD#081, volgnr. 080.	31-03-1921
BD#083	093	Saldo accreditief	Financiën	Saldovastlegging in Duitse Mark bij openen van accreditief door E.L.F. Bolomey bij Mendelssohn & Co. ter betaling van rekening(en) Christoph & Unmack.	04-05-1921
BD#084	094	Confirmatie accreditief	Financiën	Bevestiging van openen accreditief door E.L.F. Bolomey bij Mendelssohn & Co. in Duitse Mark met krediet van Mark 307.742,-.	04-05-1921

Referentiecode	Volgnummer Stadsarchief Breda	Brontype	Onderzoeks-categorie	Inhoud	Datum (dd-mm-jjjj; X = onbekend)
BD#085	114	Rekening	Financiën	Montagerekening van Christoph & Unmack gericht aan E.L.F. Bolomey: totale kosten Mark 5.999,60. Vermelding namen Duitse monteurs en gewerkte data en uren.	12-08-1921
BD#086	113	Rekening	Financiën	Montagerekening van Christoph & Unmack met gelijke inhoud als BD#053, volgnr. 114, echter Nederlandstalig en kosten in gulden weergegeven.	12-08-1921
BD#087	108	Rekening	Financiën	Rekening van aannemer J. Rus aan E.L.F. Bolomey voor 'hulp bij montage enz.'. Gemetselde buitentrappen niet in eerdere begroting vermeld (zie BD#046, volgnr. 109), verwijzing houten trappen door Bolomey bezochte en vergelijkbare prefabwoning van de heer mr. C.J. de Lange in Heiloo.	25-07-1921
BD#088	097	Rekening	Financiën	Montagerekening van aannemer J. Rus behorend bij BD#087, volgnr. 108, verantwoording werkuren van arbeiders en loonkostenberekening. Corresponderende kwitantie betaling E.L.F. Bolomey, zie BD#094, volgnr. 112.	25-07-1921
BD#089	099	Rekening	Financiën (+ bouw)	Nota gericht aan aannemer J. Rus van de 'Eerste Bredasche Dekkleeden- en Tentenfabriek' voor de huur van drie kleden en 19 meter zeil voor de duur van 6 weken, ter hoogte van 45,- gulden.	20-05-1921
BD#090	105	Kwitantie	Financiën	Bevestiging van betaling door aannemer J. Rus aan de 'Eerste Bredasche Dekkleeden- en Tentenfabriek', zie nota BD#089, volgnr. 099.	02-06-1921
BD#091	103	Rekening + kwitantie	Financiën (+ bouw)	Nota van vrachtrijder C. van Raak voor aannemer J. Rus betreffende vrachttransporten in april en mei 1921, ter hoogte van 104,10 gulden. Kwitantiezegel bevestigd de betaling.	24-05-1921
BD#092	061	Kwitantie	Financiën	Betaling van E.L.F. Bolomey aan aannemer J. Rus van twee termijnen ter hoogte van 4.000,- gulden.	24-03-1921
BD#093	106	Kwitantie	Financiën	Betaling van E.L.F. Bolomey aan Rus ter hoogte van 2.250,- gulden.	14-07-1921

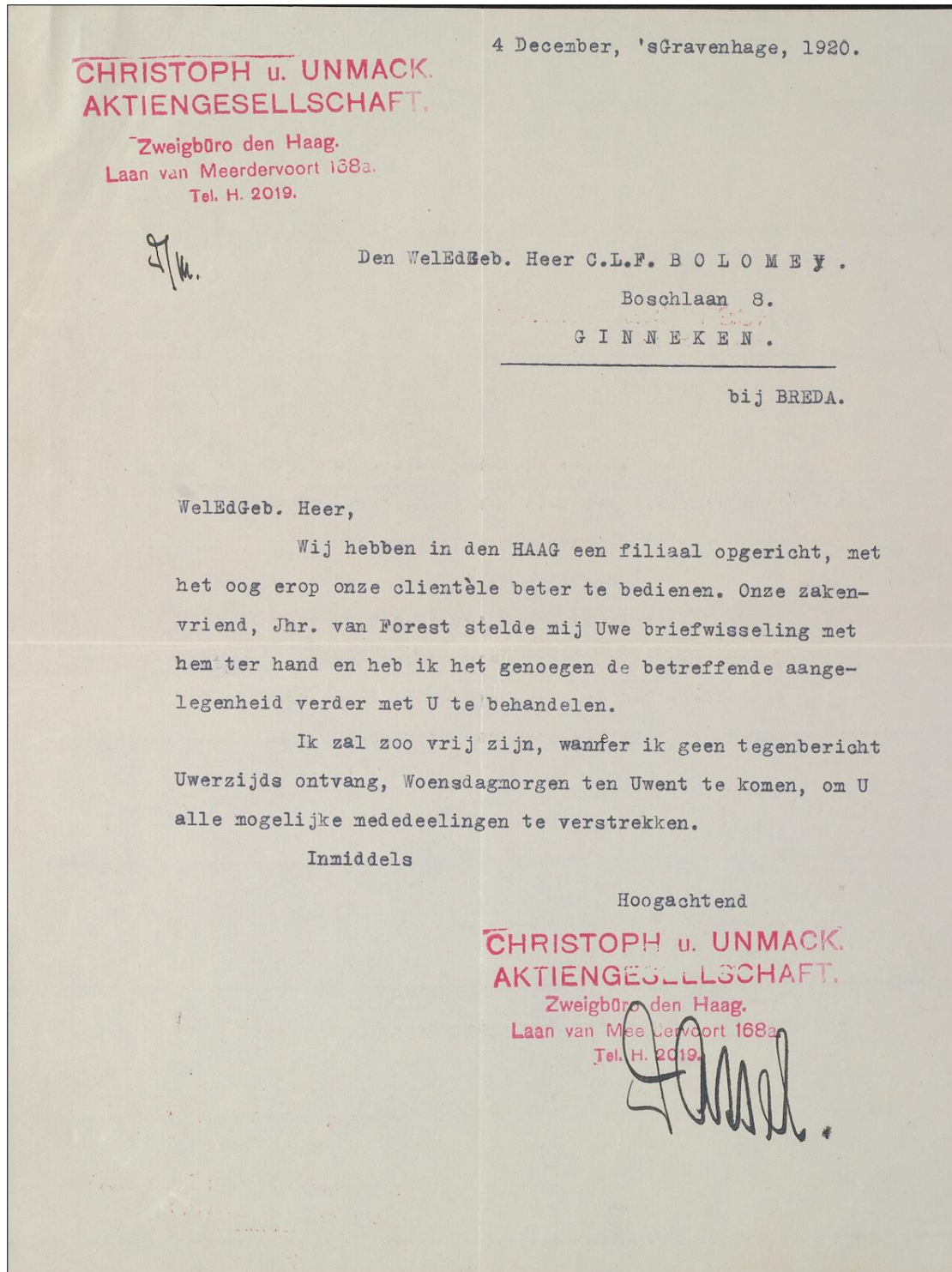
Referentiecode	Volgnummer Stadsarchief Breda	Brontype	Onderzoeks-categorie	Inhoud	Datum (dd-mm-jjjj; X = onbekend)
BD#094	112	Kwitantie	Financiën	Betaling van E.L.F. Bolomey aan aannemer J. Rus van resterende bedrag ter hoogte van 1.887,68 gulden.	07-08-1921
BD#095	116	Rekening	Financiën (+ bouw)	Rekening van Th. Jacobs & Zonen, voor aanleg elektrische installatie, ter hoogte van 670,95 gulden. Vermeld zijn alle aan data gekoppelde werkzaamheden plus gebruikte materialen. Kosten overgezet naar rekening BD#096, volgnr. 117, zie optelling daarop!	25-09-1921
BD#096	117	Rekening + kwitantie	Financiën (+bouw)	Rekening + kwitantie van Th. Jacobs & Zonen, voor aanleg waterleidingnet, -afvoer, plaatsen fornuis, sanitair en bad enz., ter hoogte van 2.389,98 gulden. Kwitantiezegel bevestigt betaling door E.L.F. Bolomey op 17-10-1921.	28-09-1921
BD#097	115	Kwitantie	Financiën (+ bouw)	Betaling van E.L.F. Bolomey aan Gemeentelijk Water- en Electriciteitsbedrijf Ginneken en Bavel ter hoogte van 122,60 gulden. Vermeld staat dat op 30-07-1921 de woning is aangesloten op elektrisch kabelnet.	XX-08-1921
BD#098	031	Rekening + kwitantie	Financiën (+ bouw)	Rekening + kwitantie van de heer A. Duimelaar, timmerman, ter hoogte van 54,90 gulden. Voor 'houte draaiwerk voor de lamp'. Betaling voldaan, maar geen kwitantiezegel.	XX-XX-XXXX
BD#099	100	Prijsopgaaf	Financiën (+ bouw)	Prijsopgaaf van B. Klune, Atelier voor Decoratieve Kunst te Breda, aan E.L.F. Bolomey voor binnen- en buitenbehandeling van hout woning ter hoogte van 3.500,- gulden.	20-05-1921
BD#100	101	Prijsopgaaf	Financiën (+ bouw)	Pagina 2 van BD#099, volgnr. 100.	20-05-1921
BD#101	107	Kwitantie	Financiën	Betaling E.L.F. Bolomey aan B. Klunne van eerste gedeelte aannemingsom schilderwerk van de woning ter hoogte van 3.000,- gulden.	23-07-1921
BD#102	119	Rekening	Financiën (+ bouw)	Rekening B. Klunne voor schilderwerk en maken van tekening van 'kroon met versiering' in de hal die vervolgens geschilderd is, ter hoogte van 519,65 gulden.	15-11-1921

Referentiecode	Volgnummer Stadsarchief Breda	Brontype	Onderzoeks-categorie	Inhoud	Datum (dd-mm-jjjj; X = onbekend)
BD#103	120	Kwitantie	Financiën	Betaling E.L.F. Bolomey aan B. Klunne rekening BD#102, volgnr. 119.	27-11-1921
BD#104	111	Rekening + kwitantie	Financiën (+ bouw)	Rekening + kwitantie van A.C. Zwang Azn., muziekhandel, ter hoogte van 254,47 ^{1/2} gulden. Geleverde diensten onbekend, zie inhoud rekening. Kwitantiezegel bevestigt betaling door E.L.F. Bolomey op 29-07-1921.	XX-07-1921
BD#105	118	Kwitantie	Financiën (+ bouw)	Betaling E.L.F. Bolomey aan Smits te Teteringen voor 'granieten blad en metselwerk', ter hoogte van 33,40 gulden.	22-10-1921
BD#106	092	Rekening	Financiën (+ bouw)	Rekening A. Bakkeren, Elektrische Grof-, Huis- en Kachelsmederij, te Ginneken voor het in april 1921 plaatsen 118 meter hekwerk rond de tuin ter waarde van 607,80 gulden.	01-05-1921
BD#107	098	Kwitantie	Financiën	Betaling E.L.F. Bolomey aan A. Bakkeren rekening BD#106, volgnr. 092.	17-05-1921
BD#108	122	Correspondentie	Tuinaanleg	Reactie van tuinarchitect de heer W.N. Lindeman op schrijven E.L.F. Bolomey van 14-09-1921. Gaat tuinplan tekenen, condities 10% van begrotingskosten met minimum van 100,- gulden. Daarbij inbegrepen één reis naar Ginneken. Wacht op akkoord Bolomey.	15-09-1921
BD#109	123	Correspondentie	Tuinaanleg	Naar aanleiding schrijven E.L.F. Bolomey bericht W.N. Lindeman 'zaterdag namiddag te ± 1 ^{1/4} ure' bij Bolomey te zullen zijn.	XX-XX-XXXX
BD#110	135	Tekening	Tuinaanleg	Ontwerptekening van de tuin voor E.L.F. Bolomey, 'W.N. Lindeman, Arnhem, fecit Oct. 1921', schaal 1:100, potloodtekening.	XX-10-1921
BD#111	124	Correspondentie	Tuinaanleg	Toezending door W.N. Lindeman aan E.L.F. Bolomey, 'eene lijst van het plantsoen dat in uw tuin gebruikt wordt'; een lijst met bomen- en plantensoorten, hoeveelheden en enkele hoogten van de exemplaren.	28-12-1921
BD#112	125	Correspondentie	Tuinaanleg	Pagina 2 van BD#111, volgnr. 124.	28-12-1921

Referentiecode	Volgnummer Stadsarchief Breda	Brontype	Onderzoeks- categorie	Inhoud	Datum (dd-mm-jjjj; X = onbekend)
BD#113	126	Correspondentie	Tuinaanleg	In brief W.N. Lindeman aan E.L.F. Bolomey benoemt Lindeman een vergissing bij verzenden van een nota. Eveneens stuurt hij een lijst van geleverd plantsoen mee en plaatst opmerking dat 75% van de kosten voortkomt door zeer zeldzame en moeilijk verkrijgbare plantensoorten.	08-05-1922
BD#114	131	Rekening	Tuinaanleg (+ financiën)	Voorlopige onkostenberekening tuin; een lijst met bomen- en plantensoorten, hoeveelheden en enkele hoogten van de exemplaren plus de kosten per soort. Totale kosten 1.272,- gulden. Voor transcriptie lijst, zie Bijlage 8. *Datering onbekend, echter zeer waarschijnlijk behorend bij brief van 08-05-1922 vanwege overeenkomsten berekening met toelichting erop in brief.	XX-XX-XXXX(*)
BD#115	130	Rekening	Tuinaanleg (+ financiën)	Pagina 2 van BD#114, volgnr. 131. *Datering onbekend, echter zeer waarschijnlijk behorend bij brief van 08-05-1922 vanwege overeenkomsten berekening met toelichting erop in brief.	XX-XX-XXXX(*)
BD#116	129	Rekening	Tuinaanleg (+ financiën)	Pagina 3 van BD#114, volgnr. 131. *Datering onbekend, echter zeer waarschijnlijk behorend bij brief van 08-05-1922 vanwege overeenkomsten berekening met toelichting erop in brief.	XX-XX-XXXX(*)
BD#117	132	Correspondentie	Tuinaanleg	W.N. Lindeman stuurt tekening aan E.L.F. Bolomey van tuinontwerp. Hij geeft aan in loop van zomer ter plaatse de namen van 'het plantsoen' aan te geven op de tekening.	16-05-1922
BD#118	136	Tekening	Tuinaanleg	Ontwerptekening van beplanting van de tuin voor E.L.F. Bolomey, 'W.N. Lindeman, Arnhem, fecit 1921/22', schaal 1:100, blauwdruk.	XX-XX-1922

Tabel A-2. Geraadpleegde archiefstukken Stadsarchief Breda, afkomstig uit het bouwdoosje uit het gemeentearchief.

Referentiecode	Bronverwijzing Stadsarchief Breda	Brontype	Onderzoeks- categorie	Inhoud	Datum (dd-mm-jjjj)
BD#119	Vergunningen_e n_tekeningen184 8-7_4768	Correspondentie	Bouwvergunning	E.L.F. Bolomey aan B&W gemeente Princenhage: verzoek tot goedkeuring van bouw villa, 'plantekeningen' van woning bijgevoegd. Toelichting uitvoering van woning. Benadrukt hoge kwaliteit houten woning t.o.v. stenen woning. Bolomey bevestigt bezoek aan Heiloo.	28-01-1921
BD#120	Vergunningen_e n_tekeningen184 8-7_4769	Correspondentie	Bouwvergunning	E.L.F. Bolomey aan B&W gemeente Princenhage: gaat in om verzoek gemeente om tweede stel 'plantekeningen' van woning. Bolomey geeft aan haast te hebben, wegens de levering van de woning door fabriek op 01-04-1921.	03-02-1921
BD#121	Vergunningen_e n_tekeningen184 8-7_4770	Bouwvergunning	Bouwvergunning	Verlening van vergunning voor bouw van 'eene houten villa' volgens aangeleverde bouwplannen. Aanvraag vergunning E.L.F. Bolomey gedaan op 20-01-1921.	03-02-1921

Bron: BD#017.

Christoph & Unmack Aktiengesellschaft

NIESKY, O.-Lausitz

Ständige Lieferanten
Allenhöchsten - höchsten Personen
staatlicher, kommunaler Behörden
+ der Vereine vom roten Kreuz +
und aller Armeen Europas

Fabriken in:
NIESKY O.-Lausitz
BUNZENDORF, Oest.-Ung.
LONDON England
KOPENHAGEN Dänemark

1885
EHRLENPREIS
HIERER MAJESTÄT
DES KAISERS
VON DEUTSCHLAND
DES 2000. Jahrs
Staat's Medaille
des
K. Preuss. Kriegs
Ministeriums

Aelteste und grösste Spezial-Fabrik
zerlegbarer, transportabler Baracken, Pavillons und Häuser für alle Zwecke

— SYSTEM DÖCKER —
— SYSTEM CHRISTOPH & UNMACK —

1908
EHRLENPREIS
HIERER MAJESTÄT
DES KAISERS
MARIA FEODOROWNA
RUSSISCHER
K. Säch. Staatsmedaille
Hygiene-Ausstellung
DRESDEN
1911

Abt.: Block-bau

Bei Antwort gefl. anzugeben

Dikt.: Masch. G.

Telegramme: DÖCKERBAU NIESKY
Fernsprecher: Nr. 7 u. 8
Codes: A.B.C. 5th Edition - Carlowitz & Co.

Kosten-Anschlag

und

Baubeschreibung

auf Lieferung eines nordischen Blockhauses

für Herrn C.L.F. Bolomey - Ginneken b. Breda

von

Christoph & Unmack, Aktiengesellschaft, Niesky O/L.

Dem nachstehenden Kostenangebot sind die Projektzeichnungen 1864-1870 zugrundegelegt. Für den Umfang unserer Leistungen sowie für alle Konstruktionseinzelheiten gilt das folgende:

Fundament: Die Ausführung der Fundamente, der massiven Kellermauern, etwaiger massiver Kellerdecken, der Schornsteine sowie aller sonstigen Erd- und Maurerarbeiten ist in unserem Angebot nicht mit enthalten.

Dagegen werden unsererseits für das Kellergeschoss mitgeliefert:

- 4 Kellerfenster 0,80 x 1,00 mtr., 1 Kellertreppe, Deckenschalung,
- 2 einfache Keller-Innentüren mit Quer- und Strebeleisten, 0,70 x 1,80 und 1,00 x 1,80 mtr.
- 1 Keller-Aussentür mit Blendrahmen, oberer Glasfüllung, ca. 0,80 x 1,80 mtr.

Ebenso werden die Pläne für die Ausführung des Kellergeschosses sowie für die Einholung der Baugenehmigung unsererseits ohne besondere Berechnung zur Verfügung gestellt.

Bron: BD#040.

Ausführung des Blockhauses: Auf den bauseitig herzustellen massiven Unterbau werden die Schwellen von 13/14 cm starken fichtenen Kanthölzern verlegt. Dieselben werden an der Unterseite durch eine Schicht Isolierpappe gegen Grundfeuchtigkeit geschützt.

Der Fussboden des Erdgeschosses wird doppelartig auf hölzernen Unterlagen ausgeführt, und zwar besteht derselbe für Flur, Küche und Veranda aus einem rau besäumten etwa 24 mm starken oberen Blindboden und einem 18-20 mm starken Zwischenboden zwischen den einzelnen Lagern. Für die übrigen Räume besteht der obere Fussboden aus etwa 24 mm starken gehobelten und gespundeten Fichten- oder Kiefern Brettern, während der Zwischenboden zwischen den Lagern ebenfalls aus 18-20 mm starken rau besäumten Brettern oder Schwarten besteht. Zur Abdeckung sämtlicher Zwischenböden zwischen den Lagern wird eine Schicht Isolierpappe mitgeliefert, die der besseren Wärmehaltung wegen bauseitig mit einer Schüttung von geglühtem Sand, Schlacke oder Lehm versehen werden kann. (Parkettböden für Flur, Halle und Veranda sind am Schluss des Angebotes besonders aufgeführt).

Der Aufbau der Wände geschieht in nordischer Blockbauweise aus 70 mm starken fichtenen Halbhölzern, die durch Spund, Dübelung und Überschneidung miteinander verbunden werden. Die lichte Höhe des Erdgeschosses beträgt 3,00 mtr.

Besondere Wandverkleidungen erhalten folgende Räume:

- 1.) das Herrenzimmer erhält vom Fussboden bis zur Decke eine glatte Verschalung von etwa 16 mm starken gehobelten und gespundeten Brettern, die als Unterlage für die bauseitig auszuführende Wandbespannung dienen soll. Breite Fuss- und Deckenabschlussleisten sowie schmale Aufteilungsleisten für den Stoff werden unsererseits mitgeliefert.
- 2.) die Halle erhält im Erdgeschoss eine gleiche Bekleidung wie das Herrenzimmer, die ebenfalls als Unterlage für die Stoffbespannung dienen soll.

3.) das Speisezimmer erhält eine etwa 1,80 m hohe Füllungspaneel mit abschliessendem Bordbrett, darüber glatte Verschalung von 16 mm starken gehobelten und gespundeten Brettern als Unterlage für eine Stoffbespannung.

Die Decken über dem Erdgeschoss werden als Holzbalkendecken ausgeführt; sie erhalten an der Unterseite eine Untertäfelung von gespundeten Fesebrettern, eine Zwischenstakung von rauh besäumten Brettern oder Schwarten und 24 mm starken gehobelten und gespundeten Fussboden für das Obergeschoss. Zur Behinderung der Schallübertragung ist angenommen, daß auf den Zwischenboden bauseitig eine Schüttung von Sand, Schlacken oder Lehm aufgebracht wird. Für das Herrenzimmer, für die Halle und für das Speisezimmer werden vorgeblendete Balkenbretter mitgeliefert.

Die Wände des Obergeschosses werden in gleicher Weise wie diejenigen des Erdgeschosses aus 70 mm starken gehobelten und gespundeten Halbhölzern gefertigt. ^(An drei Haupt-schlüsfeinungen erhalten 16 mm Wandverschönerung) Im Obergeschoss bildet das Dach im Verein mit der Kahlbalkenlage die Decke; letztere erhält eine Untertäfelung von gespundeten Fesebrettern und ebenfalls eine Ausstakung mit rauh besäumten Brettern oder Schwarten (in den Dachschrägen evtl. Gipsdielen). Die lichte Höhe des Obergeschosses beträgt 2,75 mtr. Für den oberen Dachboden wird ein rauh gespundeter etwa 20 mm starker Fussboden mitgeliefert.

Die Dachkonstruktion wird handwerksmäßig verzimmert und für eine Pfannendeckung vom First zur Traufe verschalt und verlattet. Die Pfannendeckung selbst wird bauseitig ausgeführt.

Alle Überstände werden in gehobelter Arbeit ausgeführt bezw. unterschalt. Ort- und Traufbretter, Giebelverzierungen, Brüstungen und sonstige Architekturteile gelangen zeichnungsgemäß zur Ablieferung.

Für die bauseitig herzustellenden massiven Schornsteine werden die nötigen Auswechslungen in Decke und Dach vorgesehen.

Die Treppe in der Halle wird aus bestem Kiefernholz gefertigt und ebenso wie der obere Umgang mit profiliertem Hand- und -Abschlussgeländer-

Abschlussgeländer versehen. Für den oberen Dachboden wird eine einfache Treppe, die unterseitig und seitlich verschalt wird, mitgeliefert. Dieselbe erhält an den Wänden ebenfalls einen einfachen Handlauf und auf dem Boden ein einfaches Schutzgeländer.

Die Fenster werden aus bestem Kiefernholz als einfache Fenster hergestellt, mit Fitschen und Basküls beschlagen und mit 4/4 weissem Glase verglast; sie erhalten nach Maßgabe der Zeichnung derbe Läden zum seitlichen Schieben bzw. Klappläden. Die Höhe bis zum Fensterbrett beträgt 0,70 mtr.

Die Türen werden ebenfalls aus bestem Stammkiefernholz hergestellt und mit Aufsatzbändern, prima Einsteckschloss und Drückergarnitur beschlagen. Zwischen Anrichte und Küche wird ein Durchgabefenster für Speisen in Grösse von 0,70 x 1,00 mtr. vorgesehen.

Wandschränke und sonstige Einbauten werden gemäß Entwurf in fix und fertiger Ausführung hergestellt und mit Hakenleisten sowie Einlegeböden ausgestattet. Im Speisezimmer wie in den beiden Schlafzimmern werden an der Vorderfront die nötigen Bankbretter unter den Fenstern mitgeliefert. Für die Küche wird ein einfacher Anrichtetisch mit unteren Schiebetüren und oberer Öffnung für den Spülkasten mitgeliefert.

Zusammengefasst erstrecken sich demnach unsere Leistungen auf alle Arbeiten und Lieferungen des Zimmermanns, des Tischlers, des Schlossers und des Glasers.

Baukosten: Unter diesen Voraussetzungen stellen sich die Baukosten für Projekt 1864-1870 auf

₤ 300 000.-

in Worten: Dreihunderttausend Mark.

Zuschläge:

- 1.) Die Mitlieferung von ca. 46,80 qm 20 mm starken eichenen Parkettstäben, Fischgratmuster, für Flur, Halle und Veranda im Erdgeschoss bedingt einen Preiszuschlag von ₤ 128.20 pro qm = ₤ 6 050.-
- 2.) Die Mitlieferung eines zweiflügeligen Gartentores nach Zeichnung Nr. 1881, ca. 1,75 m hoch und ca. 3,00 m breit mit Bänderbeschlag und Einsteckschloss, jedoch

-ohne-

ohne Anstrich, bedingt einen Preiszuschlag von fl. 1 600.-

(Dasselbe Tür ohne Mitlieferung der Pfosten kostet
fl. 1400.-)

(Dasselbe Tor in einer Ausführung nach beigegebener
Handskizze des Herrn Jhr. H. van Foreest kostet
fl. 1300.-)

Vorstehende Preise gelten netto Kasse und sollen laut Vereinbarung durch Accreditiv beim Bankhause Mendelssohn & Co., Amsterdam, Kloveniersburgwal 113, sichergestellt werden. Die Ausschüttung des Betrages erfolgt bei Absendung der Bauteile gegen Einlieferung der Duplikatfrachtbriefe. Die Ausführungsgenehmigung wird unsererseits eingeholt, jedoch ist die fünfprozentige Ausführabgabe an das Reich ebenso wie die damit verbundenen Spesen vom Käufer zu übernehmen.

Die Lieferung des Hauses soll bis zum 1. April 1921 ab Werk erfolgen.

Nicht zu unseren Leistungen gehören Fracht und Abfuhrkosten, Erd- und Maurerarbeiten, Klempnerarbeiten, der Anstrich, alle Installationen, die Dachdeckung mit Pfannen und die Montage auf der Baustelle. Für die Aufstellung entsenden wir jedoch die nötigen Fachmonteure, denen bauseitig die nötigen Hilfskräfte beizugeben wären.

Für die Entsendung der Monteure gilt das folgende:

- 1.) Käufer stellt ohne besondere Berechnung Unterkunft und Verpflegung zur Verfügung,
- 2.) zahlt Käufer:
für jeden achtstündigen Arbeitstag und Sonntag fl. 35.- + fl. 7.-
" " Reisetag und jede Reisenacht je fl. 45.-
" jede Überstunde fl. 1.-
sowie die Fahrtkosten für die Hin- und Rückreise 3. Klasse einschließl. Gepäcksbesen und evtl. Schnellzugzuschläge, bis zur holländischen Grenze in deutscher Reichsmark, von dort bis zum Aufstellungsort in fl.

Für die Ausführung kommen nur bestens gepflegte und getrocknete Hölzer zur Verwendung. Die Fabrikation wird in unserem

-Nieskyer-

Nieskyer Werk durch geübte Facharbeiter durchgeführt, woselbst auch vor dem Versand eine probeweise Aufstellung vorgenommen wird, sodaß der eigentlichen Aufbau auf der Baustelle nur verhältnismässig geringe Zeit in Anspruch nehmen würde.

Niesky O/L., den 26. Januar 1921.

CHRISTOPH & UNMACK
AKTIENGESELLSCHAFT

Handwritten signature: J. Christoph

hierzu: Projektzeichnungen 1864/70.

Bevracht op *Prusa*
via *Sollers-Tympe*

INTERNATIONALER EISENBAHNTRANSPORT.

FRACHTBRIEF.

Wagen Nr. (9) *21258 Halle* Ladegewicht *15 t*

Die Frachtkarte (10) *Prusa*

Sie empfangen die nachstehend verzeichneten Güter auf Grund der in dem internationalen Übereinkommen über den Eisenbahnfrachtverkehr, sowie in den Reglementen und Tarifen der betreffenden Bahnen beziehungsweise Verkehrsverhältnissen enthaltenen Festsetzungen, welche für diese Sendung in Anwendung kommen.

(1) Name und Adresse des Empfängers (Stadt, Station, Simle und Hausnummer, Land). Bei Sendungen nach Frankreich oder Italien ist anzugeben, ob sie auf den Bahnhof oder ins Haus zu liefern sind.

VERSANDBAHN: *Deutsche Reichs-eisenbahn*

EMPFANGEBAHN: *Holl. Staatsbahn*

EMPFANGESTATION: *Breda*

ZEICHEN und NUMMER	AN-ZAHLEIT der Verpackung	INHALT	Wirkliches Bruttogewicht Kilogramm	ANGABEN zum Nachschub zu nichten Gewicht Kilogramm	ERKLÄRUNG des Versenders (1) (2) (3) (4) (5) (6) (7) (8) (9) (10) (11) (12) (13) (14) (15) (16) (17) (18) (19) (20) (21) (22) (23) (24) (25) (26) (27) (28) (29) (30) (31) (32) (33) (34) (35) (36) (37) (38) (39) (40) (41) (42) (43) (44) (45) (46) (47) (48) (49) (50) (51) (52) (53) (54) (55) (56) (57) (58) (59) (60) (61) (62) (63) (64) (65) (66) (67) (68) (69) (70) (71) (72) (73) (74) (75) (76) (77) (78) (79) (80) (81) (82) (83) (84) (85) (86) (87) (88) (89) (90) (91) (92) (93) (94) (95) (96) (97) (98) (99) (100)	ANGABE DER ANZUWENDENDEN TARIFE und ROSTENVOVSCHRIFT
<i>Halle 21 258</i>	<i>1</i>	<i>Wagen</i>	<i>1350 Einselle, 14 Götter - Zylinderblock handbale von aus mittel europäischen Holz</i>	<i>1350</i>	<i>1350</i>	<i>Frankenb. - Rostene Löhne</i> <i>Thüring. - Sächsig. Gleisbau-Gesell.</i>

Zur Kaufübertragung

Reichs-Ausfuhr-Behnehm

24 3 757

50 MARCH

HERTOGENBOSCH

Frankaturvermerk des Absenders

Franko-Güterhaus Gorne

Christoph & Unmack

AKTIENGESELLSCHAFT

NIESKY, OB-LAUSITZ

1. APR. 21

BREDA

Bron: BD#052.

77

FRANKIERT.	NOTE.	FRACHT-SATZ für 100 Kilogr.	ZU ERHEEVEN.	FRANKIERT.	NOTE.	FRACHT-SATZ für 100 Kilogr.	ZU ERHEEVEN.	ÜBERGANGS-STEMPEL UND VERMERK über Zuschlagfristen.
	Nachnahme Barvoorschot nach Einzug	9			Overtrag			
	Provision	1670 40			Fracht bis			
	Fracht bis	6 50 Ru	1669		Frachtschlag für Interessendeklaration			
		1676 90						
	Frachtschlag für Interessendeklaration							
	Fracht bis							
	Frachtschlag für Interessendeklaration							
	Overtrag		1070					
			156 50					
			123 50					
			30 00					
			302 20					

HOLLANDSCHE IJZEREN SPOORWEG-MAATSCHAPPIJ.
NOTA van ONKOSTEN.
 bedoeld in § 1, 4de lid, van artikel 53 van het Algemeen Reglement voor het Vervoer op de Spoorwegen.

Behoorende bij (No.) wagens (No.)
 vrachtbrief (geleidebrief No.)
 (post No.)

a. Betalingen aan den lande: 1146 50
 Invoerrecht (paspoort N°.)
 Accijs (kwitantie N°.)
 Belasting of casualloos voor gouden en zilveren werken (kwitantie N°.) 3 3
 Forsaalregel
 Zegel rekent om fiat
 Kosten voor buitengewoon toezicht
 " " bepaling van aard of hoeveelheid van goederen
 " " bewaking
 " " verzekering
 A. Loos voor de aanslagte tot ins. uit- of doover of tot entreposering, provisie voor voorgesloten rechten, enz. 1 40

Totaal 1150 20

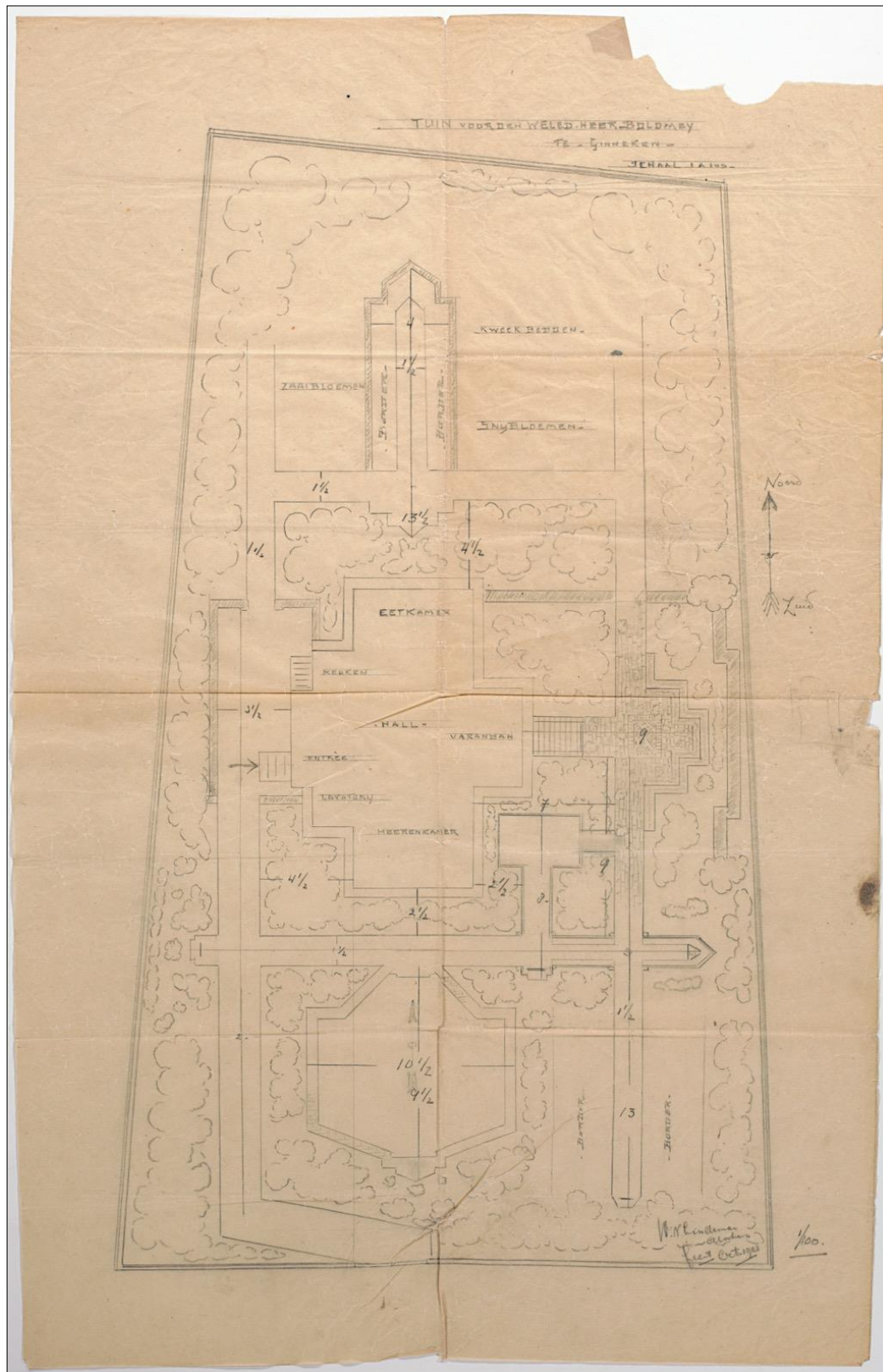
Alsdan opgemaakt te
 den De

Model No. 2283.

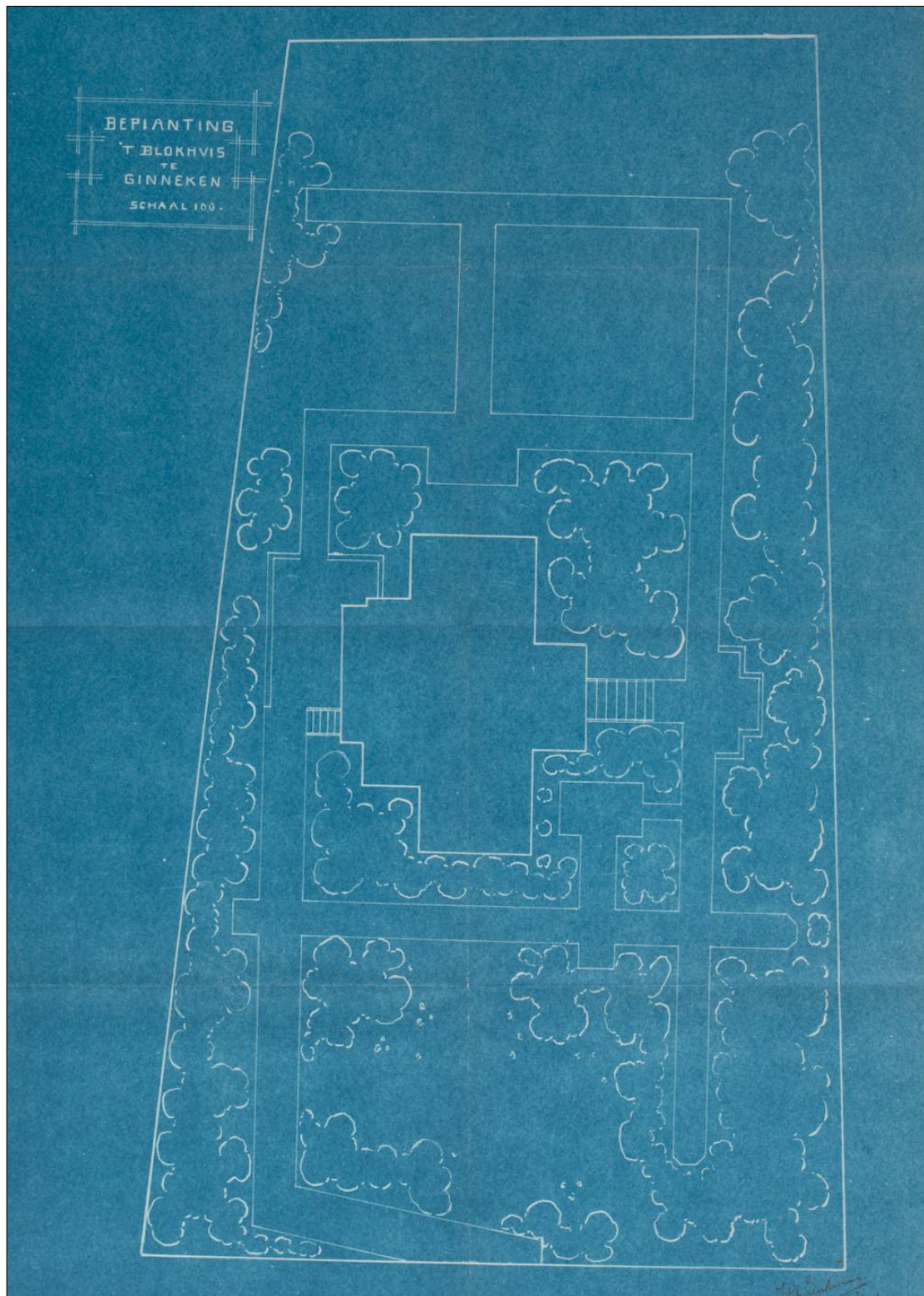
1676 90
 1146 50
 112 32

1146
 1676 90
 207 90

Bron: BD#053.

Bron: BD#110.

Bron: BD#118.

Aantal	Plantensoort (... = naam niet leesbaar)	Hoogte van soort (cm)	Totaalprijs per soort (gulden)	Nederlandse naam
5	<i>Abies nobilis glauca</i>	250-300	40,00	Edelspar
3	<i>Cedrus atlantica glauca</i>	140-180	6,00	Atlasceder
10	<i>Juniperus sabina</i>	200 (?)	40,00	Jeneverbes
5	<i>Picea breweriana</i>	80-100	12,50	Brewers treurspar
3	<i>Picea omorica</i>	200-250	15,00	Servische spar
3	<i>Picea orientalis aur. spic.</i>	300-350	30,00	Kaukasische spar
3	<i>Tsuga canadensis albospica</i>	100-120	7,50	Canadese hemlockspar
3	<i>Tsuga canadensis pendula</i>	-	7,50	Hemlockspar
1	<i>Pinus armandi</i>	300-350	12,50	Chinese pijnboom
3	<i>Arbutus unedo</i> (kluit)	-	4,50	Aardbeiboom
3	<i>Berberis concinna</i>	-	3,00	Zuurbes
3	<i>Berberis actinacantha</i>	-	3,00	Zuurbes
3	<i>Berberis dictiophylla</i>	-	4,50	Zuurbes
3	<i>Berberis julianae</i>	-	3,00	Zuurbes
10	<i>Berberis subcauliata</i>	-	7,50	Zuurbes
10	<i>Berberis thunbergi</i>	-	6,00	Japane berberis
5	<i>Berberis vulg. atropurp.</i>	-	2,00	Zuurbes
3	<i>Berberis wilsonae</i>	-	3,00	Zuurbes
15	<i>Buddleja variabilis</i>	-	7,50	Vlinderstruik
10	<i>Calycarpa giraldiana</i>	-	10,00	Schoonvrucht
300	Calluna soorten (<i>Erica</i>)	-	45,00	Zomerheide, winterheide
3	<i>Calycanthus glauca</i>	-	1,50	Specerijstruik
10	<i>Caragana ambigua</i>	-	6,00	Erwtenstruik
10	<i>Ceanothus gloire de versailles</i>	-	7,50	Amerikaanse sering
5	<i>Cephalanthus occidentalis</i>	-	5,00	Kogelbloem
5	<i>Cercidiphyllum japonicum</i>	-	5,00	Katsuraboom

Aantal	Plantensoort (... = naam niet leesbaar)	Hoogte van soort (cm)	Totaalprijs per soort (gulden)	Nederlandse naam
3	<i>Chionanthus virginica</i>	-	1,50	Sneeuwvlokkenboom
5	<i>Citrus trifoliata</i>	-	4,00	Wilde citroen
5	<i>Cladrastris lutea</i>	-	5,00	Geelhout
3	<i>Clerodendron bungei</i>	-	1,50	Kansenboom
3	<i>Clethra acuminata</i>	-	1,50	Schijnels
10	Colutea soorten	-	6,00	Blazenstruik
3	<i>Corokia cotoneaster</i>	-	4,50	Zigzagstruik
3	<i>Stranvaesia davidiana</i>	-	3,00	Glansmispel
1	<i>Syringa reflexa</i>	-	1,00	Sering
3	<i>Corylopsis spicata</i>	-	3,00	Schijnhazelaar
3	<i>Corylus avellana aurea</i>	-	1,50	Goudhazelaar
5	<i>Cotoneaster bullata</i>	-	1,50	Dwergmispel
5	<i>Cotoneaster applanata</i>	-	2,50	Dwergmispel
10	<i>Crataegus pyracantha lalandi</i>	-	10,00	Vuurdoorn
3	<i>Cydonia afro coccinea</i>	-	1,50	Kweeper
3	<i>Cydonia lagenaria var. wilsoni</i>	-	1,50	Kweeper
10	<i>Laburnum watereri</i>	-	10,00	Gouden regen
3	<i>Decaisnea fargesii</i>	200-250	6,00	Augurkenstruik
3	<i>Desmodium penduliflorum</i>	-	1,50	Lespedeza
3	<i>Eleagnus simoni</i>	-	1,50	Olijfwilg
3	<i>Eleagnus macrophylla</i>	-	1,50	Olijfwilg
3	<i>Escallonia macrantha</i>	-	3,00	Escallonia
3	<i>Exochorda alberti macrantha</i>	-	4,50	Parelstruik
3	<i>Fagus cunninghami</i>	-	3,00	Schijnbeuk
3	<i>Fothergilla monticola</i>	-	3,00	Lampepoetsersstruik
25	Genista soorten	-	10,00	Heidebrem
3	<i>Halesia tetraptera</i>	-	1,50	Sneeuwkllokjesboom
1	<i>Hamamelis japonica</i>	-	1,50	Japanse toverhazelaar
10	<i>Hippophae salicifolia</i>	-	3,00	Duindoorn
20	<i>Hypericum moserianum</i>	-	6,00	Hertshooi

Aantal	Plantensoort (... = naam niet leesbaar)	Hoogte van soort (cm)	Totaalprijs per soort (gulden)	Nederlandse naam
3	Indigofera decora alba	-	3,00	Witte indigostruik
3	Ligustrum ibota	-	1,50	Liguster
3	Ligustrum delavayanum	-	1,50	Liguster
3	Lonicera nitida	-	1,50	Chinese kamperfoelie
3	Neillia longiracemosa	-	1,50	Trosspirea
3	Olearia haastii	-	1,50	Boomaster
3	Parrottia persica	-	1,50	Perzisch ijzerhout
15	Pernettya soorten	-	7,50	Parelbes
1	Ptelia trifoliata	-	1,00	Lederstruik
200	Pachysandra terminalis	-	40,00	Dikkemanskruid
3	Rhus typhina laciniata	-	1,50	Fluweelboom
3	Rubus fruticosus ...	-	1,50	Gewone braam
25	Tamarix soorten	-	5,00	Tamarisk
3	Viburnum hessei	-	3,00	Sneeuwbal
3	Viburnum wrightii	-	3,00	Sneeuwbal
5	Viburnum carlesii	-	3,00	Sneeuwbal
10	Yucca filamentosa	-	5,00	Palmlelie
1	Syringa louis späth	-	1,00	Sering
1	Philadelphus cor. ...	-	0,50	Boerenjasmijn
1	Ilex goudbont	-	4,00	Goudbonte hulst
3	Deutzia soorten	-	1,00	Bruidsbloem
1	Hydrangea alba cordata	-	1,00	Hortensia
50	Taxus baccata	60-80	25,00	Taxus, venijnboom
5	Rhododendron praecox	-	2,50	Rhododendron
3	Rhododendron smirnowi	-	3,00	Rhododendron
3	Rhododendron decorum	-	3,00	Rhododendron
1	Perzik montagne	-	1,00	Perzik
10	Aalbes Holl. roode	-	4,00	Aalbes (rood)
10	Aalbes Holl. witte	-		Aalbes (wit)
20	Frambozen	-	2,00	Framboos

Aantal	Plantensoort (... = naam niet leesbaar)	Hoogte van soort (cm)	Totaalprijs per soort (gulden)	Nederlandse naam
1	Morel	-	1,00	Zure kers
1	Beurré diel	-	1,00	Meloenpeer
1	Bonne louise	-	1,00	Louise Bonne d'Avrances (peer)
1	Landsberger renette	-	1,00	Appel
1	Cox oranje	-	1,00	Appel
1	Witte calville	-	1,00	Witte winter calville (appel)
Voor inboeting besteld (± inkoopprijs)			51,00	n.v.t.
353	Euonymus radicans ...	-	110,00	Kardinaalsmuts
3	Picea pungens glauca pendula	-	15,00	Blauwspar
9	Taxus baccata var.	-	9,00	Taxus, venijnboom
Totaalprijs bomen en planten (gulden) ▶			722,00	

Bronnen: BD#114-BD#116; 'An online flora of all,'. Website World Flora Online.

Christoph & Unmack Aktiengesellschaft
Niesky O.L.

Fabriken: Niesky, Tschernhausen, Kopenhagen Berlin W.9, München, Hamburg, Essen-Bredene
Oo. Leusitz, bez. Friedland Botm., Danemark, Linkstr. 38, Jnn. Wienstr. 30, Stadthausstr. 3, Brachtstr. 50.

Niesky, O.L., den 5. April 1921.

Herrn
G. L. F. Bolomey,
Ginncken (Holland)

Aelteste und grösste Spezialfabrik für zerlegbare Baracken Holzhäuser (System Doeker) Blockhäuser und Hallenbauten

Telegramm-Adresse: Doekerbau Fernsprecher N° 7 u. 8 Codes A. B. C. S. P. Edition. Carlowitz Code.

Abt. **Block-bau**

Dikt. **A. Masch. G.** In der Anlage gestatten wir uns Ihnen Abrechnung über

das zum Versand gebrachte Blockhaus zu unterbreiten. Die Rechnung für die Blockhauslieferung schliesst ab mit	M 306 896.-
die Rechnung für verauslagte Frachten und Ausfuhr-abgaben mit	M 26 508.30
sodaß unsere Gesamt-Forderung beträgt	M 333 404.30
Von vorstehender Summe werden durch das zu unseren Gunsten bei unserem Bankhause Mendelssohn & Co., Amsterdam eröffnete Accreditiv gedeckt	M 307 350.-
sodaß ein Restbetrag für uns verbleibt von	M 26 054.30

Wir haben Ihr Konto mit diesem Betrage belastet und wären Ihnen für baldgefl. Überweisung desselben, ebenfalls an unser Bankhaus Mendelssohn & Co., Amsterdam, Kloveniersburgwal 113, sehr verbunden.

Über die Entsendung der Monteure für den Aufbau warten

-wir-

Bron: BD#067.

Christoph & Unmack Aktiengesellschaft
10

wir Ihre telegrafische Nachricht ab.

Stets gern für Sie beschäftigt, empfehlen wir uns Ihnen

hochachtungsvoll

CHRISTOPH & UNMACK
AKTIENGESellschaft

[Handwritten signature]
ppu thel

enbei: 2 Rechnungen.

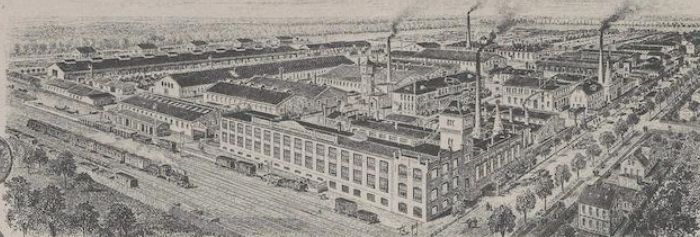
Bron: BD#068.

Christoph & Unmack Aktiengesellschaft

Telegramme: DOEKKERBAU NIESKY
 Fernsprecher Nr. 7 u. 8
 Codes: A.B.C. 5te Edition-Carlowitz & Co

Ständige Lieferanten
 Allerhöchster, höchster Personen
 staatlicher, kommunaler Behörden
 + der Vereine vom roten Kreuz +
 und aller Armeen Europa's

Fabriken in:
 NIESKY O.L. Deutschland
 BUNZENDORF, Oest.-Ung.
 LONDON England
 KOPENHAGEN, Dänemark

Aelteste und grösste Spezial-Fabrik
 zerlegbarer, transportabler Baracken, Pavillons und Häuser für alle Zwecke

SYSTEM DÖCKER
 SYSTEM CHRISTOPH & UNMACK

Ha/Ne.

Postscheck-Konto: BRESLAU Nr. 2990

Bank-Konto:
 MENDELSSOHN & CO, BERLIN

Niesky O.L. 4. April 1921.
 Station der Kohlfurter Falkenberger Bahn

RECHNUNG

Fol. 97 B.A.

Kom. 1700.

für

Herrn C.L.F. Bolomey,

Ginneken b/Breda.

Wir lieferten Ihnen auf Grund Ihrer		
Bestellung :		
1 nord. Blockhaus nach Plan 1864/70		
enthaltend im Erdgeschoss :		
Veranda, Halle, 2 Zimmer, Flur, Küche,		
Gerichte und Klosett, im Obergeschoss:		
2 Schlafzimmer und 2 Kammern frei Waggon		
Niesky ausschliesslich Fracht und Abfuhr-		
kosten, Ausfuhrabgaben, Fundamentierung,		
Klempnerarbeiten, Inneneinrichtung, In-		
stallation, Anstrich und Montage		
zum Gesamtpreise von		fl. 300 000,00 ✓
Für Mitlieferung von Parkettfussboden		
für Veranda, Halle und unterem Flur		
46,75 qm	à fl. 128,20	5 596,00 ✓
1 zweiflügliges Einfahrtstor		1 300,00 ✓
Summe Mark:		<u>306 896,00</u>

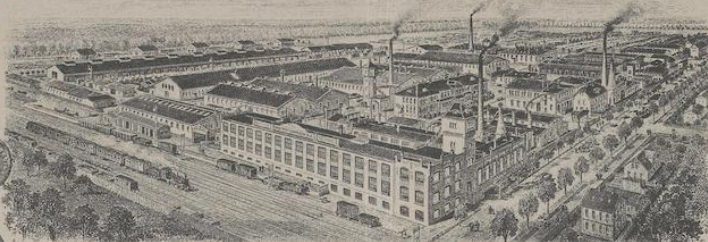
Bron: BD#069.

Christoph & Unmack Aktiengesellschaft

Telegramme: DÖEKKERBAU NIESKY
Fernsprecher Nr. 7 u. 8
Codes: A.B.C. 5te Edition-Carlowitz & Co

Ständige Lieferanten
Allerhöchster, höchster Personen
staatlicher u. kommunaler Behörden
+ der Vereine vom roten Kreuz +
und aller Armeen Europas

Fabriken in:
NIESKY Q. L. Deutschland
BUNZENDORF, Oest.-Ung.
LONDON England
KOPENHAGEN Dänemark

Aelteste und grösste Spezial-Fabrik
zerlegbarer, transportabler Baracken, Pavillons und Häuser für alle Zwecke

SYSTEM DÖCKER-
SYSTEM CHRISTOPH & UNMACK-

Ha./Ne.

Postscheck-Konto: **BRESLAU** N:2990

Bank-Konto:
MEDELSSOHN & CO, BERLIN

Niesky Q.L. 4. April 1921.
Station der Kohlfurt, Falkenberger Bahn

RECHNUNG

Fol. 97 B.A.

Kom. 1700.

für Herrn C.L.F. Bolomey,

Ginneken b/Breda.

Verlegte Fracht für Waggon:			
Halle 21258	ℳ 2 679,90		
" 23266	ℳ 2 930,30		
Sachsen 59848	ℳ 2 930,30		
Erfurt 19997	ℳ 1 420,00		
Breslau 10719	ℳ 1 203,00	ℳ 11 163,50	
von Niesky- holländische Grenze (Gildenshaus)			
5 % Ausfuhrabgaben auf ℳ 306896,00=		ℳ 15 344,80	
		Summe Mark:	<u>26 508,30</u>

Bron: BD#070.

3

Christoph & Unmack Aktiengesellschaft

Telegramme: DOEKERBAU NIESKY
Fernsprecher Nr. 7 u. 8
Codes: A.B.C. 5th Edition-Carlowitz & Co

Ständige Lieferanten
Allerhöchster-höchster Personen
staatlicher, kommunaler Behörden
+ der Vereine vom roten Kreuz +
und aller Armeen Europas

1885
EHRENPREIS
WERTMEISTER
DER KAISERIN
VON OESTERREICH
Frs. 5000 u. Gold Modelle
Staats-Medaille
des
Kgl. Preuss. Kriegs-
Ministeriums

1908
EHRENPREIS
IHRER MAJESTÄT
DER KAISERIN
Maria Theresia
Rubel 3000
Kgl. Sachs. Staatsmedaille
Ludwig Meißner
DRESDEN
1911

Aelteste und grösste Spezial-Fabrik
zerlegbarer, transportabler Baracken, Pavillons und Häuser für alle Zwecke

SYSTEM DÖCKER
SYSTEM CHRISTOPH & UNMACK

Fabriken in:
NIESKY, O.-L. Deutschland
BUNZENDORF, Oest.-Ung.
LONDON, England
KOPENHAGEN, Dänemark

Postscheck-Konto: BRESLAU №2990
Bank-Konto:
MENDELSSOHN & CO, BERLIN

Niesky, O.L. 12. August 19 21
Station der Kohlfurt Falkenberger Bahn

RECHNUNG

Fol. *18. B. A.*

für Herrn C.L.F. Bolomey,

G i n n e k e n b. Breda (Holland)

	Betrifft: Montage Blockhaus Kom. 165.,					
	ausgeführt durch die Monteure Wenke und					
	Herrmann, vom 6.4. bis 12.6.21 und durch					
	den Monteur Bürgel vom 3. bis 10.6. und					
	4. bis 6.8.1921:					
zus.	8	Tage Hin- bezw. Rückreise	à M. 45.-	360	00	
"	6	Nächte " " "	à M. 45.-	270	00	
"	135	Montagetage einschl. Sonntage	à M. 30.-	4 050	00	
		Fahrtgelder u. Gepäckspesen in Deutschland				
		(231.80 + 305.-) . 2 =	M.	1 073	60	
		Paßspesen für deutsches und holländi-				
		sches Visum (63.- + 60.-) . 2 =	M.	246	00	5 999 60
		Mark:		5 999	60	

Bron: BD#085.

4

Fol. *1088* Niesky O.-L., den 12. August 1921.

Fernsprecher: Nr. 7 und 8 88 88 88 88	CHRISTOPH & UNMACK AKTIENGESELLSCHAFT FABRIKATION TRANSPORTABLER BARACKEN, PAVILLONS UND HÄUSER	Postscheck- :: Konto :: Breslau 2990.
---	---	---

Rechnung für Herrn C.L.F. Bolomey,

Ginneken b. Breda (Holland)

Betrifft: Montage Blockhaus Kom. 165, ausgeführt durch die Monteure Wenke und Herrmann, vom 6.4. bis 12.6.1921 und durch den Monteur Bürgel vom 3. bis 10.6. und 4. bis 6.8.1921, zus. 135 Montagetage einschl. Sonntage à fl. 7.- 945 00 Fehrgelder und Gepäckspesen in Holland fl. 31,55 . 2 = fl. 63 10	1 008 10 <hr style="border-top: 1px dashed black;"/> fl. 1 008 10
---	--

b. y. 128.

haver

*22.
31.
11
64
128.*

M

Bron: BD#086.

KostenopgAAF van Christoph & Hornmack te Niesky d.d. 26 Jan. '21.	
Kosten huis	R.M. 300 000.-
Parketvloeren	" " 6050.-
Suinteren	" " ^{13 00} 1600.-
Vraantkosten	R.M. 30735 0.-
Montagekosten	
onderhoud en reis kost, e, loon, monteur	
Bericht van Mendelssohn & Co te M'dam d.d. 15 feb. '21	
omtrent R.M. 307.350.-	— roos 4 cheques op Postlijst } quistentie.
1/8 % Pro " " 304.20	
Bericht van Mendelssohn & Co te M'dam d.d. 8 Apr. '21.	
dat Christoph & Hornmack tegenover de duplicaatsvraantbrieven	
beschikt hebben over	R.M. 307.350.-
	R.M. 115.25 3/8 % proor.
	R.M. 307.465.25
Notas Christoph & Hornmack.	
At d.d. 12 Aug. '21 Montagekosten	fl. 1008.10 +
id. d.d. 12 Aug. '21 Reiskosten in Duitsland	R.M. 5999.60 +
Bericht van Christoph & Hornmack d.d. 5 April '21 waaruit blijkt dat in de kostenopgAAF van 26 Jan '21 verandering is gekomen.	
Het totale reusenmedigbedrag is n.l. R.M. 333 404.30, zijnde:	
huis	R.M. 300.000.-
parketvloeren	R.M. 5596.-
Suinteren	R.M. 1300.-
Vraant.	" " 26 508.30
	R.M. 333 404.30

Bron: BD#064.

Rekening Courant van Mendelssohn & Co d.d. 4 mei 1921.

Inhoudende Credit Luuro ad R.M. 307 712.-

Quitantie van B. Klone te Breda ad f 519.65 d.d. 27 Nov. '21. } ^{breng} _{schiedsmet}
" " " " " " 3000.- x d.d. 23 Juli '21. } _{em.}
" " " " " " 3500.-

Quitantie Bakker, smid, Ginneke ad f 607.00 voor het loon van d.d. 17 Juli '21.

Quitantie Kray, Breda ad f 254.47⁵ voorvoor?

Quitantie J. Rus te Heiloo ad f 2250.-^{14 mei '21.} voor inderbouw villa
" J. Rus " " ad f 4000.-^(totale rekening van) f 2500.-
" J. Rus " " ad f 1807.68 x d.d. 1 Aug. '21.^{24 Maart '21.}

Quitantie Electriciteitsbedrijf Ginneke, d.d. Aug '21 f 122.60 aansluiting op net.

Quitantie Puits, Telering, v.d. 22 Oct. '21 ad f 33.40 voor gronie, blad.

Quitantie Jacobs, Ginneke, v.d. 17 Oct. ad f 2389.98 voor
electrische in st. warmwatervoorziening te bad.

Pericent ingedrukt van Christoph J. Wijnzaken
waarin blijkt dat R.M. 5499.60 = fl. 1000.10. niet juist

Eigendomsbewijs van 22.50 Acre Puntengravelte Kruweg
d.d. 8 Jan. 1917 Mr. Bolle te Ginneke, voor f 6975.-

Er mag geen hotel worden gebouwd nog niet, dan, 1 huis of 1 huis met
2 onjagen.

Kavel 1
2 | 0.20.80 A. A. Bolomey alle, ^{Mandik} _{Bolomey} f 3325.- d.d. 8 Juli 1907

Des totale groot 0.22.50
0.20.80
0.43.30

Verder nog spoorwagent
in Holland.

1 ghesch. = 5.95 R.M. 9.11.300.000 = $\sqrt{13.200}$

~~33~~ 1320
~~22~~ 2200
~~26~~ 2600
~~29~~ 2900
~~30~~ 3000

fi. = R.M. 12.72

Christoph & Wasmack	1-2	R.M. 333 404.30 = ±	} 14938.55
"	3	R.M. 5999.60 = ±	
"	4	339 403.90	
Nederlandse vracht	A-E		
B. Klune, Pineda	5		1008.10
Prakkeren, Pimmelen	6		1352.16 ⁵
J. Ruw, Heiloo	7		3519.65
Electriciteits Bedrijf, Pimmelen	8		604.00
Smits, Feteringen	9		8137.68
Jacobs, Pimmelen	10		122.60
Aankoop bouwgrond		6975.-	33.40
		3325.-	2389.90
			10300.-
		Stichtingskosten 1921.	42409.92 ⁵
			233543

Ordsten	Totaalmarkt.	Niet gerekend:
Ned. vracht 156.55	A 312.40	Nora Zwang, Pnr. Mendelspöten.
" " 203.92 ⁵	B 373.22 ⁵	" ^I Lamp Hall en
" " 103.97 ⁵	C 166.92	" ^{III} aanlegkosten tuin, welke laatste
" " 99.40	D 162.15	mij onbekend.
" " 160.37 ⁵	E 337.47	Juli '41.
<u>731.72⁵</u>	1352.16 ⁵	
2322	2221	

Bron: BD#066.

Post	Bedrag (Duitse Mark)	
Accreditief bij Mendelssohn & Co. namens de heer Bolomey ten gunste van C&U	307.350,00	
Prefabwoning	300.000,00 ▶	306.896,00
Parketvloer	5.596,00 ▶	
Toegangspoort	1.300,00 ▶	
Vrachtkosten transport binnen Duitsland	26.508,30	
Te betalen door de heer Bolomey (Duitse Mark) ▶	(-) 26.054,30	

Bronnen: BD#067-BD#070.

Tabel D. Kostenberekening van de stichting van de prefabwoning volgens het financiële overzicht, opgesteld in juli 1941.

Categorie	Post	Bedrag (Duitse Mark)	Bedrag (gulden)
Perceelaankoop	Kavel 1	-	6.975,00
	Kavel 2	-	3.325,00
Prefabwoning C&U	Prefabwoning	300.000,00 ▶	14.938,55
	Parketvloer	5.596,00 ▶	
	Toegangspoort	1.300,00 ▶	
Transport	Duitse vrachtkosten	26.508,30 ▶	
Montage C&U	Rekening 1	5.999,60 ▶	
	Rekening 2	-	1.008,10
Transport	Nederlandse vrachtkosten	-	1.352,16 ^{1/2}
Vorbereidende werkzaamheden en afwerking	Aannemer J. Rus	-	8.137,68
	B. Klunne, schilderwerk	-	3.519,65
	Th. Jacobs & Zonen, elektrische installatie, leidingwerk, warmwatervoorziening, sanitair enz.	-	2.389,98
	Gem. Water- en Electriciteitsbedrijf Ginneken en Bavel, aansluiting elektrisch kabelnet	-	122,60
	A. Smits, granieten blad	-	33,40
Tuinaanleg	A. Bakkeren, hekwerk	-	607,80
Stichtingskosten volgens overzicht juli 1941 (gulden) ▶			42.409,92^{1/2}

Voor de kosten in Duitse Mark die Christoph & Unmack in rekening gebracht heeft, heeft de opsteller van het overzicht een omzetting naar de Nederlandse valuta gemaakt. De vermelde omzettingsfactor van 22,72 (1 gulden = Mark 22,72) is gebaseerd op de omzetting van de door jonkheer Van Foreest meegedeelde prijs van de woning van Mark 300.000,-, overeenkomend met 13.200,- gulden volgens de koers van dat moment. (bron: BD#064-BD#066, BD#019).

Bronnen: BD#064-BD#066.

Tabel E. Kosten niet gerekend tot stichtingskosten van de prefabwoning volgens het financiële overzicht, opgesteld in juli 1941.

Categorie	Post	Bedrag (Duitse Mark)	Bedrag (gulden)
Financiën *is niet overtuigend vastgesteld kunnen worden	Provisie Mendelssohn & Co.	?*	-
Vorbereidende werkzaamheden en afwerking	A.C. Zwang Azn., schilderwerk(?)	-	254,47 ^{1/2}
	A. Duimelaar, houtdraaiwerk hallamp	-	54,90
Tuinaanleg **geen bewijs van betaling in het bouwdoossier	W.N. Lindeman, plantsoen**	-	722,00
	W.N. Lindeman, arbeidsloon, vrachten enz., geraamde kosten**	-	400,00
	W.N. Lindeman, vaste planten, geraamde kosten**	-	150,00

Bronnen: BD#083-BD#084, BD#104, BD#098, BD#114-BD#116.

Bijlage 16 | Vijf foto's van 't Blokhuijs, Burgemeester de Manlaan 6 te Breda (fotograaf en opnamedatum zijn van allen onbekend).

Bron: BD#005.

Bron: BD#004.

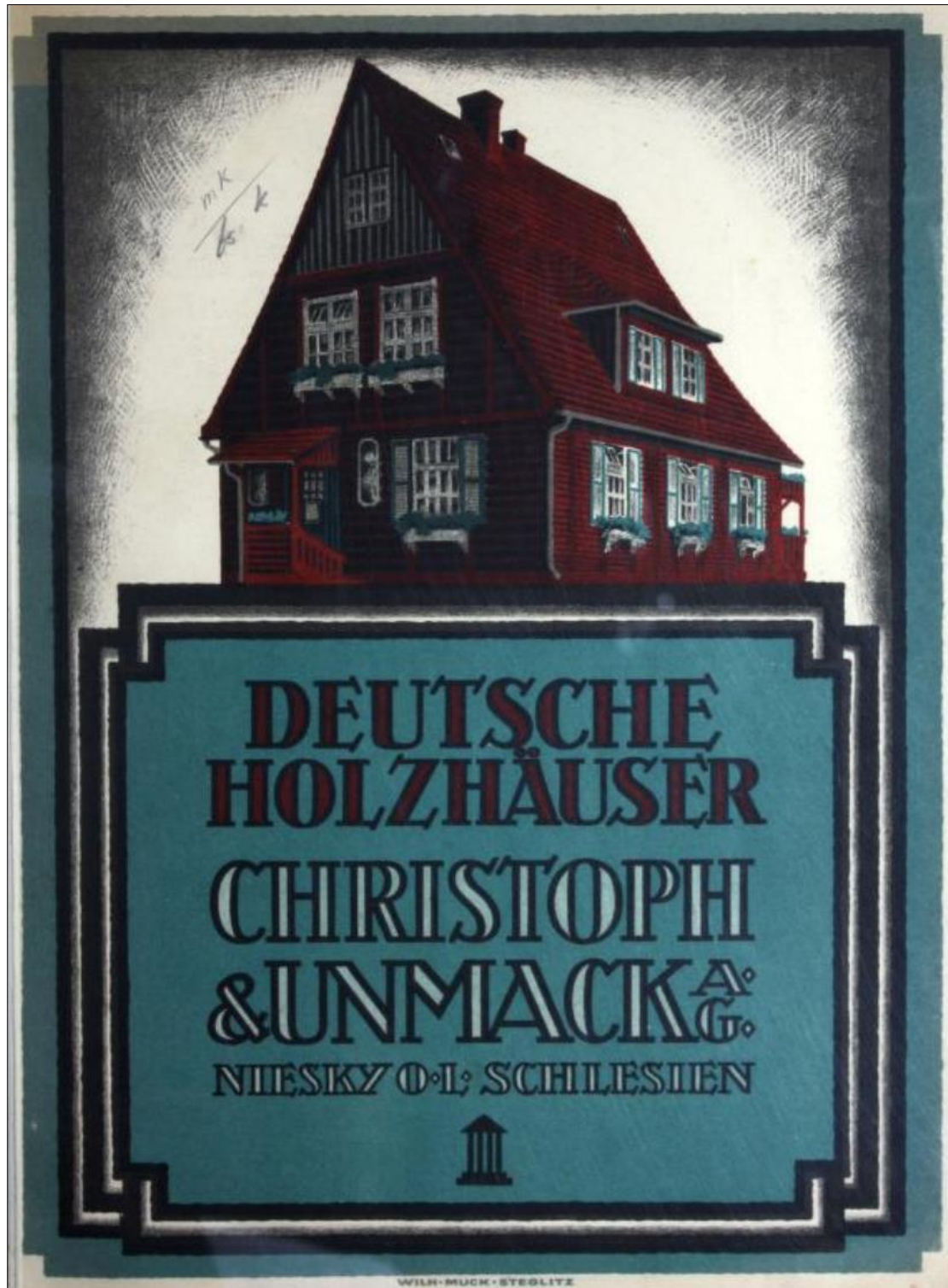
Bron: BD#003.

Bron: BD#002.

Bron: BD#001.

Bron: *Deutsche Holzhauser. Katalog XXIII*.

| Pagina 10 uit *Deutsche Holzhauser. Katalog XXIII* van Christoph & Unmack, ca. 1926. Afgebeeld is de prefabwoning Zonnehoek in Wassenaar van Oskar Leijden opgenomen als modelwoning Wassenaar I.

D E U T S C H E H O L Z H Ä U S E R

3027

Einfamilienhaus Wassenaar I

Maßstab 1:200

Erdgeschoss.

Obergeschoss

Lichte Raumhöhe:
Erdgeschoss 2,90 m - Obergeschoss 2,75 m

CHRISTOPH & UNMACK AKT.-GES. NIESKY OBERLAUSITZ (SCHLESIEN)

KATALOG XXIII

10

Bron: *Deutsche Holzhauser. Katalog XXIII*, 10.

Pagina 11 uit *Deutsche Holzhauser. Katalog XXIII* van Christoph & Unmack, ca. 1926. Afgebeeld is de prefabwoning De Terp in Wassenaar van Oskar Leijden opgenomen als modelwoning Wassenaar II.

D E U T S C H E H O L Z H Ä U S E R

Einfamilienhaus Wassenaar II

CHRISTOPH & UNMACK AKT.-GES. NIESKY OBERLAUSITZ (SCHLESIEN)

KATALOG XXIII 11

Bron: *Deutsche Holzhauser. Katalog XXIII*, 11.

Bronnenlijst bij Bijlagen

Bijlage 1:

- 'Monumentnummer: 519019'. Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Monumentenregister.
<https://monumentenregister.cultureelerfgoed.nl/monumenten/519019> (geraadpleegd 21 juli 2019).

Bijlage 2:

Tabel A-1:

- Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummers 001 tot en met 136.

Tabel A-2:

- Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, Vergunningen en tekeningen 1848-7, volgnummer 4768, Brief van E.L.F. Bolomey aan B&W gemeente Princenhage: verzoek tot goedkeuring van bouw villa, 28 januari 1921.
- Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, Vergunningen en tekeningen 1848-7, volgnummer 4769, Brief van E.L.F. Bolomey aan B&W gemeente Princenhage: inzake bouwvergunning, 3 februari 1921.
- Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, Vergunningen en tekeningen 1848-7, volgnummer 4770, Verlening bouwvergunning aan E.L.F. Bolomey door gemeente Princenhage, 3 februari 1921.

Bijlage 3:

- **BD#017:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 029.

Bijlage 4:

- **BD#040:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 018.
- **BD#041:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 022.

- **BD#042:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 023.
- **BD#043:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 024.
- **BD#044:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 026.
- **BD#045:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 025.

Bijlage 5:

- **BD#052:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 066.
- **BD#053:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 067.

Bijlage 6:

- **BD#110:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 135.

Bijlage 7:

- **BD#118:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 136.

Bijlage 8:

- 'An online flora of all known plants'. World Flora Online. <http://www.worldfloraonline.org> (geraadpleegd 9 juli 2019).
- **BD#114:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 131.
- **BD#115:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 130.
- **BD#116:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 129.

Bijlage 9:

- **BD#067:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 084.
- **BD#068:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 085.
- **BD#069:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 083.
- **BD#070:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 082.

Bijlage 10:

- **BD#085:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 114.

Bijlage 11:

- **BD#086:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 113.

Bijlage 12:

- **BD#064:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 096.
- **BD#065:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 095.
- **BD#066:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 039.

Bijlage 13:

- **BD#067:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 084.
- **BD#068:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 085.
- **BD#069:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 083.

- **BD#070:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 082.

Bijlage 14:

- **BD#064:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 096.
- **BD#065:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 095.
- **BD#066:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 039.

Bijlage 15:

- **BD#083:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 093.
- **BD#084:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 094.
- **BD#104:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 111.
- **BD#098:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 031.
- **BD#114:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 131.
- **BD#115:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 130.
- **BD#116:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 129.

Bijlage 16:

- **BD#005:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 005.
- **BD#004:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 004.

- **BD#003:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 003.
- **BD#002:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 002.
- **BD#001:** Stadsarchief Breda, ISIL-code NL-BdSA, verzameling Varia, verzamelingnummer VZ0010, inventarisnummer 1002, volgnummer 001.

Bijlage 17:

- *Deutsche Holzhauser. Katalog XXIII. Christoph & Unmack AG, Niesky: Christoph & Unmack AG O/L, 1926. Titelpagina van catalogus met leverbare prefabwoningen volgens paneelbouwwijze (Tafelbauweise).*
<https://archive.org/details/DeutscheHolzhuser.KatalogXxiii> (geraadpleegd 26 juli 2019).

Bijlage 18:

- *Deutsche Holzhauser. Katalog XXIII. Christoph & Unmack AG, Niesky: Christoph & Unmack AG O/L, 1926. Prefabwoning Zonnehoeck in Wassenaar in catalogus met leverbare prefabwoningen volgens paneelbouwwijze (Tafelbauweise).*
<https://archive.org/details/DeutscheHolzhuser.KatalogXxiii> (geraadpleegd 25 juli 2019).

Bijlage 19:

- *Deutsche Holzhauser. Katalog XXIII. Christoph & Unmack AG, Niesky: Christoph & Unmack AG O/L, 1926. Prefabwoning De Terp in Wassenaar in catalogus met leverbare prefabwoningen volgens paneelbouwwijze (Tafelbauweise).*
<https://archive.org/details/DeutscheHolzhuser.KatalogXxiii> (geraadpleegd 25 juli 2019).